

We willen het anders

We staan voor een keuze. Blijven we leven in het verleden of stappen we in de toekomst? Houden we krampachtig vast aan 20e eeuwse verworvenheden of gaan we zelfbewust de uitdagingen van de 21e eeuw aan? En dat zijn er nogal wat. Niet alleen de financiële crisis. Ook klimaat, energie, voedsel en armoede. Blijven we navelstaren en achterom kijken of staan we op en pakken we aan?

In de loop van de vorige eeuw kreeg de overheid door de politiek steeds meer maatschappelijke verantwoordelijkheden toebedeeld. Zo raakten we gewend aan een overheid die voor ons zorgt. Dat noemden we de verzorgingsstaat. Met die verantwoordelijkheid groeide ook de macht van de overheid. En de verwachtingen over die overheid: als er een probleem is lost zij het wel op. Terwijl zij daar vaak helemaal niet toe in staat is. Daardoor groeit in de samenleving de machteloze woede over een overheid die niet doet wat ze zou moeten doen: voor ons zorgen. Zo ontstaat bij mensen het beeld dat de overheid niet te vertrouwen is.

Voor D66 staan vrije individuen aan de basis van onze samenleving. Tegelijkertijd kan geen mens zonder de ander. We hebben elkaar nodig. We leven samen, we ondernemen met elkaar. 'Geen ik zonder wij.' Dat wil niet zeggen dat we niet voor onszelf kunnen zorgen. De meeste mensen kunnen goed voor zichzelf zorgen. En voor hun omgeving. Veel van die verantwoordelijkheid ligt nu bij de overheid. Dat willen we veranderen. We leggen verantwoordelijkheid terug bij de mensen. Natuurlijk hebben we de overheid ook nodig. Voor overstijgende zaken als klimaat, energie en veiligheid. Wanneer de verantwoordelijkheid bij de overheid ligt willen we daar dan wel echt invloed op. De macht bij de mensen.

D66 wil vernieuwen, hervormen en investeren. Transformeren naar een nieuw zelfbewustzijn, persoonlijk en maatschappelijk. Want wat gebruikelijk en gewoon is werkt niet meer. We willen dat mensen hun eigen kracht ontdekken. Zoveel mogelijk zelf doen. En het dan pas aan een ander of aan de overheid vragen. Zo ontwikkelen we ons van een verzorgingsstaat naar een ontplooiingsmaatschappij.

D66 is van nature optimistisch. We vertrouwen op de eigen kracht van mensen. Het beste onderwijs en volop ruimte voor ondernemerschap zijn de sleutels naar meer werk, welvaart en geluk. D66 wil dat elk mens een eerlijke kans krijgt om mee te doen. We willen dat mensen weerbaarder en zelfstandiger worden. Dat maakt de samenleving sterker.

We willen onze samenleving menselijk en duurzaam maken. Een kwestie van beschaving. Sociaal en rechtvaardig. Schoon en veilig. Met meer verbondenheid en zorg voor elkaar, in Nederland en daarbuiten. Met onderwijs waarin elk kind tot zijn recht komt. Genoeg werk voor jong en oud. Voldoende woningen voor elke levensfase. Schone energie in een duurzame economie. Met een bescheiden maar krachtige overheid die ruimte geeft aan creativiteit en ondernemerschap. We willen het anders.

Anders

Ja

D66

P3

Inhouds opgave

- 03** We willen het anders
- 22** Anders verdienen en verdelen
- 32** Anders leren en ontwikkelen
- 40** Anders leven en wonen
- 50** Anders energie opwekken en gebruiken
- 56** Anders besturen en beïnvloeden
- 62** Anders zorgen en verzorgen
- 70** Anders veilig en samen leven
- 76** Anders kijken en creëren
- 82** Anders handelen in de wereld
- 87** Financieel kader: Plan 2020
- 90** Colofon

Wat willen we anders? En waarom?

Er is een scheiding tussen mensen die het goed voor elkaar hebben en mensen die het minder goed voor elkaar hebben. Mensen voor wie het goed geregeld is, en mensen voor wie het niet goed geregeld is. Het is een scheiding die door alle rangen en standen heen loopt, nationaal en internationaal. Er is lang genoeg gepraat en hard genoeg gestudeerd. Het is nu tijd om iets te gaan doen.

Wat kan er anders?

- **Onderwijs.** Er is zoveel onaangeboord potentieel. Talent komt niet genoeg tot bloei. Niet alleen bij kinderen, ook bij volwassenen
- **Werk.** Veel te veel mensen doen niet mee. Opgeborgen in zogenaamd sociale regelingen, of opgesloten in een gouden kooi
- **Wonen.** Kom er als starter maar eens tussen. Eenvoudige koopwoningen zijn te duur, goedkope huurwoningen zijn niet beschikbaar
- **Duurzaamheid.** Grondstoffen raken op en de verspilling gaat door. De aarde warmt op, het klimaat verandert en de lucht vervuilt
- **De overheid.** De overheid is te aanwezig en blijft uitdijen. Er zijn teveel regels. Die remmen ondernemerschap en belemmeren economische ontwikkelingen

Anders leren

We willen onderwijs waarin elk kind tot zijn recht komt. Onderwijs dat het beste in ieder kind boven laat komen, kinderen hun talenten helpt ontdekken en ontwikkelen, waardoor ieders potentieel ten volle wordt benut. Onderwijs waarin tijd en aandacht is voor elk kind. Het beste onderwijs is de beste investering in onze toekomst.

Daarom:

- 2,5 miljard euro investeren in het onderwijs
- Vanaf 2,5 jaar recht op school om achterstand en schooluitval te voorkomen
- Betere beloning voor leraren in achterstandswijken en in exacte vakken
- Doorstroombonus: bij een volgend diploma wordt de vorige school beloond
- Brede scholen, voor onderwijs, opvang en talentontwikkeling
- Topinstituten door concentratie van kennis en onderzoek

Dat kan anders / Onderwijs

In het onderwijs heeft niet iedereen een gelijke kans. Het gaat niet om witte en zwarte scholen. Die zijn alleen maar afspiegelingen van de buurten waarin ze staan. Het gaat om kinderen die te laag opgeleid van school komen. Ze kunnen meer en beter maar het onderwijs is er niet op ingericht om hun potentieel naar boven te laten komen. Wat tientallen jaren geleden blanke arbeiderskinderen gebeurde, overkomt nu ook kinderen van immigranten: stelselmatige onderschatting van hun mogelijkheden. Deze kinderen komen al met taalachterstanden op school en halen die niet meer in.

In het onderwijs is ook te weinig aandacht voor de individuele kwaliteiten en talenten van bijzondere kinderen. Als je hoogbegaafd, zeer sensitief of bijzonder creatief bent, pas je niet in het systeem en kom je niet tot je recht. Deze kinderen gaan onderpresteren, ze krijgen stigmatiserende labels of ze vallen uit. Terwijl het vaak juist deze creatieve kinderen zijn die Nederland zo broodnodig heeft als het een werkelijk innovatieve economie wil zijn.

Ook de middenmoters kunnen meer dan nu zichtbaar wordt. Het onderwijs is ingericht op kinderen die uit zichzelf en makkelijk leren. De rest past zich aan en hobbelt mee, presteert onder haar kunnen (vooral jongens, onvoldoende uitdaging) of valt voortijdig uit (veel immigrantenkinderen). Hun talent komt niet tot zijn recht.

Anders werken

We willen een open arbeidsmarkt waarin mensen met hun tijd meegaan en zich blijven ontwikkelen. Een arbeidsmarkt waarin het nemen van verantwoordelijkheid voor je eigen werkende leven centraal staat. Waarin mensen hun baan niet tot hun pensioen uitzitten maar zich actief om- en bijscholen, met inbegrip van een goede beheersing van de taal. We willen meer ruimte en steun om het leven in eigen hand te kunnen nemen, te groeien en te ontplooiën. Langer leven, langer werken, langer leren.

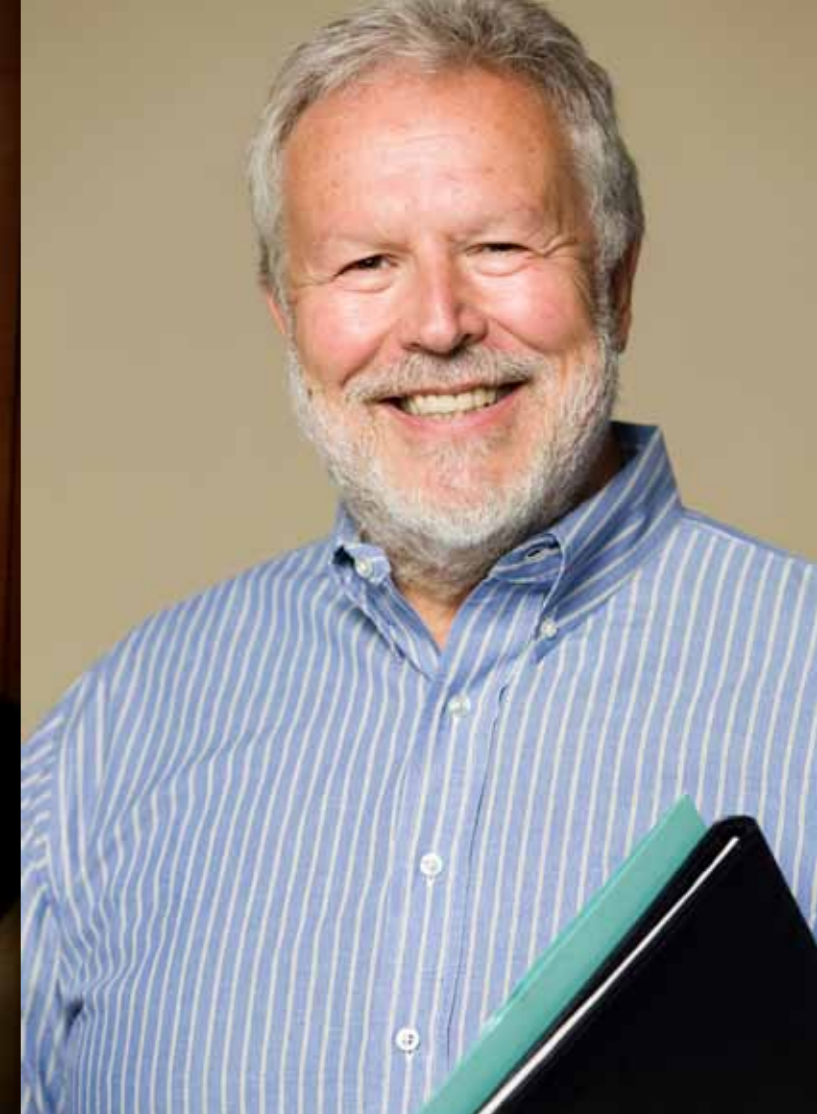
Daarom:

- De AOW-leeftijd versneld verhogen
- Kortere maar hogere WW om mensen sneller van werk naar werk te helpen
- Ontslag zonder bureaucratische omwegen
- Belastingverlaging voor de lagere inkomens want werken moet lonen
- Leer/werk-contracten zodat werknemers hun leven lang kunnen blijven leren
- Stoppen met dure en ineffectieve re-integratietrajecten
- Niet thuiszitten: afschaffen kostwinnersbeginsel en 'aanrechtsubsidie'

Dat kan anders / Werken

Voor mensen met een diploma, een vaste baan, een CAO-contract en een bedrijfspensioen is het goed geregeld. Goed georganiseerd willen ze koste wat kost vasthouden aan hun comfort. Ze weten zich gesteund door 20e eeuwse wetgeving die haar doel voorbij is geschoten (dichtgetimmerde CAO's, rigide ontslagbescherming, LastIn/FirstOut bij reorganisaties) en achterhaalde instituten (CWI). Deze gevestigden hebben geen belang bij de noodzakelijke veranderingen zoals de geleidelijke verhoging van de AOW-leeftijd en de vereenvoudiging van het ontslagrecht. De bescherming die ze genieten geeft hen weinig reden om hun professionele en persoonlijke ontwikkeling zelf ter hand te nemen.

Voor starters en nieuwkomers is er weinig geregeld. Mensen met kortlopende, losse contracten. Mensen met weinig of geen diploma's. Mensen waarvoor geen bedrijfspensioen wordt opgebouwd. Deze mensen hebben geen belangenbehartigers die voor hen opkomen, er zijn geen wetten die hen beschermen. Onder hen zijn naar verhouding veel jongeren, mensen met een lage opleiding, vaak ook immigranten. Dat is de nieuwe onrechtvaardigheid van deze tijd.

Anders wonen

We willen een woningmarkt waarin mensen een betaalbare woning kunnen vinden die past bij hun levensfase, vooral voor starters. Een woningmarkt waarin koophuizen betaalbaar zijn en mensen geen huurwoningen bezet houden die niet voor hen bedoeld zijn. We willen wonen naar inkomen.

Daarom:

- Geleidelijke beperking hypotheekrenteaftrek
- Inkomenstoets: wie het kan betalen, betaalt ook wat de huurwoning waard is
- Kleinere woningcorporaties richten zich op goede en betaalbare huurwoningen
- Meer en gevarieerdere nieuwbouw
- Meer groen in en om de stad

Dat kan anders / Wonen

Voor mensen met een hoog inkomen en een hoge hypotheek op hun huis is het goed geregeld. Niet aflossen wordt gesubsidieerd. Voor mensen die al jaren voor een lage huur in hetzelfde huis wonen is het ook goed geregeld. Ze wonen gesubsidieerd terwijl ze meer kunnen betalen. Zittende huurders blokkeren de doorstroming en verstoppen het systeem: blijf zitten waar je zit en verroer je niet. De financiële voordelen van de gevestigde kopers en huurders worden door hen beleefd als verworven rechten. Redelijke hervormingen van de woningmarkt in zijn geheel zoals het stapsgewijs beperken van de hypotheekrenteaftrek en huur naar draagkracht zijn voor hen geen optie.

Voor wie is het niet goed geregeld? Voor mensen die, als ze een eerste huis willen kopen, geen startkapitaal kunnen ophoesten of de financiële zekerheid van een vaste baan niet kunnen aantonen. Voor mensen die geen starterswoning kunnen kopen door de prijsopdrijvende werking van de hypotheekrenteaftrek. Mensen die op de wachtlijsten staan voor een goedkope huurwoning die nu bezet wordt door mensen voor wie die woning niet meer bedoeld is. Jonge mensen komen er gewoon niet tussen.

Anders omgaan met energie

We willen een schone wereld waarin geen spanningen en oorlogen zijn om energie. De verspilling stoppen en verantwoord omgaan met alles wat schaars is. Een wereld waarin duurzaamheid en hergebruik de uitgangspunten zijn bij wonen, werken en ondernemen. Waarin duurzaam ondernemen lonend is en duurzaamheid een bron van innovatie en economische ontwikkeling.

Daarom:

- Vaste vergoeding voor leveren van groene stroom aan het net (Feed-in tarief)
- Belasten van alle milieuschade zodat de vervuiler betaalt
- Energiebelasting omhoog, geen specifieke vrijstellingen sectoren
- Woningcorporaties investeren in energiebesparing van huurwoningen
- Investeren in openbaar vervoer als aantrekkelijk alternatief voor de auto
- Bezit van een auto goedkoper, gebruik ervan duurder
- Vuil moet duurder zijn dan schoon

Dat kan anders / Duurzaamheid

Er is inmiddels voldoende kennis en ervaring om over te schakelen op schone energie. Zon, water, wind en biomassa kunnen ons binnen afzienbare tijd voorzien in wat we nodig hebben om te kunnen verwarmen en verkoelen, te bewegen en te kunnen produceren. Maar schone energie produceren loont nu niet genoeg omdat vervuilende fossiele brandstoffen als olie, kolen en gas nog steeds goedkoop beschikbaar zijn. Die zorgen voor fijnstof (luchtvervuiling), ze warmen de aarde op (CO₂, broeikaseffect) en er worden oorlogen over gevoerd. De kosten van de schoonmaak en het herstel van de schade aan het milieu zijn te vaak niet in de prijs inbegrepen. Het probleem is niet dat schone energie te duur is. Fossiele brandstoffen zijn te goedkoop. En ze raken op.

Pas als de werkelijke kosten van fossiele brandstoffen worden doorberekend zal het lonend worden om schone energie te produceren. En dan zijn er ook geen subsidies meer nodig. Dan hebben de huidige energieproducenten alle reden om actief en massaal te investeren in onderzoek naar en het ontwikkelen van nieuwe productie- en distributiemethoden. Pas op een gelijk speelveld kan schone energie gaan bloeien.

Anders besturen

We willen een overheid die alle ruimte en kansen biedt aan zoveel mogelijk mensen. Een overheid die niemand uitsluit. Een overheid die niet in de weg loopt maar juist de weg wijst. Die ruimte geeft zodat mensen zelf verantwoordelijkheid en initiatief nemen. Een overheid die zich dienstbaar en terughoudend opstelt. Een overheid die zijn plaats kent en door minder bureaucratie vanzelfsprekend beperkt van omvang is. Bescheiden, krachtig en slagvaardig.

Daarom:

- Eén overheidsloket voor ondernemers
- Niet tijdig teruggehoord van de overheid betekent verzoek goedgekeurd
- Minder taken bij het rijk, meer taken bij de gemeenten
- Minder middenbestuur: Waterschappen en provincies integreren
- Samenvoegen van departementen tot zeven ministeries
- Overheidsdocumenten zijn openbaar, geheimhouding wordt verantwoord

Dat kan anders / Overheid

We zijn te ver doorgeschoten in de behoefte alles onder controle te krijgen en elk risico uit te sluiten. We kunnen de overheid niet vragen alle problemen te voorkomen of op te lossen. Daar is de overheid niet voor en de politiek mag die illusie niet wekken. De overheid heeft teveel taken gekregen en reikt met haar macht te ver in het leven van de individuele burger en het samenleven van de burgers onderling. Er is een herschikking van de macht nodig, een herschikking naar het niveau van de mens en mensen onderling.

De overheid is een sta in de weg geworden. Het aantal ambtenaren blijft groeien en met hen het aantal regels. Formulieren invullen is voor ondernemers een dagtaak geworden. Wie begrijpt hoe het werkt doet mee, maar wie het niet meer kan volgen doet niet meer mee en is voortaan uitgesloten – van subsidies, regelingen, voordelen, aanbestedingen etc.

‘We waren ongerust. Over de politieke situatie in ons land. Over de verwarring en de ondoorzichtigheid. Over de tanende invloed van de kiezers.’

– Hans van Mierlo (1967)

We willen het anders:

- het allerbeste onderwijs waarin elk kind tot zijn recht komt en elk talent zich kan ontwikkelen
- een flexibele arbeidsmarkt waarin voor iedereen plek is en je eenvoudig van werk kunt veranderen
- een toegankelijke woningmarkt waarin met elke portemonnee en in elke levensfase wat te kiezen valt
- duurzaamheid als uitgangspunt, schone energie en hergebruik standaard en lonend
- een overheid die dienstbaar en betrouwbaar is, die mogelijk maakt en de weg wijst

Hand in eigen boezem

Een betrouwbare overheid vraagt om transparante politiek, met politici die voorbeelden zijn van wijsheid en beschaving. Het mag niet normaal worden dat nota bene de minister-president niet eerlijk is – en daarop ook niet aanspreekbaar is. We willen niet dat het parlement wordt gebruikt als podium om mensen weg te zetten en groepen tegen elkaar op te zetten. En we vinden het een gebrek aan innerlijke beschaving om mensen die je niet eens kent willens en wetens te krenken. Daar kun je niet duidelijk genoeg over zijn. Dat zijn we aan onszelf verplicht.

Integratie anders bekeken

Schooluitval, overlast en jeugdcriminaliteit: autochtoon of allochtoon doet er niet toe. Want schooluitval kent vele oorzaken, niet alleen de culturele of sociale achtergrond van de scholier. En wie overlast veroorzaakt of een misdaad pleegt moet worden aangepakt en gestraft, ongeacht zijn afkomst.

Integratie is een zaak van mensen onderling. Het vindt plaats op het werk en in de klas, op straat en in de buurt. Daar tref je mensen met andere omgangsvormen. Integratie betekent manieren vinden om met elkaar om te gaan. Niet dat je met iedereen bevriend moet zijn. En al helemaal niet dat je alles van een ander maar leuk moet vinden of moet overnemen.

Integratie begint met participatie. Daarom wil D66 investeren in onderwijs, en taalachterstanden en schooluitval terugdringen. Daarom wil D66 de arbeidsmarkt toegankelijk maken en de woningmarkt in beweging krijgen. En vanzelfsprekend overlast aanpakken en criminaliteit bestrijden, maar zonder onderscheid. Want het zijn de daden van mensen die tellen, niet hun achtergrond, kleur of geloof. Wij gaan uit van individuen. En mensen behoren tot meerdere groepen en hebben meerdere identiteiten.

Tolerantie is de sleutel. Tolerantie betekent niet dat je alles maar goed moet vinden. Het is ook nodig om grenzen te stellen en daar volstrekt duidelijk over te zijn. Over integratie blijven praten lost niets op. D66 heeft oplossingen. Voor op het werk, in de klas, op straat en in de buurt. Want wie participeert die integreert.

In Nederland woedt al jaren een heftig debat over integratie. Een debat dat gaat over echte problemen. Toch vindt u in ons programma geen apart hoofdstuk hierover. Integratie is voor D66 geen geïsoleerd vraagstuk. Het is een integraal onderdeel van onze agenda voor onderwijs, werken, wonen en veiligheid. In die hoofdstukken vindt u onze voorstellen. Zonder onderscheid. De toekomst telt, niet de afkomst.

De wereld is groter

Anders organiseren van financiële systemen

We willen een doorzichtig en controlebaar financieel systeem. We willen zicht op de internationale geldstromen. We willen dat de macht over het geld bij de mensen ligt. Omdat het ons geld is – we verdienen het met elkaar.

Daarom:

- Versterking internationaal toezicht op de financiële wereld, met name in Europees verband
- Transparante bancaire producten
- 'Staatsbanken' zodra het kan weer verkopen

Wat kan anders / Internationale geldstromen

De kredietcrisis toont aan dat de markt van zichzelf niet genoeg moraal heeft. De financiële wereld kan niet zonder internationale wettelijke kaders. Internationale zakelijke machtsconcentraties onttrekken zich nu aan democratische controle en kunnen ongestoord hun gang gaan – omdat het internationale toezicht niet goed genoeg is georganiseerd.

Anders omgaan met arme landen

We willen een wereld waarin we eerlijk met elkaar omgaan. We willen een wereld waarin arme landen de kans krijgen om mee te doen en niemand wordt buitengesloten. We willen de invloed van het Westen juist gebruiken om te delen en samen te werken.

Daarom:

- Bij voorkeur steun aan operaties onder de vlag van de Verenigde Naties
- Ontwikkelingssamenwerking beter en effectiever
- Afschaffen beschermende maatregelen die arme landen benadelen

Wat kan anders / Internationale machtsverhoudingen

De hegemonie van het rijke Westen gaat voorbij. Des te pijnlijker zijn achterhoedegevechten die we nog voeren om onze invloed te laten gelden.

Uit eigenbelang ontzeggen we arme landen de vrije toegang tot onze markten – maar ondertussen overspoelen we hen wel met onze producten, diensten en cultuur. Zo maken we geen vrienden in de wereld. Vrienden die we hard nodig hebben nu de internationale machtsverhoudingen ingrijpend veranderen.

AOW-leeftijd versneld verhogen / WW korter maar hoger / ontslag zonder bureaucratische omwegen / lagere belasting voor lagere inkomens / een leven lang leren

Anders verdienen en verdelen

Nederland is één van de beste plekken ter wereld om te leven en te werken. De kracht van de Nederlandse economie ligt al sinds de Gouden Eeuw buiten onze landsgrenzen. Wij verdienen het grootste deel van onze welvaart in het buitenland. D66 kijkt met vertrouwen en een open blik naar de wereld. Omdat we door ons verleden weten dat daar de kansen liggen voor de toekomst. Nederland moet in 2020 nog steeds tot de beste economieën van de wereld behoren. De kans ons te onderscheiden ligt daarbij in kennis en innovatie. Door de stilstand van de afgelopen jaren zakken we weg uit de internationale kopgroep. Dat moet anders. Geen middelmaat, maar een toppositie op het gebied van kennis en innovatie.

Een open economie vraagt ook om een flexibele arbeidsmarkt met gelijke kansen voor iedereen. Een arbeidsmarkt waar je een leven lang meedoet. Dat is van groot belang voor ieders persoonlijke ontwikkeling. Want werk is integratie, werk is emancipatie, werk is zelfstandigheid. Werk moet maximaal gestimuleerd worden, dus werk moet lonen.

Solide overheidsfinanciën vormen een voorwaarde voor economische ontwikkeling. We moeten de lasten van de crisis eerlijk verdelen over verschillende generaties. D66 streeft naar een duurzame en dus toekomstbestendige economie. Dit betekent ook dat mensen zich bewust worden van de werkelijke kosten van economische activiteiten voor ons milieu en onze leefomgeving. Vergroening van het belastingstelsel zorgt ervoor dat de vervuiler betaalt.

Nederland staat voor een moeilijke opgave. We kampen met een enorme staatsschuld en met een jaarlijks tekort op de begroting: de Nederlandse staat geeft ruim 30 miljard meer uit dan zij binnenkrijgt. Bovendien zullen de kosten voor AOW en zorg de komende jaren fors stijgen, terwijl de aardgasinkomsten geleidelijk wegvallen. Daarbij hebben de afgelopen drie jaren van besluiteloosheid ons land stil gezet. De durf en ambitie om problemen echt aan te pakken ontbraken, terwijl juist nu hervormingen nodig zijn om ons land weerbaar te maken in een veranderende wereld. Andere landen ontwikkelen zich razendsnel. In India studeren nu jaarlijks meer jongeren af aan universiteiten dan in heel Europa. China is een economische wereldmacht geworden

en transformeert zich naar kennisland. De Verenigde Staten, en dichterbij huis landen als Duitsland en Denemarken, investeren structureel meer in kennis en onderwijs.

Nederland kan niet achterblijven, urgentie is geboden. D66 werkt langs drie lijnen: investeren, hervormen en bezuinigen. De overheidsfinanciën moeten binnen twee kabinetperiodes weer op orde zijn. Dat vraagt om duidelijke keuzes. En dat biedt kansen. Kansen om het nu echt anders te gaan doen. Kansen om Nederland weer in z'n vooruit te zetten. Kansen om onze economie duurzaam te vernieuwen en onze arbeidsmarkt en woningmarkt te hervormen. Kansen om het vertrouwen in de financiële sector te herstellen. Kansen om met investeringen in kennis en onderwijs ons potentieel beter te benutten en daarmee onze positie in de wereld te verbeteren.

In die wereld staat voor D66 het individu centraal. De mens is en blijft de basis van onze economie. Hij of zij werkt, woont, onderneemt en consumeert. D66 gelooft in de creativiteit en vindingrijkheid van mensen en bedrijven, en meent dat de overheid zoveel mogelijk ruimte moet bieden voor eigen verantwoordelijkheid en keuzes. Uitgaan van de kracht van het individu beperkt zich niet tot het hier en nu. D66 streeft naar een maatschappelijke consensus tussen werkgevers, werknemers en andere belanghebbenden. Wederkerigheid, gedeelde waarden en waardecreatie staan centraal. Met goede arbeidsverhoudingen tussen werkgevers en vakbonden en met respect voor belangen die de individuele ondernemingen overstijgen.

Wij hebben de dure plicht de potentiële kracht van volgende generaties niet bij voorbaat al te verzwakken. Wanneer we de staatsschuld niet verantwoord terugbrengen, wanneer we de begroting niet op orde brengen, wanneer we de vastgelopen systemen op arbeidsmarkt en woningmarkt niet hervormen, zullen onze kinderen en kleinkinderen op de blaren moeten zitten.

Uitgaan van de kracht van het individu betekent ook een beperkte rol voor de overheid, juist om dat individu alle ruimte te geven. D66 staat voor een overheid die presteert op haar kerntaken, zoals het reguleren van markten. Voor D66 geldt dat goed functionerende markten nog altijd de belangrijkste

randvoorwaarden vormen voor een vitale, toekomstbestendige economie. Een sterke markt vraagt om een sterke overheid die heldere voorwaarden schept en daadkrachtig toezicht houdt. De vraag is niet of er meer marktwerking of juist meer overheidsingrijpen nodig is, maar vooral wanneer wel en wanneer niet.

Van baanzekerheid naar werkzekerheid

Werk is een belangrijke manier om voor jezelf te kunnen zorgen, jezelf te ontplooiën en mee te doen in de maatschappij. Arbeidsparticipatie zorgt voor economische zelfstandigheid en is de belangrijkste motor van integratie in de samenleving: voor jong en oud, voor man en vrouw, voor 'oude' en 'nieuwe' Nederlanders. Voor D66 heeft 'werk voor iedereen' dus de hoogste prioriteit. Helaas is vooral onder de 'outsiders' in de samenleving de werkloosheid vaak nog hoog. Soms door eigen beperkingen, maar vaak ook door bestaande beperkende structuren en instituties.

De Nederlandse arbeidsmarkt sluit sommige mensen structureel uit van deelname ('outsiders'). Werklozen komen maar moeilijk aan een baan, zo verlaten oudere werknemers de arbeidsmarkt vaak te vroeg. De participatie van vrouwen is de laatste decennia sterk gegroeid, maar in uren nog relatief laag (veel deeltijdwerk) waardoor economische zelfstandigheid niet wordt bereikt. De werknemer met een vast contract is goed beschermd, heeft een hoge ontslagbescherming, een lage baanmobiliteit en een hoge mate van baanzekerheid. Maar ook de vermeende zekerheid van een vaste baan is in de snel veranderende globale economie een schijnzekerheid gebleken. Wat overblijft, is een starre arbeidsmarkt die mensen uit- en niet insluit. Voor D66 is er op de moderne arbeidsmarkt voor iedereen een plek waar prestaties beloofd worden. De broodnodige zekerheid is er voor alle burgers, niet uitsluitend voor groepen insiders. Hervormingen van de arbeidsmarkt zijn daarom nodig.

Om de doorstroming op de arbeidsmarkt te verbeteren en een hogere participatie te bewerkstelligen is volgens D66 een omslag nodig in de welvaartstaat: van baanzekerheid naar werkzekerheid. Niet de verzekering tegen inkomensverlies moet centraal staan, maar de zekerheid dat mensen die hun baan verliezen weer aan het werk komen en blijven. De afhankelijkheid van betuttelende regelingen en instanties moet worden verminderd, en het aloude sociale vangnet moet worden omgebouwd tot een springplank.

• **Hervormen ontslagrecht.** De doorstroming op de arbeidsmarkt moet worden gestimuleerd. Hiervoor moet het ontslagrecht worden hervormd. De arbeids-

overeenkomst moet zonder tussenkomst van derden kunnen worden ontbonden, de preventieve toets bij het CWI kan worden geschrapt. De redelijkheid van het ontslag (en eventuele vergoeding) kan indien nodig achteraf door de kantonrechter worden vastgesteld. D66 wil dat de ontslagvergoeding zoveel mogelijk wordt geïnvesteerd in scholing en het verkrijgen van een nieuwe baan.

• **Gelijke rechten voor alle werknemers.** D66 wil één arbeidsrecht voor alle werknemers. De rigide ontslagbescherming van de ambtenaren belemmert de productiviteit en flexibiliteit van de overheid.

• **Kortere maar hogere WW.** Mensen die werken zijn over het algemeen gelukkiger. Daarom wil D66 mensen zo veel mogelijk stimuleren om te werken. De duur van de werkloosheidsuitkering kan worden ingekort tot maximaal 1 jaar, maar de uitkering wordt volgens de plannen van D66 in de eerste maanden dan hoger dan nu het geval is, en daarna geleidelijk afgebouwd. Mensen worden geactiveerd om snel weer terug te keren naar de arbeidsmarkt. En zijn minder afhankelijk. Dit werkt effectiever dan het vele geld dat nu wordt besteed aan dure re-integratietrajecten.

• **Belastingverlaging.** Meer werken moet meer lonen. D66 wil de belastingtarieven voor met name de lagere inkomens verlagen, via het belastingtarief in de 1e en 2e schijf en de inkomensafhankelijke arbeids- en combinatiekorting (voor mensen die arbeid en zorg combineren). Juist door werk vanaf minimumloonniveau te stimuleren, kunnen we ook de huidige 'outsiders' - de mensen die nu nog niet actief zijn op de arbeidsmarkt - een prikkel geven om zich aan te bieden.

Iedereen is nodig!

• **Hervormen WAJONG.** Steeds meer jongeren missen de aansluiting met de participatiemaatschappij. Eén op de twintig jongeren stroomt de WAJONG in, vaak om er voorgoed in te blijven. D66 wil deze jongeren niet afschrijven en afkopen. Dat is geen sociaal beleid. Slechts een kwart van de Wajongers werkt, vaak in sociale werkplaatsen, terwijl de inschatting is dat 60% best zou willen en kunnen werken, al dan niet met ondersteuning. D66 stelt voor de huidige wet voor jonge arbeidsongeschikten verder te herijken zoals met de WAO is gedaan. De toegang wordt dan beperkt tot de volledig en duurzaam arbeidsongeschikten, mensen die voor 80% tot 100% arbeidsongeschikt zijn en een beperkte kans op herstel hebben. D66 gaat uit van wat jongeren nog wel kunnen en wil op grond van dat uitgangspunt ondersteuning voor hen organiseren.

- **Gelijkwaardige rolverdeling.** Hoewel vrouwen de laatste decennia in grote getale tot de arbeidsmarkt zijn toegetroten, is de arbeidsparticipatie van vrouwen (vooral in uren) internationaal gezien nog steeds laag. Bovendien zijn er nog steeds erg weinig vrouwen in de hogere managementfuncties. Vrouwen werken voornamelijk in kleine deeltijdbanen. Achterhaalde principes in het arbeidsmarktbeleid (kostwinnersbeginsel, aanrechtsubsidies) moeten worden losgelaten om een gelijkwaardige rolverdeling tussen werk en zorg te stimuleren. In dit kader past ook de verhoging van de combinatiekorting in de belastingen.

- **Kinderopvang.** D66 vindt het belangrijk dat er voldoende aanbod is van kinderopvang. In tijden van ombuigingen wordt de tegemoetkoming in de kosten van kinderopvang daarom ontzien. De regelgeving omtrent kinderopvang moet vereenvoudigd worden. D66 streeft naar een 'leerrecht' vanaf tweeënhalf jaar waarbij een combinatie kan worden gevonden van voorschoolse opvang, kinderopvang en onderwijs. Hiermee kan een oplossing worden gevonden voor de bestaande belemmeringen voor toegang tot de arbeidsmarkt wegens ontoereikende of te dure kinderopvang. (Zie ook het hoofdstuk 'Anders leren en ontwikkelen').

- **Certificering uitzendbureaus.** Het aantal migranten uit EU-landen als Polen en Bulgarije neemt toe. In Nederland verblijven nu meer dan 100.000 arbeidsmigranten uit deze landen. Velen zijn hier maar kort en blijven daardoor buiten het zicht van de overheid. Ze zijn afhankelijk van uitzendbureaus, ook voor hun huisvesting. D66 pleit voor verplichte certificering van uitzendbureaus. Hiermee kan uitbuiting worden voorkomen.

- **Kennismigranten.** Niet alleen is iedereen nodig, we komen op termijn zelfs mensen tekort. Daarbij past ook een selectief immigratiebeleid (kennisswerkers). Korte uitwisseling van werknemers van buiten de EU ten bate van scholing is onnodig problematisch. 'Expats' lopen bij het verlengen van hun contract of het veranderen van baan binnen Nederland onnodig risico op het verliezen van een verblijfsvergunning. Geschoolde Chinezen moeten onnodig lang op een visum wachten. D66 streeft naar snelle invoering van een Europees 'blue card' systeem, vergelijkbaar met het Amerikaanse 'green card' systeem.

- **Armoedebestrijding.** Voor D66 is participatie het meest effectief bij bestrijding van armoede: scholing en werk leiden tot een duurzame weg uit de armoede. Voor mensen die echt niet aan het werk komen in een

reguliere baan, is er een beschaafd sociaal vangnet. Omdat aan armoedeproblemen vaak schulden ten grondslag liggen, moet financiële educatie een hoeksteen zijn bij het bestrijden van armoede. D66 vindt dat bij de schuldenproblematiek het individu en niet de schuld centraal moet staan.

- **Re-integratie.** Veel geld voor re-integratie en subsidies helpt nauwelijks om mensen naar werk te begeleiden. D66 wil overheidsgelden zo effectief en efficiënt mogelijk inzetten en schrapt daarom een deel van de re-integratiegelden en loonkostensubsidies.

Langer leven, langer werken, langer leren

Het aantal 65-plussers verdubbelt bijna van 2,4 miljoen nu naar ca. 4,5 miljoen in 2040. De toenemende vergrijzing legt een extra druk op de arbeidsmarkt. Op dit moment is de werkloosheid nog hoog, maar dit gaat de komende jaren veranderen. De beroepsbevolking zal teruglopen waardoor er juist tekorten ontstaan, in het bijzonder in de zorg en het onderwijs. Ook nemen de kosten van de vergrijzing aanzienlijk toe en moeten die door een steeds kleinere groep werknemers worden opgebracht. We zullen daarom langer moeten werken. Dat kan alleen door een leven lang te leren.

- **AOW-leeftijd in 12 jaar naar 67.** D66 wil de AOW-leeftijd versneld (met 2 maanden per jaar) verhogen naar 67 jaar en in de verdere toekomst koppelen aan de stijging van de levensverwachting, met gelijktijdig aanpassing van de fiscale behandeling van aanvullende pensioenen. We worden steeds ouder, en dus is het logisch dat mensen langer doorwerken. Bovendien worden de lasten op deze manier meer evenredig over de generaties verdeeld. Het is voor D66 essentieel dat de verhoging van de AOW-leeftijd gepaard gaat met de broodnodige modernisering van de arbeidsmarkt voor ouderen. Vanzelfsprekend hebben we daarbij extra aandacht voor de 50-plusser.

- **Afschaffen ontsiemaatregelen.** Om de arbeidsparticipatie van ouderen te verhogen, is het volgens D66 noodzakelijk om leeftijdsgebonden 'ontsiemaatregelen' in CAO's af te schaffen, en terugschakelen bespreekbaar te maken, zowel in loon als in uren. Op een moderne arbeidsmarkt kunnen ouderen dan langer aan het werk blijven omdat hun beloning in overeenstemming is met hun bijdragen op dat moment. Ook geeft dit vooral bij zware beroepen tijdig de mogelijkheid naar alternatieve bezigheden op latere leeftijd te kijken en te voorkomen dat deze mensen – noodgedwongen – afscheid nemen van de arbeidsmarkt.

- **Leven lang leren.** Om mensen aan het werk te helpen en houden, moeten we blijven investeren in de inzetbaarheid van werknemers door op tijd bij en om te scholen. Een 'leven lang leren' moet volgens D66 dan ook het uitgangspunt zijn voor iedere werknemer én ondernemer. D66 pleit voor fiscale stimulering van levenslang leren, en het benutten van de sectorale scholingsfondsen.

- **Scholingsafspraken.** Werkgevers en werknemers leggen wederzijds scholingsafspraken vast in het arbeidscontract en zien toe op de naleving ervan. Uitgangspunt hierbij is dat er meer zeggenschap over scholing bij de individuele werknemer komt te liggen.

Innovatie en ondernemerschap

Nederland is een land van ondernemen, handel en bedrijvigheid. De 'parels' van onze economie zijn bijvoorbeeld het baggeren, dijken bouwen, logistiek, voeding en innovatieve landbouwproducten. Maar tegenwoordig ook hightech materialen, nano-technologie, gaming en industriële design producten. Deze sterktes van ons land kunnen en moeten we in de toekomst uitbouwen. Daar gaan we ons geld mee verdienen in de toekomst. Nederland als onmisbaar knooppunt in het internationale bedrijfsleven.

Innovatie en ondernemerschap zijn volgens D66 de sleutels tot welvaartsverhoging. De laatste jaren verdwijnt Nederland uit de kopgroep van meest innovatieve landen. Het Nederlandse innovatiebeleid is te versnipperd, en investeringen in R&D leveren te weinig op. Te veel verschillende terreinen zijn aangewezen als economische prioriteit. Om Nederland in de top van innovatieve landen te brengen, moeten heldere keuzes worden gemaakt door marktpartijen die daar door de overheid in worden gefaciliteerd. De overheid draagt zorg voor een excellent onderwijssysteem (Zie ook hoofdstuk 'Anders leren en ontwikkelen'), en stimuleert innovatief ondernemerschap. Echte innovatie komt uiteindelijk tot stand door ondernemers en ZZP-ers die met hun flexibiliteit bijdragen aan een dynamische ontwikkeling van de economie.

- **Centres of excellence.** Middelen worden te weinig ingezet op structurele infrastructuur voor kennisontwikkeling en te veel versnipperd over de polder. D66 wil dat centres of excellence verder worden versterkt. (Bijvoorbeeld: een food-valley rondom universiteit Wageningen, technologie rondom de universiteit Eindhoven, biotechnologie in Leiden).

- **Publiek-private samenwerking.** D66 wil dat publiek en privaat meer samenwerken op het gebied van innovatie. Dit kan bijvoorbeeld door het stimuleren van

publiek-private samenwerking en het delen van faciliteiten. Vooral het toepassen van nieuwe wetenschappelijke inzichten in de praktijk (valorisatie) moet verder uitgebouwd worden door betere verbindingen tussen kenniscentra en de dagelijkse vernieuwers (tuinders, baggeraars, dijkenbouwers).

- **Van subsidie- naar garantieregeling.** Om focus te realiseren in het innovatiebeleid wil D66 minder collectieve subsidieregelingen. D66 wil meer werken met garantieregelingen. De overheid controleert niet meer zelf, maar laat dit over aan experts die minder op formaliteiten letten en meer op de intrinsieke kwaliteiten van de (startende) ondernemers of het innovatieve project. Zo wordt het ook aantrekkelijker voor investeerders om risicovol kapitaal in innovaties te steken. De overheid kan meefinancieren in de eerste groeifase van jonge bedrijven ('venture capital').

- **Overheid als startklant.** De overheid moet innovatie stimuleren als afnemer van producten: als 'launching customer' en door innovatief inkoopbeleid.

- **Informatie toegankelijk.** D66 wil innovatie stimuleren door 'open source' en modern patent- en auteursrecht. Modern auteursrecht moet de vrijere toegankelijkheid van informatie bevorderen. Dit helpt bedrijven snel toegang te krijgen tot voor hen relevante technische kennis en versnelt het innovatieproces.

- **Creative ondernemers.** De creatieve sector is van belang voor een aantrekkelijk vestigingsklimaat, een innovatieve economie en een tolerante leefomgeving. Deze industrie is een voortrekker van nieuwe innovatieve ontwikkelingen in multimedia, (product-)design en vormgeving, duurzaamheid en (kunst-)export. Huisvesting van kleine culturele ondernemers verdient meer aandacht en ondernemen moet een onderdeel worden van creatieve opleidingen.

Geef ruimte aan ondernemerschap

- **Toegankelijke overheid.** De overheid moet (startende) ondernemers alle ruimte geven. Te veel, te gedetailleerde en tegenstrijdige regels zijn een obstakel voor ondernemerschap. De druk van administratieve lasten en regels moet verder omlaag. Hier is nog een forse slag te maken, niet alleen door regelgeving te vereenvoudigen, maar ook door de (internet-) dienstverlening vanuit de overheid verder te verbeteren. Dit kan bijvoorbeeld door één gemeenteloket te creëren. Ondernemers moeten met al hun vragen over en aanvragen voor vergunningen bij dat ene gemeente-

loket terecht kunnen. In een aantal gemeenten kunnen ondernemers met één pennenstreek zich tegelijk inschrijven bij de gemeente en de Kamer van Koophandel. D66 wil dat dit in alle gemeenten mogelijk wordt.

- **Betrouwbare overheid.** D66 wil dat de overheid op tijd aan haar verplichtingen voldoet en rekeningen aan ondernemers binnen een maand betaalt. Vooral voor kleine ondernemers is dit van groot belang. Verder wil D66 dat de overheid tijdig reageert op aanvragen van ondernemers. Dit op basis van het zogenaamde 'lex silencio positivo principe' – als je (binnen de vastgestelde termijn) niets terughoort is het goedgekeurd.
- **Overheidsdeelnames blijven van de overheid.** Het beheer van en overheidsdeelnames in ondernemingen die over collectieve goederen gaan baseert zich op lange termijnontwikkelingen van deze voorzieningen voor ons land. De overheid verkoopt deze in beginsel niet en streeft daarbij niet naar maximaal aandeelhoudersrendement maar naar duurzame vermogensgroei ten behoeve van de publieke taken en naar maximaal maatschappelijk nut.
- **Faillement is een leermoment.** D66 wil de positieve houding tegenover ondernemerschap bevorderen door successen te vieren en de faillissementswet aan te passen. Failliet gaan moet geen schande en juridische ellende zijn, maar een leermoment, gevolgd door kansen op herstel, verbetering en vernieuwing.
- **Ondersteunen jonge ondernemers.** D66 wil 'jonge ondernemerscentra' bevorderen. Op deze plekken kunnen jonge bedrijven de infrastructuur delen, netwerken bouwen en makkelijker toegang vinden tot experts.
- **Makkelijker bedrijf oprichten.** D66 pleit voor eenvoudiger regels en meer deskundigheid bij uitkeringsinstanties met betrekking tot het oprichten van nieuwe bedrijven. Wie vanuit de bijstand een eigen bedrijf opricht, heeft te maken met ingewikkelde regels. Het duurt erg lang voordat starters weten hoeveel ze moeten terugbetalen en er is te weinig kennis bij deze instanties om deze ondernemers te helpen.
- **Koopzondag.** Gemeenten moeten de mogelijkheid krijgen zelf te bepalen of winkels ook op zondag open mogen zijn. Nu mogen ze dat nog niet. Met ruimere openingstijden worden nieuwe banen gecreëerd en wordt tegemoet gekomen aan wensen van onder meer

alleenstaanden en mensen met een drukke baan. D66 wil hiertoe een initiatiefwetsvoorstel indienen.

- **Fiscale vrijstelling kleine diensten.** Om administratieve lasten te verminderen zijn kleine diensten nu fiscaal vrijgesteld tot €600,- per maand. Deze regel geldt echter alleen voor mensen tot 23 jaar. D66 wil die vrijstelling leeftijdsonafhankelijk maken.

Zelfstandigen/ZZP-ers

Zelfstandig ondernemen hoort bij een vrije en flexibele economie die innoveert en snel kan reageren op nieuwe omstandigheden. D66 wil dat er meer aandacht komt voor ZZP-ers; zelfstandigen die zonder personeel ondernemen. De inrichting van voorzieningen is nu nog onvoldoende afgestemd op deze groeiende en in belang toenemende groep (pensioen, zwangerschapsregelingen, starterskrediet, levensloop.) Startende ondernemers en jonge bedrijven worden door onnodige of hoge eisen van overheidsinstellingen benadeeld. Bovenwettelijke eisen in aanbestedingen staan innovatie in de weg.

- **Urencriterium verruimen.** Het urencriterium moet worden verruimd waardoor zelfstandigen sneller in aanmerking komen voor een belastingafrek en er meer mogelijkheid komt voor bijscholing.
- **Microfinanciering.** D66 wil dat de mogelijkheid van microfinanciering zo breed mogelijk beschikbaar wordt. Door deze financiering komen kleine ondernemers, waaronder ZZP-ers, makkelijker aan een startkapitaal.
- **Levensloopregeling.** D66 wil dat de levensloopregeling ook voor zelfstandigen wordt opengesteld. De huidige regeling zorgt voor ongelijke behandeling: nu kunnen alleen werknemers er gebruik van maken, terwijl het voor alle werkenden zou moeten gelden.
- **Van loondienst naar zelfstandig ondernemen.** De overstap van loondienst naar zelfstandig ondernemen moet worden versoepeld. Voor ZZP-ers in de situatie van werk naar werk zullen faciliteiten moeten worden gecreëerd, zodat zij gebruik kunnen maken van kinderopvang en aftrekbaarheid van kosten van bedrijfsruimten.

Betaalbare Pensioenen

Voor D66 is een goed, betaalbaar, solidair en solide pensioenstelsel van groot belang. Ons aanvullende pensioenstelsel stelt mensen in staat om – naast de AOW – te sparen voor de oude dag. Het Nederlandse stelsel is echter niet toekomstbestendig. Op dit moment is er namelijk niet voldoende geld in kas om in de toekomst de

koopkracht van pensioenen te garanderen. Bovendien wordt ons pensioenstelsel gevoeliger voor schokken in de economie omdat er meer gepensioneerden komen en minder werkenden. Ook zorgt de stijgende levensverwachting voor een constante druk op de pensioenfondsen.

D66 vindt dat het stelsel van aanvullende pensioenen moet worden hervormd. Daarbij staat de solidariteit tussen verschillende inkomensgroepen en verschillende generaties centraal. Op dit moment profiteren met name hoge inkomens van de fiscale aftrekbaarheid van de pensioenpremies. Via de pensioenen vindt dan ook een inkomensoverdracht plaats van lage inkomens naar hoge inkomens. Bovendien maken de fiscale subsidies voor pensioenbesparingen het onaantrekkelijk om te sparen voor andere nuttige doeleinden, zoals scholing en training. Dit vindt D66 ongewenst.

- **Financiële alfabetisering.** Volgens D66 moeten de pensioenfondsen waarmaken wat ze beloven en helder aangeven wat de spaarders wel en niet kunnen verwachten. D66 is een voorstander van het makkelijker overdraagbaar maken van pensioenvorderingen naar andere pensioenfondsen. Daarnaast zou in het onderwijs en via buurtcentra gewerkt moeten worden aan financiële alfabetisering. Loonstrookjes, verzekeringspolissen en pensioenprognoses zijn voor teveel mensen niet begrijpelijk. Bedrijven moeten worden verplicht de uitleg in simpele bewoordingen ter beschikking te stellen.
- **Ouderen in pensioenbesturen.** D66 wil dat pensioenbesturen divers worden samengesteld. Het bestuur moet een afspiegeling zijn van de deelnemers. Daarom moeten bijvoorbeeld ook ouderen een plek krijgen in alle pensioenbesturen.

Een betrouwbare financiële sector

De kredietcrisis heeft het vertrouwen in de financiële sector ernstig ondermijnd. Een betrouwbare, stabiele financiële markt is van cruciaal belang voor een gezonde, toekomstbestendige economie. D66 meent dat een sterk, internationaal georiënteerd verzekerings- en bankwezen Nederland veel kennis, welvaart en banen kan opleveren. Om het vertrouwen in de sector te herstellen, is striktere regulering van deze sector noodzakelijk. Een sterk bankwezen kan niet zonder een sterke overheid en sterke toezichthouders. Omdat de financiële markt zich niet beperkt tot nationale grenzen, bepleit D66 een Europese (en liefst mondiale) aanpak. Een zorgvuldige 'governance' van financiële instellingen is noodzakelijk. In deze sector is het vertrouwen op eigen kracht van mensen duidelijk overschreden. Slechte risico-inschattin-

gen, niet transparante onderlinge afhankelijkheden, soms falend toezicht op ondernemingsniveau en gewoon hebzucht speelden een rol. Herwaardering van de rol van andere belanghebbenden (werknemers, ondernemingsraad, klanten, publiek) ten opzichte van alleen aandeelhouders en de terugkeer naar een fatsoenlijk en gematigd beloningsbeleid, transparantie en verantwoording zijn de bouwstenen van herstel van vertrouwen.

- **Europese toezichthouder.** Er moet één Europese toezichthouder komen die noodzakelijke instrumenten kan inzetten zonder politieke inmenging. Banken acteren op internationaal niveau en op dat (Europese) niveau moet dan ook het toezicht worden georganiseerd. Noch het opsplitsen van banken tot nationaal behapbare organisaties, noch het scheiden van retailbanken van investeringsbanken is volgens D66 de oplossing.
- **Europese regels financiële instellingen.** Op Europees niveau moet worden gestreefd naar hogere kapitaalbuffers voor financiële instellingen. Hierdoor is er meer zekerheid voor de consument en burgers dat het spaargeld ook echt veilig is. Het verhogen van de kapitaalbuffers kan alleen geleidelijk en internationaal om een gelijk speelveld te creëren voor alle financiële instellingen. Financiële instellingen moeten daarnaast ook transparanter maken welke risico's ze lopen op de balans.
- **Meer zekerheid voor burger/consument.** D66 wil meer zekerheid en veiligheid voor burgers/consumenten in de financiële markt. D66 is voorstander van meer transparante bancaire producten, bijvoorbeeld via het aanbieden van een standaard betaalrekening, spaarrekening en hypotheek. Overstappen tussen banken moet worden vergemakkelijkt. Net zoals klanten hun telefoonnummer moeten kunnen behouden bij het overstappen naar een andere aanbieder, moet een klant ook zijn rekeningnummer kunnen behouden bij het overstappen naar een andere bank.
- **Terugbetalen overheidssteun.** De overheidssteun aan de financiële sector moet worden terugbetaald. De staatsbanken moeten op een gepast moment en bij voorkeur zo snel mogelijk weer worden verkocht. De overheid dient zeer terughoudend te zijn bij het plaatsnemen op de stoel van de bankier. Banken moeten niet worden gedwongen om meer geld uit te lenen. Banken moeten een verantwoordelijk kredietbeleid voeren met oog op de risico's en kapitaalvereisten.
- **'Governance' financiële instellingen.** Toetsing van deskundigheid van bestuurders en commissarissen van

financiële instellingen moet scherper, met name het risicobeheer. De code van de Nederlandse vereniging van banken is een minimumnorm. D66 vindt dat ook verzekeringsmaatschappijen hun verantwoordelijkheid moeten nemen en een dergelijke code moeten ontwerpen.

- **Beloning naar prestatie.** Prestatie moet worden beloond. Dit kan personeel een positieve prikkel geven. Het moet echter bij variabele beloning duidelijk zijn aan welke prestatie de beloning gekoppeld is, liefst gezien op de lange termijn. Inmiddels is voldoende bekend welke desastreuze gevolgen bonussen kunnen hebben voor de eigen motivatie van mensen, voor hun vermogen om complexe afwegingen te maken en voor de neiging om vals te spelen. Als algemeen principe geldt voor personeel hetzelfde als voor een ondernemer geldt: de beloning (bonus) is verbonden aan het risico dat de ontvanger loopt. D66 vindt dat mensen in de top van het zakenleven hiervoor verantwoordelijkheid dragen: 'noblesse oblige'. De bonus is dus geen automatisme en moet een werkelijke afspiegeling van het risico zijn. Bij falen is er geen bonus.
- **Spaargarantie.** D66 wil het deposito-garantiestelsel (de garantie dat spaarders tot een maximum bedrag hun spaartegoed terugkrijgen als de bank omvalt) hervormen tot een stelsel dat minder negatieve effecten heeft voor de banken die het goed doen.

De overheidsfinanciën duurzaam op orde

D66 streeft naar duurzame en houdbare overheidsfinanciën. Binnen de overheidsfinanciën moet er voldoende ruimte zijn om de noodzakelijke collectieve voorzieningen -zoals het onderwijs, de zorg en de AOW - in stand te kunnen houden, ook voor de jongeren en de toekomstige generaties. Het is duidelijk dat Nederland een financieel probleem heeft. We hebben een fors tekort op de begroting en de schuld is mede door de ingrepen in de banken de afgelopen jaren hard gestegen. Een deel van onze welvaart zijn we structureel verloren door de crisis. De overheidsinkomsten en -uitgaven moeten hier nog op worden aangepast. Op dit moment bedraagt de rente op de overheidsschuld al €15 miljard per jaar; de helft van de totale uitgaven aan onderwijs, cultuur en wetenschap in Nederland. Als we nu niks doen, lopen de rente-uitgaven de komende jaren alleen maar op. Dit betekent dat de uitgaven voor belangrijke collectieve voorzieningen onder druk komen te staan. Meer hierover staat in het D66 Plan2020, zie bijlage achterin dit verkiezingsprogramma.

- **Financiële duurzaamheid.** We hebben oog voor een rechtvaardige verdeling van lusten en lasten over

generaties. Nu ingrijpen, betekent dat we jongeren en toekomstige generaties niet opzadelen met onbetaalde rekeningen. D66 wil daarom binnen twee kabinetperiodes weer solide overheidsfinanciën hebben. Uitgangspunt is dat de overheidsfinanciën in 2020 weer gezond zijn. Daarbij moet het zwaartepunt van de verbetering liggen op de eerste jaren: de begroting in 2015 weer richting evenwicht zijn gebracht, ook met het oog op de afspraken die Nederland in Europa heeft gemaakt (stabiliteits- en groeipact). Voor de jaren na 2015 moet, met het oog op de kosten van de vergrijzing, verder worden gegaan met het gezond maken van de overheidsfinanciën zodat richting 2020 een overschot kan worden gerealiseerd.

- **Trendmatig begrotingsbeleid.** D66 is voorstander van het handhaven van het trendmatige begrotingsbeleid: er is een vast plafond voor de overheidsuitgaven en de overheidsinkomsten ademen mee met de conjunctuur. Hierdoor heeft de overheid een stabiliserende werking op de economie.

Belastingen: Van arbeid naar vergroening

D66 is terughoudend met lastenverzwaring. Dit betekent niet dat D66 helemaal niks wil veranderen aan de belastingen. D66 wil dat werken meer loont, dynamiek op de arbeidsmarkt wordt bevorderd en dat de kosten voor milieuvriendelijk gedrag worden doorberekend aan de gebruiker. Daarom is D66 voorstander van het verschuiven van de belastingdruk van arbeid naar consumptie en vervuiling. Werken moet meer lonen en wie meer vervuult moet meer betalen. Door verder te gaan met het 'vergroenen' van het belastingstelsel en door de aanpak van de hypotheekrente, gaan de belastingtarieven op arbeid de komende jaren naar beneden en wordt scholing gestimuleerd.

- **Verlaging tarief eerste belastingen.** D66 wil de belastingtarieven voor - met name - de lagere inkomens verlagen, via het belastingtarief in de eerste twee schijven, via en de inkomensafhankelijke arbeids- en combinatiekorting. Daarmee vergroten we hun besteedbaar inkomen. Juist door werk vanaf het minimumloonniveau te stimuleren, kunnen we ook de huidige 'outsiders' (de mensen die nu nog niet actief zijn op de arbeidsmarkt) een prikkel geven om zich aan te bieden.
- **Afschaffen overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting.** D66 wil de overdraagbare heffingskorting, de zogenoemde 'aanrechtssubsidie', versneld afschaffen, zonder uitzonderingen. Op dit moment wordt door deze subsidie het thuis zitten beloond.

- **Scholingsaftrek.** D66 is van mening dat juist het investeren in menselijk kapitaal gestimuleerd moet worden. Als mensen gedurende hun leven investeren in hun inzetbaarheid, dan blijven zij aantrekkelijk op de arbeidsmarkt. Daarom is D66 voorstander van het uitbreiden van fiscale regelingen voor scholing.
- **Vergroenen belastingstelsel.** D66 is voorstander van het verder vergroenen van het belastingstelsel. Door de BTW op de consumptie van niet-biologisch vlees (de kiloknallertax) en de energiebelasting te verhogen, wordt duurzaam gedrag beloond en milieuvriendelijk gedrag bestraft. Daarnaast wil D66 ook een stap zetten in het in rekening brengen van de 'echte' kosten voor milieuvriendelijk gedrag bij de producenten. Daarom wil D66 bestaande vrijstellingen voor energieheffingen voor de landbouwsector en lagere accijns op 'rode diesel' afschaffen.
- **Leefvorm-neutraal beleid.** De overheid mag bepaalde leefvormen niet bevoordelen ten opzichte van andere door middel van belastingen. Geen gezinspolitiek maar een leefvormneutraal beleid. De belastingdruk voor alleenstaanden is gemiddeld hoger dan die voor gezinnen. D66 wil deze verschillen zo veel mogelijk in evenwicht brengen. D66 wil het surplus van de zorgtoeslag voor samenwonenden afroemen. Alleenstaanden krijgen nu minder dan de helft van de zorgtoeslag voor samenwonenden. D66 wil deze onrechtvaardigheid recht trekken.
- **Leefvorm-neutrale successiewet.** D66 wil de successiewet zo veranderen dat iedereen iemand kan aanwijzen om tegen het partnertarief te erven. De overheid is niet in de positie om te oordelen over de relaties tussen mensen, of ze nu wel of niet getrouwd zijn of samenwonen is niet van belang.

Duurzame productie: Groene economie

D66 wil onze economie vergroenen. Economisch succes wordt niet alleen aan macro-economische grootheden zoals het Bruto Binnenlands Product (BBP) en groei gemeten, maar ook aan andere factoren zoals levenskwaliteit en duurzaamheid. We gebruiken grondstoffen en energie in een volume en tempo dat niet lang meer houdbaar is. We handelen alsof middelen oneindig beschikbaar zijn en tasten daarmee belangrijke natuurlijke systemen aan. De effecten daarvan zijn steeds beter merkbaar. Of het nu gaat om vis, tropisch hardhout of metalen, op allerlei punten stuiten we op grenzen en ongewenste neveneffecten. Door een snel groeiende mondiale vraag naar voedsel, energie en grondstoffen neemt de beschikbaarheid verder af, stijgen

de prijzen en neemt de verstoring van de natuurlijke omgeving toe.

Door ons verbruik te verminderen, grondstoffen te hergebruiken en alternatieven te zoeken, zijn we efficiënter en minder afhankelijk van grondstoffenpolitiek en prijsstijgingen. Dit creëert kansen voor nieuw ondernemerschap. Niet afwachten, maar nu slim innoveren. Onze ecologische voetafdruk verkleinen. Dat maakt onze economie veerkrachtig en internationaal competitief.

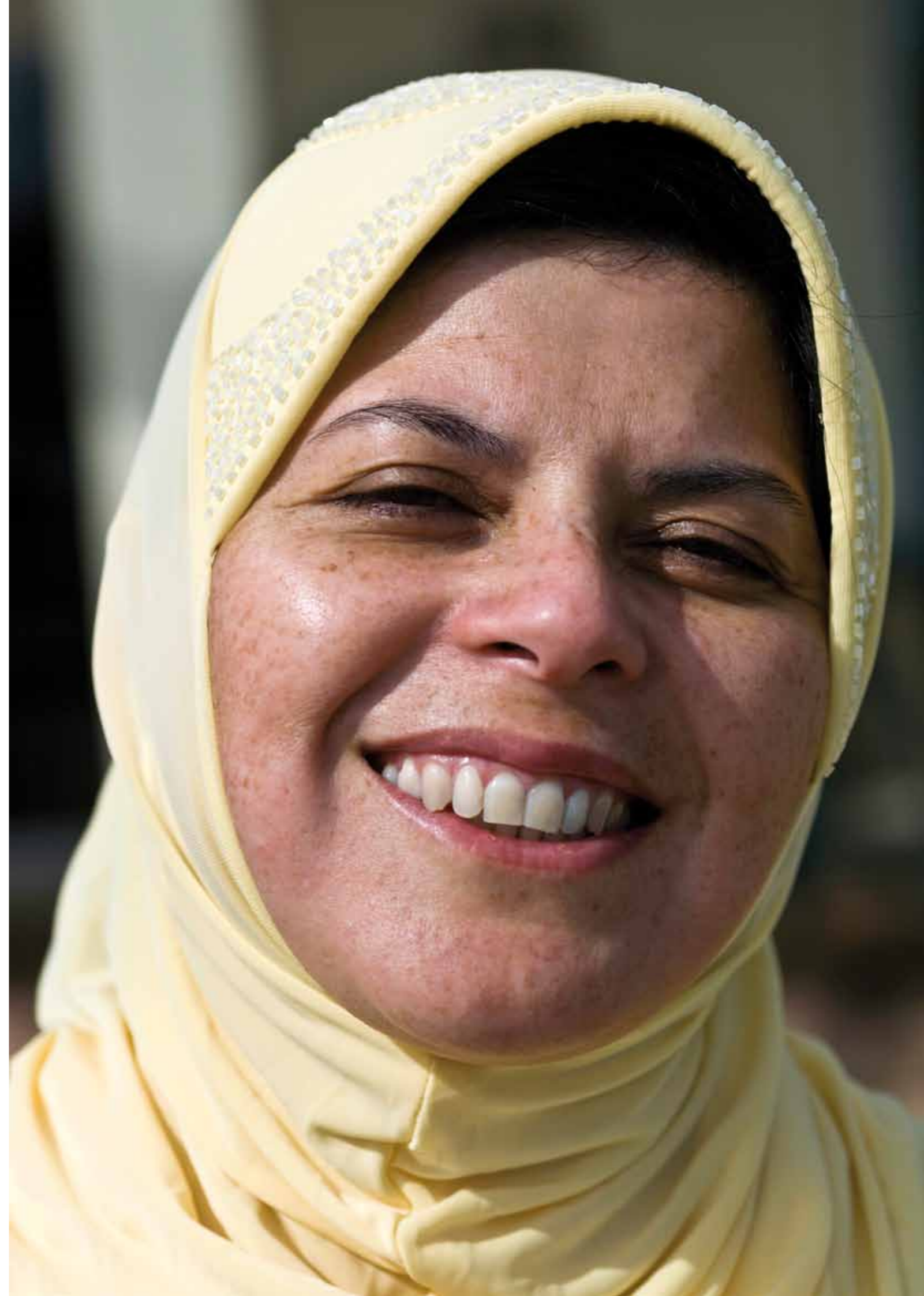
- **Duurzaamheidscertificatie.** D66 wil bedrijven stimuleren om te gaan werken volgens de duurzaamheidsnorm. Dat wil zeggen dat er inzicht wordt gegeven in de maatschappelijke impact van productie, volgens een certificeerbaar proces.
- **Productlabeling.** D66 wil transparante productinformatie voor de consument verplicht stellen. Hierbij wordt gekeken naar milieueffecten over de hele levenscyclus in relatie tot de geleverde functionaliteit. Een label voor dierenwelzijn wordt verplicht.
- **Schoon produceren.** D66 pleit voor Europees beleid ten aanzien van schone technologie en het verduurzamen van producten en productieprocessen, uitgaande van de gehele keten. D66 wil dat alle lagen van de overheid voorop lopen in duurzame aankopen.
- **Energietransitie.** D66 wil een transitie naar een duurzame energiehuishouding. (Zie ook hoofdstuk 'Anders energie opwekken en gebruiken').
- **'Cradle to cradle'.** Innovatie in afvalinzameling en verwerking moet meer ruimte krijgen. Afval bestaat uit afgedankte grondstoffen en moet ook zo worden gekwalificeerd. Ambitieuze hergebruikdoelstellingen en het verbeteren van de recycling van grondstoffen is een zaak waarop de producent meer moet worden aangesproken vanuit ketenverantwoordelijkheid. Met kleine aanpassingen kan het bestaande systeem van statiegeld worden uitgebreid om ook kunststof verpakkingen, blikjes en glazen flessen te omvatten, zoals in andere EU landen al het geval is. Naast technische innovaties zijn er ook institutionele innovaties nodig. D66 is voorstander van het ontwikkelen van hoogwaardige methoden om eiwitten rechtsreeks uit reststromen en speciaal daarvoor geschikte reststromen te halen ter vervanging van dierlijke eiwitten.
- **Groene open source.** D66 ziet in de ontwikkeling van biotechnologie en nieuwe gewassen kansen voor duurzamere en productievere landbouw. Onderzoek en ontwikkeling op dit vlak moeten mogelijk blijven.

- **Duurzame grondstoffen.** D66 wil dat Nederland een voortrekkersrol speelt in de internationale problematiek rondom soja, hout, palmolie en biomassa door actief mee te denken over internationale normen in samenwerking met het bedrijfsleven. Teelt van plantaardige vervangers voor vlees wordt van groot belang.

Nederlandse economie in internationaal perspectief

Geen welvaart zonder buitenland. De regering werkt consequent aan verdere integratie en vervolmaking van de interne Europese markt. Op zeer veel terreinen zal de grensoverschrijdende samenwerking moeten worden geïntensiveerd ten behoeve van burgers en bedrijfsleven. Zo is er bijvoorbeeld nog heel veel te winnen op het gebied van milieu, informatietechnologie, onderzoek en onderwijsuitwisselingen.

- **Europese kenniseconomie.** De Europese Unie moet haar inspanningen intensiveren om een mondiaal concurrerende, dynamische en innovatieve kenniseconomie te worden. Er worden realistische doeleinden geformuleerd waarop de lidstaten elkaar kunnen aanspreken.
- **Stabiliteit- en groeipact afdwingbaar.** De Economische en Monetaire Unie heeft een sterkere politieke inbedding en een grotere begrotingsdiscipline nodig. In tijden van economische groei moeten de landen werken aan een begrotingsoverschot om voorbereid te zijn op slechtere tijden. De afspraken in het stabiliteit- en groeipact moeten afgedwongen worden.
- **Tegen protectionisme.** De EU-lidstaten waken ervoor om uit elkaar gespeeld te worden. D66 wil beschermende maatregelen die de eigen markt bevoordelen en ontwikkelingslanden schade afschaffen.
- **EU2020.** D66 wil dat Nederland proactief positie kiest in het plan EU2020 en bij zijn eigen economisch beleid optimaal gebruik maakt van de kansen die dit voor Nederland biedt.

2,5 Miljard euro extra / leerrecht vanaf tweeënhalf jaar / beter loon voor leraren in achterstandswijken en exacte vakken / doorstroombonus voor goede scholen / brede school is de norm / concentratie van kennis en onderzoek

Anders leren en ontwikkelen

D66 gaat uit van de kracht van onderwijs als motor van ieders persoonlijke ontwikkeling en geluk. We hebben onderwijs en kennis nodig om ons te ontwikkelen tot mondige, kundige en wilsbekwame burgers. Goed onderwijs is de sleutel tot de zelfontplooiing van ieder individu. Onderwijs moet de ongewenste verschillen tussen mensen kleiner maken, en de gewenste verschillen juist groter. Goed onderwijs en een leven lang leren geeft mensen de kans een leven lang mee te doen en het beste uit zichzelf te halen.

D66 gaat uit van de kracht van onderwijs als motor van de samenleving. Onderwijs draagt bij aan burgerschapsvorming en maakt jongeren bewust van hun omgeving en van democratische normen en waarden. Door goed onderwijs ontstaat een maatschappij waarin burgers verantwoordelijkheid willen en kunnen nemen, voor zichzelf, voor hun omgeving en voor de samenleving als geheel. Goed onderwijs is de basis voor een samenleving waarin mensen elkaar in hun waarde laten.

D66 gaat uit van de kracht van onderwijs als motor van onze economie. Investeren in onderwijs en kennis is investeren in de basis waarop de welvaart en economische groei in Nederland in de toekomst gebouwd is. Onderwijs, onderzoek en innovatie zijn de pijlers onder een sterke kenniseconomie, die zich internationaal met de beste kan meten.

In ons onderwijs is er te weinig aandacht voor taal- en rekenachterstanden. Te veel leerlingen betreden én verlaten de basisschool met onvoldoende kennis van de Nederlandse taal. Die achterstand lopen ze niet meer in. In ons onderwijs breken teveel leerlingen hun opleiding voortijdig af. Die schooluitval is niet alleen schadelijk voor ieders persoonlijke ontwikkeling – zonder startkwalificatie beperkt de kansen op de arbeidsmarkt – maar ook voor onze economische groei en voor onze samenleving. In ons onderwijs valt de slagboom van selectie voor sommige leerlingen te vroeg. Kinderen worden niet genoeg geholpen om te ontdekken waar ze goed in zijn en wat ze leuk vinden. Een verkeerde keuze maken en omwegen bewandelen is niet erg, als je er maar achter komt wat je wilt en kunt. Te veel laatbloeiers die gevangen zitten in het systeem betekent teveel onbenut potentieel.

In onze samenleving worden leraren onvoldoende op waarde geschat. Daardoor kampen we met een tekort aan goede docenten, terwijl zij een cruciale rol spelen in het overbrengen van kennis aan en de begeleiding van de ontwikkeling van onze kinderen. Ons onderwijs dreigt achterop te raken bij het niveau van vergelijkbare landen in Europa en de rest van de wereld, terwijl kennis de kurk is waar onze welvaart in de toekomst op moet drijven. We investeren te weinig in onderwijs, onderzoek en innovatie.

Onderwijs is voor D66 dus absolute topprioriteit. Daarom wil D66 €2,5 miljard investeren in onderwijs, onderzoek en innovatie. Daar is te lang alleen maar over gepraat, nu moet het ook echt gebeuren. Alleen het allerbeste onderwijs en onderzoek is goed genoeg, zowel aan de top als aan de basis. Mensen zelf, bedrijfsleven en overheid zullen meer middelen moeten vrijmaken voor kennis en onderwijs. Denken over onderwijs begint bij het individu, niet bij het systeem. Het individu volgt onderwijs dat hem of haar bewust maakt van zijn of haar talenten en die talenten ook ontwikkelt. De toekomst is geen gegeven, als individu geef je daar zelf mede vorm aan.

Ieder individu heeft recht op een minimumniveau van onderwijs dat zoveel mogelijk mensen in staat stelt hun leven zelfstandig en onafhankelijk in te richten en hen de kans geeft het beste uit zichzelf te halen. Uitgaan van het individu betekent ook: dé leerling bestaat niet. Ieder mens ontwikkelt zich op zijn eigen wijze en moet daarin keuzevrijheid hebben. Het onderwijssysteem, als samenhangend geheel, faciliteert en begeleidt deze ontwikkeling. Elke leerling verdient gelijke kansen op goed onderwijs. Met 'leerrechten' voor jonge kinderen voorkomen we taalachterstanden en schooluitval en geven we ieder individu een vergelijkbare uitgangspositie. D66 wil optimale talentontwikkeling en diversiteit in het onderwijs. Ieder individu moet zich op zijn eigen niveau, op zijn eigen manier en in zijn eigen tempo kunnen ontwikkelen. Mensen hebben verschillende talenten en verschillende capaciteiten. D66 wil startverschillen minimaliseren en talentontwikkeling optimaliseren. Dat vraagt om maatwerk. D66 wil meer vrijheid voor scholen en docenten om het onderwijs, samen met ouders en leerlingen, in te richten. We moeten professionals de ruimte

geven. Onderwijsinstellingen zijn zelf verantwoordelijk voor de invulling van hun onderwijs. De overheid is eindverantwoordelijk voor het niveau. Met minder bureaucratie en regels van bovenaf zorgen we ervoor dat scholen en leraren hun vak met trots en plezier kunnen uitoefenen.

Gelijke startkansen in het onderwijs

D66 zet zich in voor gelijke toegangskansen tot onderwijs voor alle kinderen.

- **Eerder naar school.** D66 wil een 'leerrecht' vanaf 2,5 jaar introduceren en daarmee ouders stimuleren hun kind te laten deelnemen aan voor- en voorschoolse educatie (VVE) van hoge kwaliteit. In omringende landen zijn hiermee goede resultaten bereikt want in de eerste levensjaren wordt de basis gelegd voor de verdere ontwikkeling. Met VVE kunnen talenten in de breedte worden ontdekt en gestimuleerd en eventuele (taal-)achterstanden vroeg worden gesignaleerd en aangepakt, spelenderwijs in één groep. Onder verantwoordelijkheid van de basisschool zorgt dit geïntegreerde educatieve programma in samenwerking met de kinderopvang en peuterspeelzalen voor een betere start in het voltijdse basisonderwijs.

- **Acceptatieplicht bijzonder onderwijs.** D66 vindt het huidige artikel 23 van de Grondwet op termijn niet houdbaar voor het onderwijs. D66 wil dat scholen niet langer kinderen mogen weigeren vanwege hun geloof of achtergrond. Streng religieuze scholen mogen vrijzinniger leerlingen én leraren niet weigeren.

- **Gelijke kansen op plaatsing.** Ouders moeten hun kinderen soms al direct na de geboorte aanmelden voor een populaire school. D66 wil een vast aanmeldmoment (bij 2 jaar) en een vast aanmeldpunt, zodat ouders gelijke kansen hebben op plaatsing van hun kind op de school naar keuze.

- **Kleinschalige en effectieve basisscholen.** De kwaliteit van het basisonderwijs is gebaat bij een kleinschalig, lokaal karakter met keuzevrijheid voor ouders. D66 wil geen verdere schaalvergroting van de grote individuele basisscholen en scholengroepen.

- **Eenvoudiger nieuwe scholen starten.** Ook wil D66 het makkelijker maken om een nieuwe school te starten, onder andere door het begrip 'richting' te verruimen naar andere dan alleen religieuze grondslag.

- **Beheersen van meer talen stimuleren.** Op de internationale arbeidsmarkt en in de samenleving van morgen zal het met gemak kunnen gebruiken van

verschillende talen en begrip van andere culturen steeds belangrijker worden. Daarom wil D66 onderzoeken of het leren van Engels op de basisschool daaraan een significante bijdrage levert en zo ja, op welke wijze dit kan worden ingevoerd. Op jonge leeftijd leren kinderen een taal haast spelenderwijs terwijl het later veel moeite kost. Daarnaast moet het leren van andere talen worden aangemoedigd. Talen zouden zoveel mogelijk door 'native speakers' moeten worden gedoceerd. Het spreken van vreemde talen is geen overbodige luxe, maar vergroot de kansen en keuzevrijheid van iedereen. Het Nederlandse bedrijfsleven vraagt om werknemers die een e-mail kunnen versturen naar Spanje, een telefoongesprek kunnen voeren met de vestiging in Frankrijk en die een bestellijst kunnen controleren van een vracht uit Duitsland. Twintig talen leren hoeft niet maar basiskennis van Engels, Frans en Duits is geen overbodige luxe.

- **Homoseksualiteit in het onderwijs.** D66 wil de kerndoelen voor het basis- en voortgezet onderwijs moderniseren, waardoor elke school voorlichting moet geven over homoseksualiteit.

Minder uitval

Te veel kinderen beginnen aan het basisonderwijs met een taalachterstand die in latere jaren niet meer ingehaald wordt. Een taalachterstand betekent een extra drempel voor vervolgonderwijs en leidt uiteindelijk tot een moeilijke start op de arbeidsmarkt. Door spijbelen en vroegtijdig schoolverlaten verspelen jongeren hun kans om mee te doen in onze maatschappij. De schatting is dat er in Nederland nog steeds bijna anderhalf miljoen laaggeletterden zijn. Dit is onacceptabel. D66 wil deze achterstanden adresseren en de uitval tegengaan door een aanpak van voorkomen én genezen.

- **Wegwerken taalachterstanden.** D66 wil dat iedereen die dit nodig heeft de kans krijgt te werken aan een betere beheersing van de Nederlandse taal. Geen kind gaat van de basisschool af voor het behoorlijk Nederlands kan lezen en schrijven. Verbetering moet bereikt worden door extra taallessen, het creëren van schakelklassen of 'kopklassen', of desnoods een zomercursus. D66 wil dat ook scholen in het voortgezet onderwijs stoomcursussen Nederlands aanbieden. In sommige gevallen moet zo'n cursus een verplicht karakter hebben, bijvoorbeeld als leerlingen door gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal niet mee kunnen komen. Voor volwassenen wil D66 ruimte geven aan thuislessen, buddyprojecten en taalcoaches om de toegankelijkheid van taalonderwijs te vergroten. Voor mensen die buiten de bestaande inburgeringevallen vallen, maar onze taal

onvoldoende beheersen, zouden werkgevers en uitzendbureaus actief taallessen moeten aanbieden.

- **Huisbezoek aan spijbelaars.** Als leerlingen spijbelen, moet de school ouders daar meteen van op de hoogte stellen per telefoon, sms, of e-mail. Nemen de ouders geen maatregelen, dan gaat een vertegenwoordiger van de school of leerplichtambtenaar op huisbezoek om te zorgen dat het kind terug gaat naar school. Bij herhaling moeten instanties als de Raad voor de Kinderbescherming, Jeugdzorg en Justitie in de buurt snel worden ingeschakeld. Soms zijn het juist ouders die hun kinderen van school houden. D66 vindt dat daartegen streng moet worden opgetreden. De leerplichtambtenaar en het Openbaar Ministerie moeten in zulke gevallen een actief vervolgingsbeleid instellen.
- **Afhaken MBO-ers ontmoedigen.** Om goed te functioneren op de arbeidsmarkt is het voltooiën van een MBO-opleiding op ten minste het niveau van een startkwalificatie van groot belang. D66 stelt voor om het halverwege verlaten van een MBO-opleiding financieel te ontmoedigen. Op die manier zullen MBO-studenten minder snel in de verleiding komen om zonder diploma van school te gaan.

Samen naar school: investeren aan het begin

De school vervult een spilfunctie in onze samenleving, maar de verschillen in kwaliteit van onderwijs en voorzieningen en in 'kleur' zijn groot. De discussie over 'zwarte' of 'witte' scholen raakt echter niet de kern van het probleem. Niet de kleur is het probleem, maar het feit dat sommige scholen zeer zwak zijn, slecht geleid worden, met teveel onbevoegde leraren voor de klas en een oververtegenwoordiging van kinderen uit kansarme gezinnen. Kinderen op zulke scholen hebben minder contact met en kennis van de Nederlandse samenleving. D66 wil gemengd onderwijs, met aandacht voor burgerschapsvorming. Dat maakt kinderen en jongeren bewust van hun omgeving en leert hen met elkaar samenleven. De brede school is voor ons de norm, niet de uitzondering.

- **Betere schoolgebouwen.** Sommige schoolgebouwen verkeren in slechte staat. Door achterstallig onderhoud kan het binnenklimaat zo slecht zijn dat het de leerprestaties van leerlingen beïnvloedt en zelfs gezondheidsproblemen veroorzaakt. D66 wil verouderde scholen zo snel mogelijk renoveren of herbouwen. Gemeenten moeten het geld dat hiervoor bestemd is niet oppotten, maar aan de scholen die het nodig hebben ter beschikking stellen.
- **Conciërges op school.** Conciërges leveren een belangrijke bijdrage aan de sociale cohesie en tegen-

gaan van geweld en pesten op de school. Daarnaast ondersteunen ze de school in administratieve taken zoals verzuimregistratie. D66 heeft in haar tegenbegroting (2009) al een voorstel opgenomen om €100 miljoen vrij te maken voor conciërges.

- **Brede school als norm.** De brede school biedt kinderen een aaneensluitend totaalpakket van ontwikkelingsmogelijkheden: kinderopvang, voorschoolse educatie, sport, toneel, muziek en naschoolse opvang samen met en in aansluiting op het normale onderwijs. De brede school kan beter inspelen op de individuele behoeften van een kind: van meer aandacht geven aan talenten tot en met het adresseren van taal- en rekenachterstanden. Dit bevordert de ontwikkeling van kinderen én de arbeidsparticipatie van hun ouders. Onder aanmoediging van D66 zijn brede scholen op veel plekken al succesvol opgezet, zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs. D66 wil deze ontwikkeling versnellen, en heeft met succes een motie ingediend in de Tweede Kamer om de komende 4 jaren nog 1000 brede scholen te realiseren.
- **Betrokken ouders.** Ouders blijven de eerst verantwoordelijke voor hun kind, niet de school. Scholen mogen van ouders verwachten dat zij betrokken zijn bij het wel en wee van hun kind. Het leerlingvolgsysteem en de spijbelrapportage helpen daarbij.
- **Meer flexibiliteit in vakanties.** D66 wil meer flexibiliteit in de invulling van vakanties en waar nodig belemmeringen wegnemen. De keuze om van de mogelijkheden gebruik te maken is aan de school in overleg met de medezeggenschapsraad.
- **Burgerschap in het onderwijs.** In het onderwijs moeten onderwerpen aan bod komen worden die belangrijk zijn voor het functioneren van een individu in onze moderne samenleving - zoals de rechtsstaat, gelijke behandeling, seksuele diversiteit en evolutietheorie. D66 wil dat deze onderwerpen op elke school worden onderwezen, ook als zij niet in lijn zijn met de religieuze opvattingen van de school. Hetzij als onderdeel van het vak maatschappijleer, hetzij als vak 'burgerschap'.

Nog meer investeren in leraren

Docenten zijn bepalend voor het onderwijsresultaat. Onbevoegde docenten, lesuitval en 'ophokuren' zijn in de ogen van leerlingen en hun ouders terecht grote knelpunten. Bovendien staat Nederland aan de vooravond van een groot tekort aan goede leraren door pensionering. In het voortgezet onderwijs gaat in de komende zes jaar

60% van alle docenten met pensioen. Als antwoord hierop is het 'Actieplan Leerkracht' opgesteld, dat zich richt op versterking van het leraarsvak, een betere beloning en een professionelere school. De ambities van dit plan gaan voor D66 echter niet ver genoeg. D66 wil een aantal nog niet uitgevoerde aanbevelingen van de Commissie Rinnooy Kan implementeren en dringt aan op de volgende aanvullende maatregelen:

- **Meer gedifferentieerde beloning.** Voor D66 is een betere beloning van het leraarsvak een randvoorwaarde voor kwaliteitsverhoging. Ook willen we differentiëren: een hogere beloning voor leraren in achterstandswijken en exacte vakken, die verder gaat dan het 'Actieplan Leerkracht' nu voorschrijft, om de structurele tekorten daar weg te werken. En een leraar die zich bijschoolt mag dat merken in zijn salaris. Dit stimuleert docenten om zichzelf en hun onderwijskwaliteit te blijven verbeteren en vergroot de aantrekkingskracht van het leraarsvak. Om jonge leerkrachten voor het basisonderwijs te behouden wanneer de economie weer aantrekt, moeten volgens D66 de eerdere Dittrich-gelden verlengd worden. Daarnaast hoeven de leraren in de jaren dat zij lesgeven geen studielening terug te betalen: deze wordt proportioneel kwijtgescholden.
- **Leraarsvak verder versterken.** D66 wil nog meer investeren in het vak van leraar. Wij steunen een sterke beroepsorganisatie, een beroepsregister en nascholing. D66 is blij met de aangescherpte toelatingseisen voor de Pabo op gebied van rekenen en taal (havo-niveau). Daarnaast moet de Pabo een specialisatie bieden op het jonge en het oudere kind. Bevoegdheidseisen moeten in het MBO worden ingevoerd en in alle sectoren strenger worden gehandhaafd. Bijscholingsmogelijkheden voor aanvullende bevoegdheden moeten versneld uitgebreid worden.
- **Minder bureaucratie op school.** Een betere kwaliteit en positie van leraren vraagt een professionelere school met meer tijd en ruimte voor onderwijs. Gediplomeerde docenten moeten zo veel mogelijk uren kunnen besteden aan het geven of ontwikkelen van onderwijs en niet aan vergaderingen, voorschriften en rapportages. De vereenvoudiging van bekostiging die D66 voorstelt moet hieraan bijdragen. (Zie 'Slimmer financieren voor betere kwaliteit'.)
- **Innovatie in lesgeven.** Vanwege het aankomende lerarentekort is het belangrijk om studenten, oud-leerlingen, onderzoekers, opgeleide ouders, praktijklectoren en bedrijven meer bij het onderwijs te betrekken. D66 wil dat scholen meer ruimte krijgen om specifieke taken

door anderen te laten uitvoeren. Dit zal ook het aantal zij-instromers en herintreders vergroten door scholen meer ruimte te geven om specifieke taken door anderen te laten uitvoeren. Daarnaast pleit D66 voor een grotere inzet van digitale leermiddelen en -methoden, omdat kinderen op verschillende manieren leren.

- **Bescherming van homodocenten.** D66 komt met een initiatiefwetsvoorstel waarbij de Algemene Wet Gelijke Behandeling zo wordt aangepast dat scholen in het bijzonder onderwijs niet langer het recht hebben om indirect openlijk homoseksuele leerlingen en docenten van school te sturen.

Onderwijskwaliteit omhoog

De kwaliteit van ons onderwijs kan en moet veel beter. We houden leerlingen een beetje voor de gek: vaak is een zes eigenlijk een vijf. D66 vindt dat de overheid landelijke kwaliteitsnormen moet vaststellen, samen met scholen, docenten en deskundigen. De lat moet omhoog voor alle vakken, en ook de bijdrage aan talentontwikkeling moet worden gemeten. Alle scholen worden door de Onderwijsinspectie getoetst en de norm is gelijk voor elke school, ongeacht de locatie of de samenstelling. D66 wil centrale examens in het basis-, voortgezet en beroepsonderwijs, als objectieve garantie voor het niveau en een succesvolle doorstroom naar vervolgoopleidingen. Ook de talentontwikkeling van de individuele leerling moet beter inzichtelijk worden. Hoe scholen hun onderwijsprogramma willen inrichten om de kwaliteitsnormen te realiseren, laat D66 over aan de scholen zelf: de professionals in het onderwijs moeten hiervoor alle ruimte krijgen.

- **Centrale kwaliteitsnorm scholen.** D66 wil in het basis-, voortgezet en beroepsonderwijs de kwaliteitsnormen vastleggen en verhogen. Dit geldt niet alleen voor taal en rekenen, maar ook voor burgerschap, kennis van de Nederlandse rechtstaat en de ontwikkeling van talenten bij kinderen. Zwakke scholen zullen vaker worden beoordeeld, besproken en begeleid door een versterkte Onderwijsinspectie.
- **Zeer zwakke scholen na één jaar sluiten.** D66 wil dat zeer zwakke scholen die binnen één jaar niet verbeterd zijn sluiten. De Tweede Kamer nam hiertoe reeds de motie Pechtold aan. Om sluiting te voorkomen wordt een zwakke school onder curatele gesteld en verplicht een investeringsplan te schrijven. Een schoolbestuur dat er een puinhoop van maakt moet zo snel mogelijk weg. MBO-opleidingen die niet aan de kwaliteitseisen voldoen moeten snel verbeteren. Als de opleiding na een jaar niet is verbeterd mag ze geen nieuwe studenten aannemen.

- **Sterke onderwijsinspectie met gedifferentieerd oordeel.** D66 wil een sterkere onderwijsinspectie, die de hogere kwaliteitsnormen gaat toetsen en handhaven. Daarnaast pleit D66 ervoor dat de Onderwijsinspectie haar oordeel differentieert naar uitstekend, goed, voldoende, zwak en zeer zwak. Dat werkt voor iedereen motiverend.
- **Inzicht voor ouders in schoolkwaliteit.** D66 wil dat alle ouders bewust een keuze kunnen maken voor de beste school voor hun kinderen. De Onderwijsinspectie moet de prestaties van scholen ten opzichte van de centrale kwaliteitsnorm inzichtelijk en vergelijkbaar bekend maken, op gemeentelijk niveau (bij voorkeur via internet).
- **Centrale eindtoetsen.** D66 wil naast de centrale examens in het voortgezet onderwijs ook centrale eindtoetsen in het basisonderwijs en het MBO invoeren. Voor het basisonderwijs betekent dit dat elke school mee moet doen aan de Cito-eindtoets en dat daar geen leerlingen van mogen worden uitgesloten. Op het MBO wil D66 centrale examens voor Nederlands en wiskunde.
- **Leerlingvolgsysteem: tussentijdse toetsing.** Ouders en kinderen hebben recht op inzicht in de ontwikkeling én vervolgens op extra inspanning van de school om achterstanden weg te werken. Sommige leerlingen, vooral allochtone jongeren met taalachterstand, krijgen een te laag schooladvies dat niet aansluit op hun werkelijke intelligentieniveau. D66 is daarom voorstander van regelmatige toetsing van leerlingen in verschillende fasen van hun schoolcarrière. D66 wil naast de Cito-toets in groep 8 ook objectieve toetsen voor het basisonderwijs aan het einde van groep 2, 4 en 6. Ook in het vervolgonderwijs moet tussentijdse toetsing mogelijk worden, zoals een centrale rekentoets in het tweede jaar van VMBO, HAVO en VWO. Dit biedt scholen en leerlingen de mogelijkheid om tijdig bij te sturen en eventuele doorstroming naar een hoger onderwijsniveau mogelijk te maken.
- **Eindexamen per vak.** D66 wil dat leerlingen zich kunnen richten op waar ze sterk in zijn en makkelijk kunnen doorstromen naar vervolgonderwijs. Wij willen daarom in het hoger onderwijs een eindexamen per vak (mogelijk op verschillende niveaus) en in minder vakken examen doen, maar wel op hoger niveau. Dit sluit ook beter aan bij het Internationaal Baccalaureaat.
- **Eerst de Klas.** Jonge talenten die als nieuwe leraren deelnemen aan het initiatief "Eerst de Klas" worden wat D66 betreft ingezet op achterstandsscholen zoals dat ook succesvol gebeurt in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk.

- **Speciaal onderwijs.** Sommige jongeren hebben een speciale leeromgeving nodig om het maximale uit hun talenten te halen. D66 wil meer ruimte voor het voortgezet speciaal onderwijs, voor leerlingen die extra aandacht nodig hebben en die niet terecht kunnen in het VMBO of MBO.

Betere doorstroming beroepsonderwijs

Goed beroepsonderwijs dat ieders talenten optimaal ontwikkelt is voor Nederland van groot belang. Het levert vakmensen af voor de arbeidsmarkt en is via doorstroom naar het HBO een belangrijke potentiële bron voor toekomstige hoger opgeleiden. Op dit moment zijn er honderden opleidingen, die niet altijd even goed aansluiten op vervolgoopleidingen. De doorstroming moet beter en het niveau omhoog.

- **Doorstroombonus voor scholen.** (VMBO scholen moeten het potentieel in iedere leerling willen ontdekken en ontwikkelen en de leerling klaarstomen en aanmoedigen voor de volgende stap. Daarom wil D66 een doorstroombonus: (VMBO scholen ontvangen een bonus wanneer hun leerlingen – nadat ze van school zijn – hogere en andere diploma's halen. In de voetbalwereld heeft dit systeem geïllustreerd dat opleiden loont.
- **Basis- en kaderleerweg op het VMBO.** D66 wil een duidelijker scheiding tussen de basis- en kaderleerweg op het VMBO. Leerlingen die minder theoretisch ingesteld zijn worden opgeleid tot vakmensen. Tegelijkertijd moet het niveau van de kaderleerweg worden verhoogd. De gemengde leerweg moet worden gestaakt. In plaats daarvan kunnen leerlingen een extra beroepsgericht vak volgen bij de theoretische leerweg.
- **VMBO moet beter voorbereiden op MBO.** D66 steunt initiatieven waarbij VMBO en MBO intensief samenwerken, zodat deze beide onderwijsvormen beter op elkaar aansluiten. Het aantal examenrichtingen op het VMBO kan omlaag: elke examenrichting moet duidelijk relateren aan een van de zestien MBO-richtingen. Zo kunnen VMBO-leerlingen eenvoudiger doorstromen naar het MBO en wordt de kans dat leerlingen afhaken kleiner. Bij tekortschieten mogen leerlingen een jaar langer blijven en hoeven zij in dat jaar niet alle vakken opnieuw te doen, maar worden ze gericht bijgeschoold in de probleemvakken. Op het VMBO moet het mogelijk zijn om de studiekeuze langer uit te stellen. Scholen moeten meer aandacht besteden aan begeleiding.
- **Stimuleer bevoegdheden leraren.** Voor veel beroepsopleidingen zijn nu geen speciale bevoegdheden vereist. D66 wil stimuleren dat scholen hun leraren in staat stellen deze bevoegdheden wel te behalen. Dit vraagt

wel om een verkort, aangepast programma voor mensen die nu in het MBO praktijklessen geven.

- **MBO internationaal.** Voor D66 beperkt internationalisering van het onderwijs zich niet tot het hoger onderwijs. Ook in het MBO moeten leerlingen de mogelijkheid krijgen via internationale stages, uitwisselingen en opleidingen hun horizon te verbreden.
- **Meer stages.** Scholen moeten een structurele band ontwikkelen met bedrijven om zo meer stageplaatsen voor de leerlingen te creëren en te kunnen garanderen. Ze kunnen stagebedrijven een verantwoordelijkheid geven in het leerproces. Door bedrijven een deel van de toetsen te laten afnemen, creëert de school betrokkenheid bij de leerling en zijn opleiding.

Betere aansluiting hoger onderwijs, onderzoek en innovatie

Innovatie en ondernemerschap zijn de motor van onze economie. De aanvoering van kennis, kenniswerkers en ondernemers is echter dichtgeslibd. Er zijn veel goede maar weinig excellente studenten, vele maar kleine onderzoekfondsen, talrijke maar weinig effectieve subsidie-regelingen voor innovatief ondernemerschap en veel aanbodgerichte maar weinig vraaggedreven bestuurs- en beleidsorganen en instellingen. Versnippering en nivellering belemmeren het kennispotentieel. D66 wil dat hoger onderwijs, onderzoek en het bedrijfsleven beter op elkaar gaan aansluiten en dat excelleren wordt gestimuleerd.

- **Geen numerus fixus op universiteiten.** D66 wil de numerus fixus voor toelating op universiteiten afschaffen.
- **Brede bachelors opleidingen.** D66 pleit in het hoger onderwijs voor een clustering naar brede bachelors opleidingen, waarin meer afstudeerspecialisaties en verschillende afstudeerniveaus (bijvoorbeeld Honours programma's) worden aangeboden. Met bredere opleidingen kan het aantal teleurgestelde switchers of afhakers wordt beperkt. En talentvolle studenten krijgen de mogelijkheid te excelleren in hun vakgebied, door talentklassen, verdieping en specialisatie.
- **Op termijn meer mogelijkheden voor uitblinkers.** Uitblinkers worden in het huidige systeem vooral uitgedaagd in de breedte: meer vakken op de middelbare school of een tweede studie. D66 wil uitblinkers juist stimuleren in de diepte: excellente studenten uitdagen om hun talent te ontwikkelen door specialisatie en verdieping. D66 denkt hierbij op termijn aan invoering van een Associate Degree, uitbreiding van de HBO-masters, Honours programma's en University Colleges, verlenging van WO-masters naar twee jaar,

invoering van research masters, meer onderzoekerbanen en het invoeren van een Professional Doctorate voor werkenden. Hiervoor zijn in de toekomst grote investeringen nodig, die mogelijk kunnen worden opgebracht door invoering van een sociaal leenstelsel. (Zie 'Studiefinanciering'.)

- **Samenwerking onderwijs, onderzoek en bedrijfsleven.** D66 wil de samenwerking tussen opleidingen, onderzoeksinstituten en bedrijven versterken, om de aanwezige kennis beter te benutten en kennisontwikkeling te versnellen ('open innovatie'). Dit kan voor het HBO via RAAK/kenniscentra en in het wetenschappelijk onderwijs op aangewezen nationale campussen via Tech Transfer Offices/Portals.
- **Financiering onderzoek en innovatie vereenvoudigen en bundelen.** D66 wil een eind maken aan de versnippering van onderzoeksgelden. De onderzoeksgelden van alle ministeries moeten worden gebundeld en via één loket verdeeld, op basis van een centraal vastgesteld onderzoeksbeleid, dat ook de kansen op (co)financiering uit de EU maximaliseert. Ook de overheidssubsidies voor ontwikkeling en overdracht van technologie en kennis moeten worden gebundeld. Deze gelden kunnen worden aangewend als cofinanciering voor onderzoek (verdeling via het centrale loket) of als belastingvrijstelling. SenterNovem kan dan sluiten.
- **Twinning-2 fonds.** D66 wil een publiek-privaat fonds opzetten (Twinning-2), dat ondernemers professionele begeleiding kan geven om de brug te slaan van onderzoek naar werkelijke productie en markt, en van startkapitaal naar groeifinanciering door 'venture capital' en banken.

Slimmer financieren voor betere kwaliteit

De bestaande onderwijsfinanciering is gecompliceerd, wat leidt tot regeldruk en bureaucratie. Bovendien worden de onderwijsinstellingen door de financieringsregels niet geprikkeld om de onderwijskwaliteit te verbeteren. D66 wil het onderwijsbudget slimmer en prestatiegericht besteden om te bereiken waar het geld voor is bedoeld: het geven van excellent onderwijs.

- **Onderwijsfinanciering bundelen en rationaliseren.** D66 wil dat de onderwijsuitgaven van de verschillende ministeries worden gebundeld: in het budget en de lumpsumfinanciering van OCW of de bijdrage van de gemeente. Er moet een einde komen aan de projectfinanciering en 'geoomerkte' gelden: scholen krijgen de vrijheid hieraan zelf invulling te geven. De maatschappelijke stage wordt gestopt, en godsdienstlessubsidie beperkt.

- **Geld voor onderwijs, niet voor management.** D66 wil als eis stellen dat scholen binnen de lumpsum een minimumpercentage uitgeven aan onderwijs (personeel en materialen). Dit zorgt ervoor dat uitgaven aan management en huisvesting niet ten koste gaan van waar het eigenlijk om gaat: het geven van onderwijs. Fusieprikkels in het voortgezet onderwijs worden afgeschaft.

- **MBO en hoger onderwijs: breder en beter onderwijs door schaaldrempels.** D66 pleit voor minder, maar bredere opleidingen in het MBO en hoger onderwijs. Bredere opleidingen – met een groter budget – kunnen meer mogelijkheden bieden voor specialisatie en verdieping en maken studiekeuze eenvoudiger. In het MBO maken bredere opleidingen de aansluiting op vervolgonderwijs eenvoudiger. Om verbreding te stimuleren wil D66 een schaaldrempel instellen voor het minimum aantal studenten in MBO- en hoger onderwijs-opleidingen. Er wordt een halt toegeroepen aan het aantal kleine studierichtingen tenzij er sprake is van inhoudelijk unieke studies. Kleine studierichtingen die de drempel niet halen worden gebundeld in één opleiding, met behoud van budget. Het grotere budget kunnen ze besteden aan breder en beter onderwijs of onderzoek. Nieuwe opleidingen moeten zich eerst 'bewijzen' als afstudeerrichting binnen een bestaand programma.

- **Overtollige reserves investeren: meer brede scholen en achterstallig onderhoud.** D66 steunt de voorstellen van de Commissie Don voor beter financieel beheer en gescheiden toezicht bij instellingen in het primair en voortgezet onderwijs. Scholen moeten meer ruimte krijgen om geld te lenen, maar beleggen wordt verboden. Te hoge reserves worden gekort op het jaarlijkse onderwijsbudget. D66 wil de bestaande hoge reserves bij scholen eenmalig terugbrengen. Het geld dat hierbij vrij komt wil D66 inzetten voor versnelde uitbreiding van het aantal brede scholen en voor het aanpakken van achterstallig onderhoud. In ruil voor de korting op de reserves kan een centraal Waarborgfonds voor onderwijsinstellingen worden gecreëerd.

- **Gerichte financiering voor scholen.** D66 wil dat de kwaliteit en mate van achterstand van scholen maatgevend zijn bij de verdeling van gelden, niet de vraag of een school openbaar of 'bijzonder' onderwijs aanbiedt. De gemeente kan het geld dan gericht besteden aan de scholen die het echt nodig hebben.

- **Schoolkosten geen drempel.** Steeds hoger worden de ouderbijdragen zijn sluipende barrières die gelijke kansen op onderwijs naar keuze in de weg staan. D66 wil daarom een maximum stellen aan de vrijwillige bijdrage die scholen kunnen vragen van ouders. Incidenteel kunnen ouders op individuele basis meer bijdragen. Daarnaast wil D66 dat alle schoolbesturen de gedragscode schoolkosten voor het voortgezet onderwijs onderschrijven.

- **Hoger onderwijs: meer geld bij kwaliteit.** D66 steunt het advies van de Commissie Sorgdrager om kwaliteit van opleidingen zwaarder te laten wegen in toekenning van het onderwijsbudget. D66 wil dat het hoger onderwijs meer financiële prikkels krijgt om de kwaliteit te verbeteren. HBO- en WO-instellingen die zich onderscheiden door een hogere onderwijskwaliteit en minder uitval van studenten moeten hiervoor extra worden beloond.

- **Studiefinanciering.** D66 wil dat onderwijs voor iedereen toegankelijk is. Tegelijkertijd moet de kwaliteit van het onderwijs verbeterd worden en talent meer gestimuleerd. D66 wil op termijn de basisbeurs vervangen door een sociaal leenstelsel, onder voorwaarde dat de vrijgekomen gelden worden geïnvesteerd in verbetering van de kwaliteit van het hoger onderwijs. Maatregelen waar D66 aan denkt zijn bijvoorbeeld meer docenten, talentprogramma's, masters en meer onderzoekerbanen. D66 stelt voor de terugbetalingstermijn van studieschulden te verlengen tot twintig jaar, waardoor afgestudeerden maandelijks minder hoeven terug te betalen. Dat scheelt voor mensen die net beginnen met werken.

- **Wettelijk colleggeld voor tweede studie.** D66 wil dat ambitieuze studenten voor het wettelijke collegegeld een tweede studie kunnen volgen. Hogescholen en universiteiten moeten ook een beloning ontvangen voor studenten die tweede bachelor of master afronden.

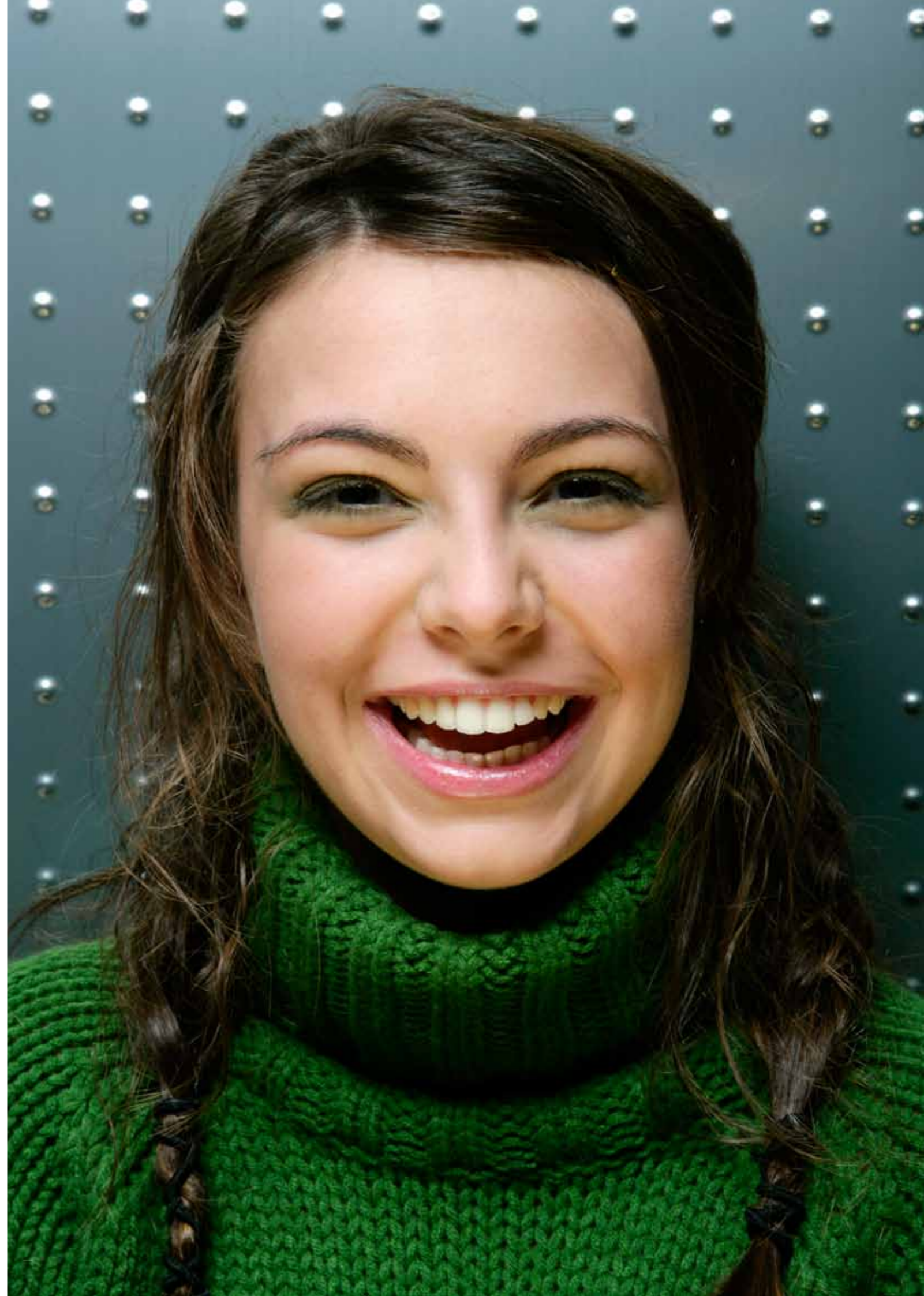
Een leven lang leren

Om als werknemer flexibel te blijven in een wereld die verandert, is voortdurende om- en bijscholing nodig. Leren is een levenslang proces: wat je op je twintigste leert, kan op je dertigste al achterhaald zijn. Een leven lang leren houdt je een leven lang scherp en aantrekkelijk op een arbeidsmarkt in beweging.

- **Leerplicht verlengen.** D66 is voorstander van een leeftijdsonafhankelijke leerplicht. Dat betekent dat iedereen, op het moment dat hij of zij geen werk heeft, verplicht is om door te leren voor een startkwalificatie. Op die manier wordt gewaarborgd dat mensen aansluiting vinden bij de arbeidsmarkt.

- **Vrijwillige bijscholing verruimen.** D66 wil de mogelijkheden om vrijwillig bij te scholen verruimen. Daarvoor is een goed en flexibel aanbod van avondonderwijs van groot belang. Juist in achterstandswijken moeten mensen voortdurend de kans hebben zich op te werken door nog een diploma te halen op een avondschool.

- **Faciliteren leven lang leren.** Voor volwassenen moeten er aangepaste lesroosters, toetsmomenten en specifieke afspraken voor praktijkervaring worden gemaakt. D66 wil dat mensen op latere leeftijd dezelfde leerrechten hebben als mensen onder de dertig jaar.

hypotheekrenteaftrek beperken / inkomenstoets voor sociale huurwoningen / woningcorporaties terug naar publieke taken / gebruik, niet bezit van auto kost meer / duurzame diervriendelijke landbouw

Anders leven en wonen

D66 streeft naar een schoon en leefbaar land. Een land waar het prettig leven is, waar mensen plezierig kunnen wonen, zich vrij en snel kunnen bewegen en kunnen genieten van het landschap om hen heen. In een dichtbevolkt land als Nederland is een effectieve inrichting van onze leefomgeving cruciaal, zodat wonen, werken en recreëren goed met elkaar kunnen worden gecombineerd.

D66 streeft naar een duurzame samenleving, waarin stad, land en natuur niet los van elkaar worden gezien. Heldere keuzes zijn nodig. Wat doen we waar wel en waar niet?

D66 streeft naar een samenleving waarin mensen zich voortdurend bewust zijn van de gevolgen van hun keuzes. Gevolgen voor henzelf, voor de mensen om hen heen en voor toekomstige generaties. Ook onze kinderen en kleinkinderen hebben recht op een schone en leefbare omgeving.

Onze leefwijze heeft veel invloed op de omgeving. Het besef dat we onze natuurlijke omgeving uitputten, dringt steeds meer door. In sneltreinvaart raken we door onze natuurlijke hulpbronnen heen. De negatieve effecten daarvan worden steeds beter merkbaar. Voor ons milieu, onze natuur, onze waterhuishouding, kortom: onze leefomgeving. In het relatief kleine en dichtbevolkte Nederland ervaren we ook dat er grenzen zijn aan de groei van onze mobiliteit. We kennen grote drukte op de wegen en op het spoor. Met als gevolg: op teveel momenten op de dag lange files en overvolle treinen. Vooral in de Randstad en rond de grote steden elders.

Tegenover teveel drukte rond de steden staat de leegloop in veel landelijke gebieden. Regio's in bijvoorbeeld Oost-Groningen, Zeeland en Zuid-Limburg hebben te kampen met bevolkingskrimp en teruglopende voorzieningen. De veranderende bevolkingsamenstelling en -spreiding vragen om een intelligente herziening van de wijze waarop we onze steden en ons landelijk gebied inrichten. In dat kader is het ook nodig om de woningmarkt beter te laten functioneren: starters kunnen zich nauwelijks een passend koop- of huurhuis veroorloven en het huidige belasting- en huursubsidie regime staan doorstromen op de woningmarkt in de weg.

Om deze uitdagingen het hoofd te bieden, wil D66 een samenhangende ruimtelijke aanpak. Samenhang tussen wonen, werken, recreëren, bewegen, produceren en consumeren. Met goede afstemming tussen het lokale, regionale en (inter-)nationale niveau. Want een goede inrichting van onze ruimte en infrastructuur is belangrijk voor de economie. Op lokaal en regionaal niveau gaat het om inrichting van onze steden enerzijds en ons landelijk gebied anderzijds. D66 wil dat het goed wonen is in elke stad en wijk. Met voldoende groen, betaalbare en goede woningen en goede verbindingen binnen en buiten de stad. D66 heeft ook aandacht voor de problemen in steden, vooral in achterstandswijken. Daar werken overheid, bedrijfsleven, corporaties en onderwijs samen aan de leefbaarheid voor mensen. In landelijke gebieden ziet D66 in bevolkingskrimp ook kansen. Kansen om diverser te bouwen, met meer groen. Kwaliteit in plaats van kwantiteit.

Om 'Nederland Distributieland' in beweging te houden en tegelijkertijd onze leefomgeving niet verder aan te tasten, kiest D66 voor duurzame mobiliteit. Dat wil zeggen: goed openbaar vervoer en een kilometerbeprijzing voor weggebruikers. De landelijke overheid staat daarbij garant voor richtinggevende investeringen in bijvoorbeeld het hoofd(spoor)wegennet, stedelijke ontwikkeling en de ruimtelijke economische structuur. De overheid biedt verder bescherming van waardevol landschap, ruimte voor duurzame energieopwekking en beveiliging tegen het water. En om onze landbouw toekomstbestendig te maken, moeten we ons inzetten voor een duurzame, diervriendelijke voedselketen en alternatieven voor vleesconsumptie.

Een mooi, leefbaar en duurzaam land is in de eerste plaats een grote verantwoordelijkheid voor de mensen die er zelf wonen. Wijzelf dus. Ieder individu streeft ernaar werken, wonen en recreëren zo goed mogelijk in te vullen, maar heeft daarbij de plicht om weldoordacht om te gaan met zijn of haar leefomgeving. Een mooi, leefbaar en duurzaam land is immers niet alleen bedoeld voor wie nu leeft. We hebben de dure plicht toekomstige generaties niet op te zadelen met de gevolgen van de manier waarop wij nu leven. Sterker nog, wij hebben een opdracht naar de toekomst: je laat je land achter zoals je het aantrof en liefst iets beter.

Ruimte en infrastructuur

Goede inrichting van ruimte en infrastructuur is belangrijk voor de economie. Ons netwerk van steden functioneert als een uitgestrekte metropool, en vormt een hoofdschaakel tussen Europese, trans-Atlantische en Aziatische markten. Om deze pijlers voor onze welvaart en positie in de wereld sterk te houden en duurzamer te maken zijn grote ruimtelijke investeringen nodig in stedelijke netwerken, vervoerssystemen, zakencentra, industriegebieden en energieknooppunten. De huidige structuurpolitiek is echter te zeer versnipperd en gericht op kwantiteit. Ook het structuurbeleid voor de transportsector vraagt een kanteling van kwantiteit naar kwaliteit. 'Nederland Distributieland' verlangt een integraal ontwikkelingsprogramma in plaats van vele losse projecten voor de transportsector, de zeehavens, luchthavens, achterlandverbindingen en logistieke centra. De koers moet worden verlegd naar kwaliteit en samenhang, naar innovatie, duurzame energie en hoogwaardige dienstverlening.

Voor de strategie voor Nederland als aantrekkelijke staddelta in Europa moeten nu stappen worden gezet. De waterveiligheid van Nederland maakt daarvan onderdeel uit.

- **Dynamische steden en leefbare buurten.** Onze steden zijn de motoren van de economie en een bron van innovatie en verandering. D66 wil dat het goed wonen is in elke stad en buurt, met voldoende groen, betaalbare en goede woningen, een rijk cultuuroed en goede verbindingen binnen en buiten de stad. De steden kennen grote problemen, vooral in achterstandswijken. Een tweedeling is ontstaan tussen dynamische groeiwijken en stagnerende probleemwijken.
- **Rechtvaardige financiering van stedelijke ontwikkeling.** Het huidige grondbeleid werkt vertragend en heeft tot gevolg dat winsten op plaatsen komen waar ze niet horen. De herstructurering, verdichting, maar ook de vergroening die nodig zijn om onze steden dynamisch en aantrekkelijk te houden verlangen grote investeringen. Hervorming van de grondpolitiek is daarom onontkoombaar. Middelen moeten daarvoor aan woningcorporaties kunnen worden onttrokken. Het zelfrealisatieprincipe, dat grondeigenaren bij bestemmingswijziging het alleenrecht geeft op ontwikkeling, moet worden heroverwogen.
- **Meer en slimmer groen in de stad.** D66 wil meer groen in steden. Bij de bouw van elke woning moet worden gestreefd naar een betere verhouding tussen gebouwen en groen per (nieuwe) woning. Dat betekent

meer stadsparken en meer groen, in kwantitatief - en als dat niet mogelijk is - kwalitatief opzicht. Bij nieuwe woonwijken mag er niet worden bezuinigd op de groenvoorzieningen. Een ander voorbeeld voor vergroening in de stad is stadslandbouw. Hiermee ontstaat de mogelijkheid om stedelingen in contact te laten komen met waar ons voedsel vandaan komt. Hiermee kan worden bijgedragen aan het doorsnijden van de tweedeling tussen het platteland als producent en de stad als consument, die niet meer weet waar het voedsel vandaan komt.

- **Samenwerken om achterstandswijken aan te pakken.** Voor het geven van financiële steun aan achterstandswijken wordt samenwerking vereist tussen lokale overheden, corporaties, het onderwijs en de zorgsectoren en participatie van burgers en bedrijven. Variatie in de samenstelling van de bevolking geeft onze steden levendigheid en variatie. Variatie mag echter geen tweedeling worden. De overheid heeft wel een rol bij het aanpakken van achterstand, zwak onderwijs en zwakke sociale verbanden. Dit beleid wordt niet bepaald of georganiseerd op basis van culturele achtergrond.
- **Veranderende publieke rol bij stedelijke planontwikkeling.** D66 wil dat regelgeving rondom multifunctionele projecten – op bijvoorbeeld het gebied van wonen en zorg, wonen en onderwijs of wonen en werken – wordt vereenvoudigd, zodat ontwikkelingstrajecten korter worden. Stedelijke planontwikkeling moet veel meer ruimte bieden aan initiatieven van burgers en bedrijven zelf.
- **Leegstand bestrijden.** Particuliere woningeigenaren moeten worden aangespoord tot een actieve bijdrage aan de benodigde stedelijke vernieuwing. D66 wil ook dat zij nog actiever leegstand tegengaan en investeren in de omzetting van ongebruikte ruimtes (bijvoorbeeld boven winkelpanden) in woningen. Starters, senioren en mogelijk ook andere woningzoekenden krijgen daarmee meer kans om een woning te vinden. Bovendien draagt bewoning bij aan de sociale veiligheid.
- **Kraakverbod.** D66 is tegen het kraakverbod. Kraken mag niet gecriminaliseerd worden.
- **Bedrijventerreinen beter benutten.** De ruimte op de bestaande bedrijventerreinen moet beter worden benut en nieuwe terreinen kunnen alleen bij hoge uitzondering worden aangelegd; alleen als is aangetoond dat het onmogelijk is de behoefte te accommoderen op één

van de bestaande terreinen of als daarmee verplaatsing van bedrijven uit de stad mogelijk wordt en er daardoor nieuwe woningen kunnen worden gebouwd. Een uitwisseling tussen terreinen is vanzelfsprekend ook mogelijk. Verder wordt gestimuleerd dat gemeenten regionaal meer gaan samenwerken bij het ontwikkelen van bedrijventerreinen. Veel mensen ervaren de bedrijfsgebouwen op zichtlocaties als 'lelijke dozen' die de ruimtelijke kwaliteit en aantrekkelijkheid van het landschap aantasten en het gevoel van 'volte' versterken. D66 vindt het de hoogste tijd deze aantasting tegen te gaan.

- **Bevorderen structurele alternatieven voor wegvervoer.** D66 wil het gebruik van spoor- en vaarwegen voor goederen en personen stimuleren, onder meer door stimuleren van het gebruik van de Betuweroute voor goederen vanuit vooral de Rotterdamse en Amsterdamse havens.
- **Mainport Schiphol.** De internationale bereikbaarheid van Nederland is essentieel voor onze positie als internationaal zaken- en innovatiecentrum. De luchthaven Schiphol is een vitale schakel in de Nederlandse economie. Het is een bedrijf met een belangrijke maatschappelijke functie. D66 wil de mainportfunctie van Schiphol duurzaam versterken. Hiertoe dient Schiphol zich selectief te ontwikkelen. Een nieuw milieustelsel waarbinnen de luchtvaart duurzaam kan groeien is hiervoor een randvoorwaarde. Dit stelsel, dat op hoofdlijnen gereed is, moet operationeel uitvoerbaar, hinder beperkend, innovierend, eenvoudig en voorspelbaar zijn. D66 hecht eraan dat de doelstelling van Schiphol wordt waargemaakt dat de luchthaven klimaatneutraal wordt voor de eigen activiteiten, energiebesparing doorvoert en het aandeel duurzame energie vergroot.
- **Verduurzamen luchtvaart.** De toenemende mobiliteit moet niet ten koste gaan van de duurzaamheid van onze samenleving. De CO₂-uitstoot in de vervoerssector groeit harder dan in welke andere sector dan ook. Verduurzaming van de luchtvaart is voor D66 een voorwaarde voor verdere groei, dit heeft echter alleen zin in Europese context. Daarom wil D66 alleen een vliegtax op Europees niveau, en één Europees luchtruim invoeren. De werkelijke kosten moeten in de vluchtprijs doorberekend worden.
- **Duurzame en veilige waterhuishouding.** D66 wil de Nederlandse waterhuishouding voortvarend op een duurzame wijze herinrichten. Onder andere door het grootschaliger afkoppelen van regenwater, meer inzetten op innovatieve sanitatie en snellere herinrichting van watergangen in het landelijk en stedelijk

gebied. D66 wil zich concentreren op het goed uitvoeren van bestaande plannen. We gaan in Nederland verstandig om met water, en het is van groot belang dat te blijven doen. Bescherming van Nederland tegen de gevolgen van de klimaatverandering is en blijft in de komende decennia belangrijk. D66 steunt dan ook de huidige verbetermaatregelen, zoals het Hoogwaterbeschermingsprogramma, het programma Ruimte voor de rivier en de WB-21 maatregelen. Wel wil D66 de planning voor deze programma's flexibeler maken tot na 2015, om de kosten beter te spreiden en mogelijkheden voor maatschappelijke meerwaarde en besparende innovaties de kans te geven. Maatschappelijke opvattingen, demografische ontwikkelingen en technologie veranderen immers sneller dan het klimaat. D66 is tegen verhoging van het IJsselmeerpeil met 1,5 m., zoals voorgesteld door de Deltacommissie, alleen al vanwege de aantasting die dit zou veroorzaken aan de historische steden, dorpen en landschappen langs de voormalige Zuiderzeekust. Er moet naar alternatieve oplossingen worden gezocht, zoals het tegengaan van verspilling via het hoofdwatersysteem en het terugdringen van watergebruik bij de grootverbruikers.

Woningmarkt van het slot: Anders wonen

Een goede woning voor iedereen. De woningmarkt is de afgelopen decennia volledig op slot geraakt. Dit geldt zowel voor de huur- als voor de koopmarkt. Hierdoor krijgen starters op de woningmarkt geen kans om een goed huis te huren of te kopen en zitten mensen vast in hun woning. De prijzen van koopwoningen zijn in de afgelopen decennia fors gestegen en de gemiddelde starter kan zich geen koophuis veroorloven. Daarnaast kampt Nederland met een woningvoorraad die niet voldoet in kwantiteit en kwaliteit. Het gebrek aan toegang en aan doorstroming leidt niet alleen tot maatschappelijke onvrede, maar ook tot economische schade.

Om de woningmarkt structureel van het slot te halen, zijn volgens D66 grootschalige hervormingen noodzakelijk. Zowel de huur- als de koopmarkt moeten worden hervormd. Dus niet alleen de hypotheekrenteaftrek en de overdrachtsbelasting, of alleen de huurtoeslagen en de huurregulering, maar het geheel. Het vergt eveneens een ander ruimtelijk orderingsbeleid, een beleid dat gericht is op minder overheidsingrijpen. Opdat vraag en aanbod beter op elkaar aansluiten en doorstroming op de woningmarkt wordt bevorderd.

Het systeem van de hypotheekrenteaftrek leidt er toe dat de subsidie van de overheid –relatief en absoluut– toeneemt met de stijging van het inkomen. Tegelijkertijd zorgt het ervoor dat Nederlandse gezinnen hoge hypotheekschulden hebben en weinig aflossen. D66 wil het systeem

hervormen zodat het weer doet waarvoor het is bedoeld: het stimuleren van het kopen van een eigen huis. De subsidie zal echter meer gericht worden ingezet, waardoor met name starters profijt hebben van de regeling.

Bij dit alles past wel een kanttekening: hervormingen op de woningmarkt kunnen alleen voorzichtig en geleidelijk. Daarom is D66 voorstander van zorgvuldige overgangstermijnen.

In onze voorstellen hanteren wij een aantal uitgangspunten: allereerst voeren wij wijzigingen geleidelijk en voorspelbaar door om onrust op de woningmarkt te voorkomen. Ten tweede willen wij af van de perverse prikkel om met zo veel mogelijk schulden en een zo laag mogelijke aflossing een huis te financieren. Ten derde willen we de bevoordeling van mensen met hoge inkomens geleidelijk afbouwen. De hypotheekrenteaftrek is niet bedoeld voor inkomenspolitiek. Tenslotte streven wij uiteindelijk naar een versimpeling van de regels.

Daarom stelt D66 een geleidelijke hervorming van de hypotheekrenteaftrek voor. Uitmondend tenslotte in een stelsel waarbij we fiscaal uitgaan van een aflossing van elke hypotheek in 30 jaar en waarbij alle inkomensgroepen tegen hetzelfde percentage van 30% de hypotheekrente mogen aftrekken.

- **Hypotheekrenteaftrek gaat uit van een lineaire aflossing.** Op dit moment is er een 'boete' op het aflossen van een hypotheek. Met elke aflossing daalt immers de hoofdsom waarover fiscaal aftrekbaar rente wordt betaald. D66 wil zich niet mengen in de wijze waarop mensen hun hypotheek structureren. Maar wij willen wel af van prikkels die leiden tot minder aflossen of tot hypotheekvormen met maximale schulden. Bij de renteaftrek gaan wij daarom uit van een aflossing in dertig jaar. Elk jaar daalt de som waarover rente afgetrokken mag worden met 3,3%. Fiscaal nemen wij daarmee een lineaire aflossing in dertig jaar aan. Dit stimuleert sparen en niet het hebben van schulden.
- **Gelijk trekken hoogste belastingtarieven voor hypotheekrenteaftrek.** Om de fiscale bevoordeling van huizenbezitters met hoge inkomens geleidelijk te verminderen wordt over een periode van tien jaar het toptarief waartegen kan worden afgetrokken, nu 52%, jaarlijks met een procent verminderd. Over tien jaar is daarmee het maximale belastingtarief waartegen hypotheekrente kan worden afgetrokken teruggebracht tot 42%. Deze geleidelijke aanpassing draagt bij aan duurzame overheidsfinanciën op de langere termijn, maar voorkomt ongewenste korte termijn effecten voor de financiën van woningbezitters.

- **Hypotheekrenteaftrek naar zijn eerlijkste vorm.** Als na tien jaar de woningmarkt inderdaad gezonder is, volgt een laatste verandering. In twaalf opvolgende jaren daalt het hoogste aftrektarief van 42% telkens met een procent, tot uiteindelijk (vanaf nu na 22 jaar) 30%. Een tarief dat dan geldt voor iedereen en dat vergelijkbaar is met de aftrekbaarheid van een lening. Daarmee wordt de fiscale behandeling nog eerlijker en simpeler uit te voeren. Deze hervormingen gelden voor bestaande en nieuwe hypotheekleningen. Dat moet, want anders gaat de woningmarkt op slot.

- **Overdrachtsbelasting en eigen woningforfait.** Op de lange termijn kunnen overdrachtsbelasting en het eigen woningforfait worden afgebouwd. De komende jaren zien wij hier echter geen financiële ruimte voor.

Anders huren: betere doorstroming, minder 'scheefwonen'

Door de grote regulering en de doelstellingen die aan de sociale huursector zijn verbonden, is ook de huurmarkt op slot gegaan. Sociale huurwoningen zijn gesubsidieerd, waardoor mensen niet de werkelijke prijs betalen voor hun woning. Dit betekent bijvoorbeeld dat een sociale huurwoning in het gewilde centrum van Amsterdam net zo duur is als een zelfde woning in de buitenwijken van de stad. Daarnaast bestaat er in Nederland nauwelijks een huurmarkt voor huizen in de vrije markt; of er zijn sociale huurwoningen of er zijn heel dure huurwoningen. Het middensegment ontbreekt in Nederland.

De gevolgen zijn bekend: stagnatie op de woningmarkt, lange wachttijden, illegale onderverhuur en tegelijkertijd het achterblijven van de bouw van nieuwe en goede (sociale) huurwoningen. Voor de starters op de huurmarkt (de 'outsiders') is het heel lastig om een goede woning te vinden. Maar ook de mensen die al huren, kunnen hun positie maar moeilijk verbeteren en stromen niet door naar betere woonruimte.

- **Huurtoeslag.** D66 wil dat de huurtoeslag blijft voor diegenen die het echt nodig hebben.
- **Andere waardering gesubsidieerde woningen.** Bij de waardering van gesubsidieerde woningen wordt beter gekeken wat het woongenot is van de woning en woonomgeving. Het puntenstelsel wordt hervormd, zodat meer rekening kan worden gehouden met de lokale marktomstandigheden. Als huren stijgen dan gebeurt dit geleidelijk en wordt als principe de koopkrachtontwikkeling van modale huishoudens gevolgd.
- **Jaarlijkse inkomenstoets.** Een groot deel van de sociale huurwoningen wordt bewoond door mensen voor wie deze woningen niet bedoeld zijn. Dit 'scheef-

wonen' wordt veroorzaakt doordat alleen op het moment van toetreden wordt gekeken naar het inkomen. Bij veel mensen verbetert gedurende hun carrière de inkomenspositie. Om scheefwonen tegen te gaan, voert D66 een jaarlijkse inkomensstoets in die voor iedereen geldt. Op het moment dat mensen in staat zijn om een hogere huur te betalen, kan ook de subsidie op de woning worden verlaagd. Deze aanpassing wordt geleidelijk ingevoerd en dient in verhouding te staan tot koopkrachtontwikkeling en het deel van het netto huisinkomen dat besteed wordt aan huur. Zo komen we geleidelijk tot een meer rechtvaardige situatie, die bovendien meer stimulansen geeft om nieuwe betaalbare huurwoningen te bouwen.

Woningcorporaties

Op dit moment is de positie van de woningcorporaties onduidelijk: zijn het private of publieke organisaties? D66 is van mening dat de woningcorporaties een maatschappelijke taak hebben en beschouwt hen als publieke organisaties. D66 vindt dat het aandeel van corporaties in de totale huurwoningvoorraad te groot is (75% van alle huurwoningen).

Door te hervormen blijven minder en kleinere corporaties bestaan die zich werkelijk richten op hun kerntaak: het aanbieden van goede en betaalbare sociale huurwoningen voor de lagere inkomens. Voor de corporaties die uittreden uit het sociale bestel geldt dat ze geleidelijk meer 'normale' bedrijven kunnen worden die commercieel werken, gewoon belasting betalen over hun winsten en bovendien een prikkel hebben om meer en goede woningen te bouwen. Door deze maatregelen blijft een kleinere sociale huursector over en wordt de doorstroming bevorderd. Dan komt eindelijk ook de huurmarkt weer in beweging en zullen de wachtlijsten worden verkort.

- **Terug naar de kerntaak.** Woningbouwcorporaties moeten hun belangrijke gemeenschapstaak (nog) beter en transparanter verrichten. De principes zijn: schoenmaker hou je bij je leest en gelijke monniken gelijke kappen. De kerntaak is het bouwen en beheren van betaalbare huurwoningen. Alle activiteiten moeten daar aan gerelateerd zijn. Het corporatiesysteem wordt meer sociaal en meer transparant.

- **Kleinere sociale huursector.** D66 wil dat de omvang van de sociale huursector meer in lijn wordt gebracht met de doelgroep. Dit kan door corporaties de mogelijkheid te bieden om uit te treden uit het sociale bestel. Aangezien de corporaties vooral vermogen hebben opgebouwd dankzij de actieve steun van de overheid, moeten uittredende corporaties dat vermogen wel afdragen aan de overheid.

Kwaliteit van het woningaanbod

Naast verbetering van de markt voor koop- en huurwoningen zijn maatregelen nodig om de kwantiteit en kwaliteit van het woningaanbod beter aan te laten sluiten bij de behoeften.

- **Meer en gemengd bouwen.** D66 wil af van de rigide quota voor sociale woningen bij nieuwbouw. De woningbouw ligt achter op schema. Het aanbod blijft achter bij de vraag. Vooral starters kunnen moeilijk een geschikte woning vinden. D66 wil dat falen herstellen door bij de verkoop van bouwgrond als voorwaarde te stellen dat binnen een vaste termijn werkelijk wordt gebouwd. Daarbij moet veel aandacht zijn voor de kwaliteit van de bouw. Met name in achterstandswijken wil D66 dat er divers wordt gebouwd zodat ook mensen met hoge en middeninkomens er een passend huis kunnen vinden. Segregatie in het onderwijs en achterstanden op de arbeidsmarkt nemen toe als buurten eenzijdig zijn samengesteld.

- **Makkelijker splitsen en samenvoegen woningen.** D66 wil dat splitsen en samenvoegen van woningen makkelijker wordt gemaakt. Bestaande woningen moeten makkelijker gerenoveerd kunnen worden. Omdat dit leidt tot beter passende woonruimte, maar ook omdat dit een bijdrage levert aan de verhoging van de kwaliteit en duurzaamheid van bestaande woningvoorraad. De bureaucratische remmingen om woningen te splitsen en samen te voegen moeten worden beperkt.

- **Meer short-stay huisvesting.** D66 wil hervormingen in de huisvesting voor tijdelijke werknemers. Niet-gecertificeerde uitzendbureaus stoppen tijdelijke werknemers vaak weg in te kleine woningen. Wij willen dat de gemeente meer initiatieven neemt voor zogenoemde short-stay huisvesting. Daarmee kan erop worden toegezien dat de problemen zich niet in één wijk concentreren.

Duurzame mobiliteit

Nederland kenmerkt zich door een dicht netwerk van steden en dorpen en daarbij horende verplaatsingen op korte afstand. Door het groeiend aantal auto's en gereden kilometers bereiken we de grenzen van ons wegennet. Voor een duurzame samenleving is goed openbaar vervoer onontbeerlijk. De reistijden in het openbaar vervoer moeten concurrerend zijn met die van de auto. Trein, tram, lightrail, bus en OV-fiets moeten samen zorgen voor een aantrekkelijk snel, hoogfrequent en eenvoudig toegankelijk transportnetwerk. Goed openbaar vervoer is meer dan een verzameling lijnen, het is een systeem en moet dus veel meer dan nu in samenhang worden bekeken.

Openbaar Vervoer: de reiziger centraal

- **Betere aansluiting.** Voor D66 heeft een goede aansluiting van trein, metro, tram, bus en fiets prioriteit. In de dienstregeling maar ook op terreinen als betaling, tarieven en marketing. De tarieven van het openbaar vervoer moeten niet uit de pas lopen met autokosten.

- **Hogere frequenties.** Om meer (spits-)reizigers naar het openbaar vervoer te lokken is D66 voor het tot stand brengen van hoogwaardige, hoogfrequente 'metro-achtige' treinverbindingen tussen de (grote) steden. Met hogere frequenties worden vertragingen als minder hinderlijk ervaren. Dit betekent een snelle uitvoering van het programma 'frequent spoor' en prioriteit voor spoorverdubbeling op trajecten zoals tussen Den Haag en Rotterdam. De trein nemen kan ook op andere manieren aantrekkelijker gemaakt worden, onder andere door bijvoorbeeld gratis internet aan te bieden en te zorgen voor schone treinen.

- **Snelle internationale verbindingen.** Ook in het internationaal treinvervoer dient geïnvesteerd te worden. Verbindingen met de hogesnelheidsnetwerken in het zuiden en in Duitsland vormen hier een onderdeel van. Nederland moet zich internationaal hard maken voor een rechtstreekse HSL-verbinding tussen Amsterdam-Brussel-Londen, zo veel mogelijk over bestaand spoor.

- **Toegankelijkheid.** Het openbaar vervoer moet voor iedereen toegankelijk zijn. D66 wil toegankelijkheid van haltes en opstapplaatsen voor minder validen. Dit toegankelijk maken en houden moet worden versneld. Wij willen geen plafond voor het goedkoop reizen per OV voor gehandicapten en chronisch zieken.

- **Reizigerbelang.** Bij ProRail en de onderneming NS moet het reizigersbelang een prominente plaats innemen. De overheid scheidt hiervoor de juiste kaders.

- **Ruim baan voor de fiets.** D66 wil het netwerk van fietsverbindingen verbeteren. Ook moeten er meer stallingvoorzieningen komen, in stadcentra, bij algemene voorzieningen en bij bedrijven. D66 wil blijven investeren in de gouden combinatie fiets-trein door het aantal fietsparkeerplekken bij stations verder uit te breiden (100.000 erbij in komende 10 jaar) en het succes hiervan te verbreden naar het regionaal openbaar vervoer.

- **Verkeersveiligheid fietsers.** D66 wil de verkeersveiligheid voor fietsers verbeteren door het stimuleren van inrichtingsmaatregelen en technische hulpmiddelen in vrachtauto's en personenauto's.

Verstandig met auto's

Een gebalanceerde mix van uitbreiding van wegennet, oplossing van knelpunten, beprijzen van weggebruik en terugdringen van milieubelasting is noodzakelijk.

- **Schonere auto's.** D66 wil dat transport en mobiliteit in Nederland veel schoner en zuiniger wordt (brandstoffen, slimme technologie, elektrisch, het nieuwe werken). D66 wil in Europese wet- en regelgeving een helder stappenplan voor schonere auto's. Milieudifferentiatie/vergroening in belastingen voor auto's, en straks in de kilometerprijs, is succesvol en dient te worden doorgezet. Datzelfde geldt voor het gebruik van hybride en elektrische auto's (en andere voertuigen), omdat het leidt tot het versnelt schoner maken van het Nederlandse wagenpark.

- **Biobrandstoffen.** In de zoektocht naar alternatieven voor olie en het terugdringen van de CO₂-uitstoot en fijnstof spelen biobrandstoffen een belangrijke rol. D66 onderschrijft het advies dat de Commissie duurzaamheidsvraagstukken Biomassa (ook wel de Commissie Corbey genoemd) heeft uitgebracht. Op grond daarvan pleit D66 ervoor om de 4% bijmengdoelstelling te handhaven tot 2014 en vervolgens langzaam te verhogen tot 10% in 2020. Het blijft daarbij van belang kritisch te kijken naar de nadelen van de winning van biobrandstoffen, onder andere naar de gevolgen van landverschuivingseffecten. De productie moet duurzaam zijn en mag niet leiden tot tekorten op de voedselmarkt. In 2020 moet minimaal 50% van alle biobrandstoffen gewonnen worden uit afval (tweede generatie) en uit algen (derde generatie). D66 steunt het besluit dat in 2020 10% van de brandstoffen in de transportsector op een duurzame manier verkregen moet zijn. Deze doelstelling moet leiden tot een transitie naar een duurzame transportsector met een belangrijker plaats voor elektrische voertuigen.

- **Kilometerbeprijzing.** D66 houdt vast aan het voornemen dat mensen betalen voor het gebruik, niet voor het bezit van een auto en ziet mogelijkheden voor een slimme, groene en eerlijke kilometerheffing. D66 wil daartoe de bestaande belasting op auto's afbouwen zodat mensen niet langer betalen voor het bezit van de auto, maar voor het gebruik er van. D66 wil zo snel mogelijk de kilometerprijs invoeren, en die ook kunnen variëren naar tijd en plaats om automobilisten die niet per se in de spits hoeven te rijden te stimuleren op een ander moment of met een ander vervoermiddel te reizen. Proeven met 'spitsmijden' laten zien dat automobilisten gevoelig zijn voor deze prikkel en hun keuzes aanpassen. Daarnaast gaan vuile auto's meer

per kilometer betalen dan schone auto's. Doordat vaste belastingen – de motorrijtuigenbelasting en de BPM op de aanschaf van auto's - worden verminderd blijven de lasten voor de gezamenlijke automobilisten gelijk.

- **Thuiswerken.** Een andere belangrijke manier om de filedruk in de spits te verminderen is slimmer om te gaan met woon-werk verkeer. De ingezette trend naar het 'nieuwe werken', met flexibele werktijden, thuiswerkfaciliteiten, autodelen, bevordering van fietsgebruik en combi's met OV, moet worden versneld en binnen bereik van grotere groepen mensen worden gebracht.
- **Verbetering bestaande wegen.** Voor D66 is verbetering van bestaande wegen eerste keus, en nieuwe wegen mogen alleen als deze echte meerwaarde voor het functioneren van netwerken opleveren. Concreet betekent dit dat D66 kiest voor vergroten van de capaciteit van het bestaande hoofdwegenet en opwaarderen van belangrijke regionale wegen. Hierbij wordt rekening gehouden met de effecten van kilometerbeprijzing op de behoefte aan wegen. Voorbeelden van nieuwe infrastructuur die het regionale netwerk verbeteren zijn de IJmeerverbinding tussen Almere en Amsterdam, de A13-A16 en een nieuwe westelijke oeververbinding bij Rotterdam.
- **Ontlasting rijkswegennet.** Het rijkswegennet wordt in Nederland intensief gebruikt voor relatief korte lokale en interlokale verplaatsingen. Daarom wil D66 het rijkswegennet ontlasten door aan betere benutting op netwerkniveau te werken: regionaal verkeer meer over het regionale netwerk, doorgaand verkeer over doorgaande routes. Verbeteringen in het netwerk die dit ondersteunen krijgen voorrang.
- **Parkeren op strategische locaties.** D66 wil meer P+R voorzieningen op strategische locaties in het wegennetwerk waar goede overstapmogelijkheden beschikbaar zijn (naar trein, metro of snelle bus), zodat de toegangswegen tot de kerngebieden van het stedelijk netwerk kunnen worden ontlast en goed bereikbaar blijven. Daartoe wil D66 één aanpak van rijk, stadsregio's en steden ontwikkelen. Verder wil D66 de verbetering en onderhoud van belangrijke corridors als één geheel aanpakken, waarbij uitwisseling met OV extra aandacht krijgt.

Omgaan met krimp in de landelijke gebieden

Veel plattelandskernen hebben of krijgen te maken met bevolkingskrimp. Net als in het stedelijk gebied, heeft ook het landelijk gebied te maken met achterstandssituaties. Een adequate ruimtelijke en sociaal-economische

ontwikkelingsstrategie is nodig. Dat is in eerste instantie een verantwoordelijkheid voor het lokaal bestuur, maar het rijk moet hen daarin bijstaan. Met investeringen in de economische structuur, zoals in ecologische landbouw en toerisme, en door het stimuleren van innovatie, zoals vervoer op maat en slimme netwerken voor zorg en onderwijs. Krimpgebieden moeten voldoende verbinding houden met vitale groeigebieden. Krimp is overigens lang niet altijd erg. Krimp is ook een kans. Er is minder druk op schaarse goederen, en meer fysieke ruimte voor bouwen en groen.

- **Verbreden bedrijvigheid rondom landbouw.** Veel agrarische ondernemers zoeken naar verbindingen tussen agrarische productie en ander bedrijvigheden zoals recreatie, zorg of educatie. Dit zijn belangrijke ontwikkelingen. Ze dragen bij aan de verbinding tussen stad en land, genereren extra inkomsten voor meer kleinschalige landbouw in de buurt van steden en dragen creatieve en duurzame oplossingen aan voor problemen van de grote stad. D66 wil deze ontwikkelingen ondersteunen door flexibilisering van overheids-gelden en het wegnemen van belemmerende regels, bijvoorbeeld op het gebied van kampeervoorschriften.
- **Realistisch omgaan met krimp.** Vergrijzing en inkrimping van de bevolking in de landelijke gebieden heeft consequenties voor bouwplannen en bereikbaarheid. Bouwplannen met te forse ambities moeten worden bijgesteld. Er moet diverser worden gebouwd, het accent moet van kwantiteit naar kwaliteit. Er moet regionale afstemming komen over bouwafspraken. D66 vindt daarnaast dat de bereikbaarheid van het landelijk gebied op peil moet blijven. Slechte ontsluiting vormt een knelpunt voor bedrijven en werknemers. Ook moet deeltijdwonen worden benut, werp geen belemmeringen op - zoals sommige gemeenten doen - met specifieke verordeningen voor tweede woningen.

Landschap en natuur

In een dichtbebouwd land als Nederland is het makkelijk te vergeten dat ons land ook weidse landschappen en schitterende natuur kent. De uitdaging is om op korte en lange termijn voldoende ruimte te kunnen bieden aan economische groei én aan waardevol landschap en natuur.

- **Natura 2000.** D66 is voorstander van het project Natura 2000, een Europees samenhangend netwerk van beschermde natuurgebieden. De interpretatie van Natura 2000 brengt echter veel onrust teweeg onder alle be-trokkenen bij de ontwikkeling van nieuwe natuur. D66 wil voor helderheid voor de vele ondernemers in de buurt van Natura 2000-gebieden. D66 wil

daarom dat conform onze Europese verplichtingen de natuurgebieden in Nederland dit jaar nog definitief worden aangewezen.

- **Nationale parken beschermen.** D66 wil de bestaande nationale parken en landschappen, zoals de Veluwe, De Biesbosch en De Utrechtse Heuvelrug, nadrukkelijk beschermen tegen versnippering en verstedelijking. Bij het beheer is vooral aandacht nodig voor verzuring, overbemesting en natuurlijk waterbeheer.
- **Ecologische hoofdstructuur (EHS).** D66 wil extra investeren in de kwaliteit van de ecologische hoofdstructuur. D66 geeft daarbij prioriteit aan het verwerven van de ontbrekende schakels tussen natuurgebieden. Natuurgebieden zijn van belang voor het herstel van de biodiversiteit. De overheid moet ruilgronden in haar bezit inzetten waar het kan, maar bereid zijn om te onteigenen waar dat moet. D66 wil waar mogelijk natuur combineren met andere doelen, zoals waterberging en toerisme. Door de realisatie van natuur aan maatregelen uit het Deltaprogramma te koppelen kan geld bespaard worden. D66 wil de huidige snelheid van realisatie vasthouden.
- **Groen rond steden.** De aanleg van groene recreatiegebieden rondom steden (en dorpen) blijft achter. Een forse inhaalslag is nodig. Dat geldt ook voor de toegankelijkheid van deze voorzieningen die met name voor fietsers en wandelaars achterblijft.
- **Tegengaan overbevissing.** Niet alleen de natuur op het land behoeft bescherming. Ook de waternatuur staat onder druk. Om haar te beschermen moet de visserij duurzaam worden en is het nodig de meest kwetsbare, en belangrijkste, gebieden te beschermen. D66 wil binnen de EU een strenger Gemeenschappelijk Visserij Beleid voor het drastisch terugdringen van de bevissing van kwetsbare vissoorten zodat deze soorten zich kunnen herstellen. Als deze afspraken niet gehandhaafd worden, dreigt er een economische en ecologische ramp. De principes van het Gemeenschappelijk Visserij Beleid zijn ook daar waar Europese schepen en bedrijven vissen buiten Europese wateren van toepassing.
- **Zeereservaten.** Om de visstand meer tijd te geven te herstellen, worden sommige gebieden voor langere tijd voor alle visserij gesloten. In overleg met onze partners in de EU en daarbuiten stellen we zeereservaten in om de kraamkamers en meest kwetsbare gebieden (zoals delta's, wadden en riffen) te beschermen. In onze nationale wateren wijzen we deze gebieden versneld aan. Ook bij andere activiteiten in de Noordzee, zoals de

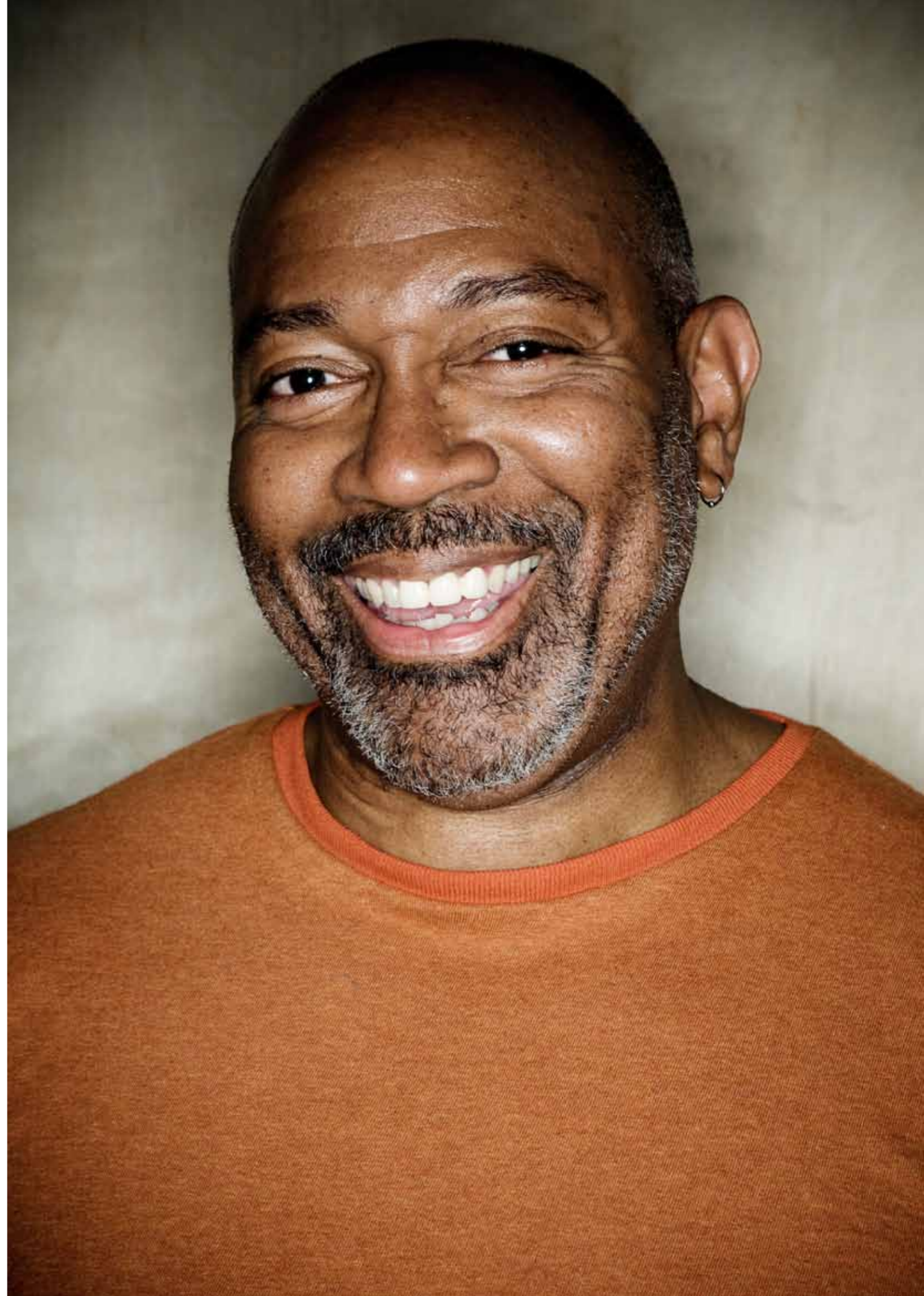
aanleg van windparken, wordt rekening gehouden met de zeenatuur. Alle financiële middelen van het visserij-beleid worden aangewend om te investeren in de visbestanden en niet in het vistuig.

Landbouw en Dierenwelzijn

De Nederlandse landbouwsector is zeer gevarieerd: met kennisintensieve agribusinesses, maar ook met meer traditionele intensieve veeteeltbedrijven. D66 wil innovatie van agribusiness de ruimte geven, maar stelt grenzen aan ontwikkelingen die ten koste gaan van dierenwelzijn, natuur en landschap.

- **Combineren van functies.** Veel functies van natuur en landschap zijn van groot belang voor onze samenleving. We genieten van mooie houtwallen, natuurlijke oevers, koeien met roomblanke of mokkabruine dijen in de wei of rietvelden. Daarnaast zijn er nog vele andere eco-systeemdiensten, zoals biodiversiteit, biobrandstoffen, CO2-opslag of waterbeheer. D66 wil boeren belonen als ze deze maatschappelijke functies combineren met hun werk. Er zijn veel nieuwe duurzame verdienmodellen en rood-voor-groen financieringen in ontwikkeling. D66 wil dat, naast de bestaande fiscale faciliteiten omtrent investeringen in milieuvriendelijke aanpassingen, ook ingrepen ten behoeve van de diervriendelijkheid fiscaal aantrekkelijk worden. Om toekomstige generaties niet op te zadelen met de manier waarop wij leven, is het noodzakelijk om onze voedselketen te verduurzamen en de groei van vleesconsumptie te remmen.
- **Europees landbouwbeleid.** In het verlengde hiervan pleit D66 voor vernieuwing van het Europees landbouwbeleid, waarbij Europese gelden worden gekoppeld aan maatschappelijke diensten in de landbouw. Dit betekent dat boeren worden betaald op basis van de maatschappelijke prestaties die ze leveren, zoals landschap, cultuurhistorie, koeien in de wei, weidevogels, biodiversiteit, waterbeheer, energie, klimaat, educatie of recreatie.
- **Innovatieve landbouwsector.** D66 wil de bestaande kracht van de Nederlandse land- en (glas)tuinbouw verder versterken door duurzame oplossingen te bevorderen zoals de inzet van aardwarmte voor energie-neutrale kassen.
- **Biotechnologie als kans.** D66 ziet in de ontwikkeling van biotechnologie en het veredelen van gewassen kansen voor innovatie en verduurzaming. De introductie van nieuwe gewassen moet niet meer afhankelijk zijn van een Europees veto. Wel is het van belang dat individuele consumenten zelf de keuze kunnen maken om wel of niet genetisch gemodificeerde producten te kopen.

- **Duurzame en diervriendelijke landbouw.** Voor D66 is in Nederland alleen toekomst voor duurzame, diervriendelijke voedselproductie. De producenten kunnen variëren van kleinschalige biologische bedrijven tot high-tech agroparken waar verschillende agrarische bedrijvigheden op een innovatieve, duurzame en diervriendelijke wijze gecombineerd worden. Milieuwinst ontstaat door gebruik te maken van elkaars afvalstromen. D66 staat positief tegenover agroparken en negatief tegenover megastallen zonder extra investeringen in dierenwelzijn en duurzaamheid. Het RIVM doet op dit moment onderzoek naar de risico's van grote intensiteit van vee voor de volksgezondheid. D66 wil dat de resultaten van dit onderzoek worden meegenomen bij het formuleren van de landbouwmaatregelen. Omdat agroparken zich slecht verhouden tot woonkernen moet op zoek worden gegaan naar meer passende locaties, bijvoorbeeld in de buurt van havens of bedrijventerreinen.
- **Dierenwelzijn.** D66 is tegen het dierenleed in de bio-industrie. D66 wil concrete verbeteringen in de veeteelt, zoals het fors vergroten van de hokken voor dieren, het buiten laten grazen van runderen, het verbieden van onverdoofd castreren van varkens en het aan banden leggen van diertransporten langer dan vier uur of verder van 300 kilometer. Boeren moeten voor deze verbeteringen gebruik kunnen maken van een aftrekgeregeling om hun gelijk speelveld te behouden. De jacht op en handel in beschermde diersoorten moet worden aangepakt.
- **Aanpak dierenmishandeling.** D66 wil dat mensen die dieren mishandelen in aanvulling op bestaande boetes een houdverbod kan worden opgelegd.
- **Welzijnslabel op alle dierlijke producten.** Een beschaafde samenleving behoort fatsoenlijk om te gaan met dieren. D66 wil dat op alle dierlijke producten een label komt waarop eenvoudig af te lezen is wat de graad van dierenwelzijn is geweest. Zo worden consumenten in staat gesteld een verantwoorde keuze te maken. Hierbij kan worden ingespeeld op de vele initiatieven waar supermarkten, veehouderijbedrijven en dierenbescherming al mee bezig zijn.
- **Jacht op en handel in beschermde diersoorten aanpakken.** Veel dieren worden met uitsterven bedreigd door vernietiging van hun leefgebied, overbejaging en dierenhandel. D66 wil een strengere controle op en handhaving van de handel in Nederland en Europa.

feed-in tarief voor groene stroom / geen nieuwe kolencentrales / de vervuiler betaalt / OV als alternatief voor auto / energiezuinige woningen / in 2050 zonder fossiele brandstof

Anders energie opwekken en gebruiken

D66 wil dat energie schoon, betrouwbaar, betaalbaar en voor iedereen toegankelijk is. Om dat te bereiken moeten we nu durven te kiezen voor een radicale omslag voor overgang naar een duurzame energiehuishouding. Nederland dient zich hier ook in Europa voor in te zetten. Onze samenleving moet in 2050 geheel zonder fossiele brandstoffen kunnen ('Verklaring van Utrecht').

Deze omslag levert Nederland vele voordelen op: langere termijn zekerheid van betaalbare energie, prijsstabiliteit, terugdringen van onze afhankelijkheid van het energie-infuus vanuit instabiele regio's als het Midden-Oosten en een drastische vermindering van onze broeikasgasuitstoot en andere vervuiling.

Deze omslag levert ook nieuwe werkgelegenheid op door innovatie in de energiesector. Met nieuwe kansen voor bedrijven om opgedane kennis en ervaring te exporteren. Daarmee bereiken we duurzame welvaart, die niet ten koste gaat van toekomstige generaties.

D66 is in de regel voor een bescheiden overheid, maar hier zal de overheid de regie in handen moeten nemen. De 'markt' kan en zal deze problematiek namelijk niet alleen oplossen. De overheid zorgt voor een stimulerend en richtinggevend investeringsklimaat, zodat investeringen in hernieuwbare energie voor lange tijd kunnen worden gerealiseerd. De overheid stelt scherpe eisen en strenge normen, in combinatie met redelijke termijnen, waaraan de markt moet voldoen. De overheid zorgt voor een gelijk speelveld, waardoor valse concurrentie geen belemmerende rol kan spelen. De overheid zorgt voor vergroening van ons belastingstelsel.

D66 ziet dat de gewenste energietransitie tot op heden te langzaam op gang komt. Er is bij consumenten nog te weinig bewustzijn over het belang van energiebesparing en te weinig kennis over hoe dat te bereiken. Slim omgaan met energie krijgt te weinig prioriteit, ook doordat er vanuit de overheid onvoldoende over de lange termijn wordt nagedacht. Daardoor is het huidige systeem te ambtelijk, subsidies te zeer versnipperd, en beleid

inconsistent. Het gevolg is investeringsonzekerheid, doordat de overheid geen betrouwbare partner is voor burgers en bedrijven.

D66 ziet dat onze huidige welvaart en economische ontwikkeling vooral gebaseerd zijn op de goedkope beschikbaarheid van olie, kolen en gas. Wij naderen het punt waarop deze belangrijke fossiele energiebronnen uitgeput raken. Bovendien brengen we met het gebruik van deze brandstoffen onomkeerbare en onherstelbare schade toe aan ons leefmilieu, aan het klimaat en aan de biodiversiteit op onze aarde. Toenemende schaarste van essentiële fossiele energiebronnen zal ook leiden tot grotere politieke instabiliteit.

D66 ziet dat Nederland bij de ontwikkeling van een duurzame energiehuishouding al jaren achterblijft bij een groot aantal andere Europese landen, zoals Duitsland, Denemarken, Spanje en Portugal. Nederland zal alles uit de kast moeten halen om in 2020 het - in Europa afgesproken - verplichte aandeel van minimaal 14% hernieuwbare energie te verwezenlijken. De breed gedragen Nederlandse ambitie van 20% vereist dat echt alle zeilen bij worden gezet. D66 ziet dat de wereld er niet in slaagt gezamenlijk bindende afspraken te maken. In een houdgreep van besluiteloosheid strompelden we naar de klimaatop in Kopenhagen om daar, na weken onderhandelen, zonder tastbaar resultaat weer uit elkaar te gaan. Dat falen heeft de noodzaak van harde, internationale overeenkomsten met betrekking tot duurzame energieproductie verder vergroot.

Het realiseren van een duurzame energiehuishouding is van groot belang. Daarvoor is nodig: direct en aanzienlijk beperken van onnodig energiegebruik, versneld gebruik gaan maken van hernieuwbare energiebronnen en - waar fossiele energie nog onvermijdelijk is - deze zo efficiënt en duurzaam mogelijk opwekken. Volgens D66 gaat dit gepaard met een omslag van centrale naar duurzame lokale opwekking.

Behalve overheid en bedrijfsleven heeft ook het individu een rol in de transitie naar een duurzame samenleving. Sterker nog, juist consumenten hebben directe invloed op het bewerkstelligen van werkelijke veranderingen. Ieder individu draagt een eigen verantwoordelijkheid voor de omgeving

waarin hij of zij leeft. Het is daarom belangrijk dat fors wordt geïnvesteerd in de verdere bewustwording van consumenten, in kennis over energiebesparing, en in gedragverandering.

Dit alles kan niet gerealiseerd worden zonder bindende klimaatdoelstellingen over grenzen heen. Nu is de kans om, vanuit de kleine gebaren, de grote slagen te maken. Als het aan D66 ligt wacht Europa niet langer op de Verenigde Staten en China, maar nemen we de vlucht naar voren: Europa-breed kiezen voor schone energie. Wind, water en zon in plaats van olie, kolen en gas.

D66 is voor het principe 'de vervuiler betaalt'. Dat geldt op alle niveaus: voor het individu, voor bedrijven en voor overheden. Het creëren van een gelijk speelveld voor 'vuile' en 'schone' technologieën betekent onder meer dat de maatschappelijke (ecologische) kosten van energieproductie en -gebruik moeten worden toegerekend aan de bron. D66 is voor een actieve rol voor de overheid om de transitie in goede banen te leiden en de economie structureel te verduurzamen. We moeten weg van de vrijblijvende convenanten en intentieverklaringen, en met meer durf en ambitie dwingender afspraken maken. D66 staat voor de belangen van volgende generaties. De aarde is niet van ons. Energiebesparing, duurzame energieproductie en vergroening van onze economie zijn niet alleen noodzakelijk om de aarde in de nabije toekomst leefbaar te houden. Ook de kinderen van de toekomst hebben recht op een schone wereld.

Energiebesparing in de gebouwde omgeving

Veel energiebesparingsmaatregelen in en rond woningen verdienen zichzelf snel terug. Vaak zonder subsidies. Toch worden veel verbeteringen niet doorgevoerd en blijven veel subsidies ongebruikt. D66 wil energiebesparing als hoogste prioriteit stellen. Geld ter beschikking stellen alleen is niet voldoende: om energiebesparing echt tot een succes te laten worden moet de overheid op een breed front inzetten en door een combinatie van financiële prikkels en verplichtingen investeringen op gang te brengen. Voor nieuw te bouwen woningen en kantoren zullen strenge normen gelden, maar met alleen het verduurzamen van nieuwbouw gaat de transitie te langzaam. Er staan ongeveer 7 miljoen woningen en gebouwen in Nederland; het is noodzakelijk om de bestaande woningvoorraad prioriteit te geven.

• **Energiezuinige sociale woningen.** Ongeveer 35% van de bestaande woningvoorraad in Nederland is

sociale woningbouw en is in bezit van woningcorporaties. D66 wil de woningmarkt hervormen: het verduurzamen van de sociale woningbouw is daar een belangrijk onderdeel van. D66 wil daarom een CO2-reductieverplichting vaststellen voor woningcorporaties. D66 wil de sociale huursector verplichten om in de periode tot 2020 de woningen met de laagste energielabels met drie labelklassen te verbeteren. Ook hier geldt dat op niet-naleving sancties staan. Een probleem is dat wanneer woningcorporaties investeren in de isolatie van huizen, zij dit niet eenvoudig kunnen terugverdienen door de huur te verhogen. Het is hierdoor voor hen niet rendabel om deze investeringen te doen. D66 wil deze problematiek oplossen door de introductie van een 'totale woonlasten' aanpak. In dat geval kunnen woningcorporaties de investeringen in energiebesparing verrekenen met het verhogen van de huur, terwijl de totale woonlasten voor de bewoner niet omhoog gaan omdat de energiekosten dalen. Om de besparingen te realiseren moeten woningcorporaties meer samenwerken met energiebedrijven voor technische ondersteuning, met gemeenten voor snelle uitvoering en met banken om de investeringen te financieren. Tevens moet de wet aangepast worden zodat huurders deze investeringen niet kunnen blokkeren.

• **Energiezuinige koopwoningen.** Ook koopwoningen moeten energiezuiniger worden. D66 stelt voor om kopers van een huis verplicht een verbetering in het energielabel van hun woning te laten maken. Ieder jaar worden zo'n 300.000 huizen verkocht. Ieder huis dat aangekocht wordt moet verplicht een energielabel aanvragen. Dit moet zo worden uitgevoerd dat de koper van het huis de extra investering binnen 7 jaar terug kan verdienen. Met name slecht geïsoleerde woningen (G-label) moeten zo snel mogelijk naar het B-niveau worden getild. De extra investeringen kunnen ('groen') gefinancierd worden via de hypotheek. Voor bijzondere gebouwen zoals monumenten kan een uitzondering worden gemaakt.

• **Makkelijker isoleren.** Particuliere huiseigenaren stuiten vaak op administratieve en organisatorische lasten bij het isoleren van hun huis. D66 pleit voor instappakketten waarbij huiseigenaren eenvoudig kunnen intekenen en waarbij de overheid de administratieve lasten en vergunningen overneemt.

Energiebewustzijn bij consumenten

Onze huidige consumptiemaatschappij heeft een groot effect op ons energieverbruik. Juist de burger/consument heeft directe invloed om werkelijke veranderingen te

bewerkstelligen: het is daarom belangrijk dat fors wordt geïnvesteerd in de verdere bewustwording van consumenten. De uitdaging is om mensen als consument en burger te betrekken bij het energievraagstuk. Gedragsveranderingsprogramma's zoals EcoTeam, of Global Action Plan sorteren effect en verdienen navolging.

- **Duurzaamheidscertificering.** D66 is voorstander van certificering van bedrijven op het gebied van duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen, analoog aan bestaande ISO-systemen.
- **Kiloknallertax.** Via het BTW-tarief kan de overheid gericht de groei in de consumptie van bepaalde belastende producten zoals vlees ontmoedigen. (Zie ook het hoofdstuk 'Anders verdienen en verdelen').
- **Transparante energierekening.** D66 wil dat energierekeningen eenvoudiger worden. De wildgroei aan gecompliceerde energiecontracten moet worden verminderd door in samenspraak met de sector het aantal contractvormen te beperken. Zo kunnen consumenten makkelijker aanbiedingen vergelijken en bewuster omgaan met hun energieverbruik.

Gelijk speelveld en de vervuiler betaalt

D66 wil de belasting op arbeid verlagen en de belasting op milieubelastende consumptie verhogen. De Nederlandse industrie is goed voor een derde van ons totale energieverbruik. Wat D66 betreft valt hier nog veel te winnen als het gaat om energiebesparing. Daarbij zullen wij nadrukkelijk rekening moeten houden met de concurrentiepositie van deze bedrijven. D66 wil deze bedrijven de prikkels geven om zo zuinig mogelijk met energie om te gaan, maar hen daarbij niet benadelen ten opzichte van concurrenten die zonder beperking mogen vervuilen of verspillen.

Het huidige systeem van energieheffing is niet eerlijk. Wie het minst gebruikt, betaalt het meest. Voor bedrijfstakken die internationaal opereren worden lastenverzwaringen in Europese context ingevoerd, of in Nederland ingevoerd met compensatie via andere belastingen.

- **Veilen van emissierechten.** D66 wil dat emissierechten zo snel mogelijk worden geveild in plaats van gratis toegekend. Momenteel vallen de zware industrie en energiebedrijven onder het Europese emissiehandelssysteem (ETS). Het ETS zet een plafond op de uitstoot van CO₂; indien een bedrijf meer wil uitstoten dan dit plafond, moet het emissierechten kopen van een bedrijf dat teveel heeft, bijvoorbeeld omdat dat bedrijf geïnvesteerd heeft in schonere productie. Het grote nadeel van emissiehandel is dat de prijs volatiel is. Dit

schrikt investeringen in schone technologieën af, omdat deze gebaat zijn bij een stabiele CO₂-prijs. D66 wil daarom dat Nederland zich inspant om in Europees verband te pleiten voor een prijsvloer voor emissierechten, al dan niet in combinatie met een CO₂-belasting.

- **Nivelleren van tarieven.** D66 wil dat het bestaande verschil tussen de energiebelastingtarieven van kleinen en grootverbruikers wordt gelijkgetrokken (schijf twee en drie gelijkstellen aan schijf een). Tevens moet een betere differentiatie naar CO₂-uitstoot plaatsvinden. Nu gelden fiscale kortingen voor met name de energie-intensieve industrie, bijvoorbeeld voor bedrijven die zich aangesloten hebben bij een meerjarenafpraak. D66 wil deze uitzonderingen geleidelijk en gefaseerd afschaffen.
- **Europese afstemming.** Voor alle bedrijven die niet onder het Europese emissiehandelssysteem vallen, dient de aangepaste energieheffing te gelden en daarnaast een CO₂-component te worden berekend. De vergroening van de belastingen mag echter niet tot te grote negatieve concurrentie-effecten leiden. Daarom is Europese afstemming noodzakelijk, of compensatie binnen de CO₂-boekhouding waarbij bedrijven die teveel CO₂ produceren rechten moeten kopen van hen die beneden de norm werken.
- **Vergroening van Onroerende Zaak Belasting (OZB).** D66 wil de hoogte van de OZB mede afhankelijk maken van het gebouw toebedeelde Energielabel, waardoor deze belastingen gediversifieerd worden in zuinigheidscategorieën. Gezien de lokale diversiteit van de hoogte van de OZB, kunnen steeds vanuit het lokaal vastgestelde middentarieff de overige categorieën tarieven berekend worden op basis van een landelijk geldende staffel met procentuele toeslagen en kortingen. De invoering hiervan is afhankelijk van een efficiënt en effectief administratief systeem. Als alternatief kan het eigen woningforfait mede afhankelijk worden gemaakt van het energielabel.

Verduurzaming van grootschalige en kleinschalige energieopwekking

D66 zet in op decentrale energieopwekking. Hier is veel potentieel en als bijkomend effect raken burgers en bedrijven zo meer betrokken bij energieproductie en –consumptie. Daarnaast blijft grootschalige energieopwekking nodig, maar moet deze duurzamer. D66 kiest voor grootschalige energieopwekking met wind op zee, voor grootschalige zonne-energie en voor flexibele gascentrales als overgangsbrandstof. Van de eindige fossiele brandstoffen vindt D66 aardgas de meest geschikte "transitiebrandstof" als tijdelijke overbrugging naar een

volledig duurzame energiemix. D66 heeft een ambitieuze energieagenda en wil de Nederlandse ambitie niet loslaten. Om deze ambitie te verwezenlijken voor de energiemix warmte, transport en elektriciteit, moet elektriciteit de grootste transitie realiseren. D66 wil een aandeel duurzame elektriciteit van 35% in 2020.

- **Financiering duurzame energie.** Meer dan de helft van de Nederlandse energiesubsidies blijft onbenut. Potentiële investeerders worden afgeschrikt door een onaantrekkelijke combinatie van rendement en risico, bureaucratie en onvoorspelbaarheid van de overheid. Met name kleine projecten vinden geen doorgang. De financiering van duurzame energie moet voorspelbaar, transparant en simpel zijn. D66 wil een zogeheten Feed-in tarief instellen met het volgende doel: het betrekken van burgers en ondernemers bij deze energietransitie en het stimuleren van innovatie van kleinschalige projecten. Dit houdt in dat de kleinverbruiker die zelf energie opwekt, bijvoorbeeld met zonnepanelen, zijn overtollige stroom tegen een tevoren vastgesteld tarief terug mag leveren aan het net. Dat tarief wordt jaarlijks door de overheid vastgesteld op basis van de dan geldende tarieven voor grijze stroom en geldt voor een periode van 20 jaar. Dit geeft een investeringszekerheid, die bijvoorbeeld in Duitsland tot een sterke groei van groene stroom heeft geleid. De regeling moet een open einde kennen zodat burgers en bedrijven die in projecten investeren meer zekerheid hebben. De duurzame energie dient daarnaast voorrang te krijgen op het net en de regeling moet gefinancierd worden via de energierekening. In de eerste instantie is de regeling bedoeld voor zon-PV, wind-op-land, en biogas, maar nieuwe veelbelovende technologieën moeten in de toekomst ook kunnen profiteren.
- **Locaties voor opwekking duurzame energie.** Veel duurzaam potentieel, bijvoorbeeld in wind-op-land, wordt niet gerealiseerd doordat projecten vastlopen in vergunningverlening of afstemming met lokale overheden. Veel mogelijke opwekkingslocaties worden niet ontwikkeld. De overheid dient een meer sturende rol te spelen, met concrete doelstellingen. D66 pleit verder voor één vergunningenloket met een bepaling dat als de vergunning niet binnen drie maanden na indiening is verleend, de vergunning automatisch goedgekeurd is.
- **Wind-op-zee.** Nederland moet voorop lopen in de ontwikkeling van wind-op-zee. De procedures voor locaties/kavels, inclusief vergunningen en subsidies, moeten geïntegreerd uitgegeven worden door één departement. De veiligheidsvoorschriften en milieuregels voor wind-op-zee zijn aan herijking toe. Door starre

en achterhaalde regels worden windparken nu onnodig ver uit de kust gerealiseerd. In Europees verband moet een grensoverschrijdend netwerk voor duurzame energie in de Noordzee worden onderzocht.

- **Grootschalige zonne-energie.** D66 wil dat de Europese Unie een verdrag sluit met Noord-Afrikaanse landen over investeringen in zonne-energie aldaar en terugleververgoedingen van zonnestroom aan het elektriciteitsnet. Deze zonnestroom kan via hoogspanningsnetten op basis van gelijkstroom efficiënt naar de Noordwest-Europa getransporteerd worden. Nederland moet actief gaan deelnemen aan het Zonne-Energie Plan van de Mediterrane Unie en Nederlandse bedrijven dienen te worden gestimuleerd om deel te nemen aan het DESERTEC consortium voor de toekomstige bouw van tot 100 GW aan zonnecentrales in Noord-Afrika.
- **Gas als transitiebrandstof.** Voor D66 is aardgas de meest geschikte "transitiebrandstof" in de overgang naar een echt duurzame energiehuishouding. Aardgas stoot ruim de helft minder CO₂ uit dan kolen en kan bovendien in toenemende mate bijgestookt worden met biogas. Dit is belangrijk wanneer de betekenis van weersafhankelijke energiedragers (vooral wind en zon) toeneemt. Een belangrijk voordeel van gasgestookte centrales is de grote flexibiliteit.
- **Beperk kolen.** D66 wil in de toekomst geen vergunningen meer verlenen aan kolencentrales die meer dan 350 gram CO₂ per kWh elektriciteit uitstoten. Dit betekent dat twee van de vier centrales die nog gepland staan niet gebouwd zullen worden. Kolencentrales zullen verplicht worden tot het afvangen en opslaan van CO₂. De overheid zal in de beginfase de ontwikkeling van CO₂-opslagtechnologie helpen financieren.
- **Geen nieuwe kerncentrales.** Kernenergie kan alleen een optie worden wanneer een samenhangend plan voor energietransitie, waarbinnen Nederland tot het uiterste is gegaan in energiebesparing en het realiseren van duurzame opwekking ontoreikend is. Energieoverschotten uit ons omringende landen moeten nadrukkelijk meegewogen worden. Vanwege problemen met nucleair afval, de zeer lange bouwduur (meer dan 15 jaar), eindige uraniumvoorraden en het wegdrukken van duurzame energie is kernenergie geen goede transitiebrandstof. Mocht onverhoopt, na alle andere inspanningen, kernenergie toch noodzakelijk zijn dan kan dit alleen in combinatie met wettelijke afspraken over verduurzaming van de overige energievoorziening.

- **Stimuleren innovatie.** D66 verwacht van de overheid een stimulerende rol in het opbouwen van nieuwe industriesectoren in duurzame energie. De overheid kan een faciliterende rol spelen in vergunningverlening, in het steunen en opstarten van kleinschalige pilots en door het bevorderen van de kennisinfrastructuur rond WO/HBO/MBO.

Energieleverantie, opslag en transport

Omdat de opwekking van energie zowel 'grootschalig centraal' als 'kleinschalig decentraal' zal plaatsvinden, wordt de behoefte aan intelligent transport en slimme opslag groter. Er moeten in de komende decennia miljarden euro's geïnvesteerd worden in onze verouderde netwerken. Met de inzet van netwerktechnologie en informatietechnologie moeten we de energiesystemen 'slimmer' maken. D66 wil met het lokale bestuur afspraken maken over de besteding aan dit soort slimmere netwerken van de opbrengsten van de vervreemding van de aandelen in NUON en Essent.

- **Slimme meters.** D66 is voor het gebruik van slimme meters. Consumenten krijgen met deze meters meer controle over hun eigen energieverbruik. In plaats van alleen een piek- en een dal tarief zijn er dan meerdere tarieven en tariefperiodes. De investering voor 'slimme meters' is betrekkelijk gering in verhouding tot de totaal benodigde investeringen in de elektriciteitssector. Deze investering zal zichzelf terugverdienen: netcapaciteit zal beter worden benut en investeringen in extra elektriciteitsproductie zullen worden verminderd. D66 wil wel dat er een uitzonderingsmogelijkheid bestaat voor mensen met privacybezwaren tegen de slimme meters.
- **Slimme netten.** De transitie van centrale naar meer lokale en ook lange afstandsopwekking van elektriciteit, zal gevolgen hebben voor de optimale inrichting van het elektriciteitsnet. Netwerkbedrijven zullen de netwerken moeten aanpassen. Een (geleidelijke) transitie naar 'slimme' netten zal nodig zijn. Daarbij speelt ook de keuze tussen gelijkstroom en wisselstroom als technologie. In overleg met de (inter-)nationale netbeheerders wil D66 verder onderzoeken of het op de langere termijn verstandig is over te stappen op gelijkstroom. Voor elektriciteitstransport via hoogspanning- en laagspanningnetten biedt gelijkstroom waarschijnlijk een beter alternatief ten opzichte van wisselstroom, dat voor middenspanningnetten de meest economische oplossing blijft. Juist voor energie uit hernieuwbare bronnen (zoals bij windparken op zee en grootschalige zonne-energie uit Zuid Europa of Noord Afrika) zijn 'high voltage direct current' -HVDC-verbindingen uitstekende oplossingen. D66 wil op korte termijn nadere pilots organiseren om de besparingsmogelijkheden van gelijkstroom op laagspanning niveau te ontwikkelen. De overheid moet met netbeheerders investeren in

pilots met gelijkstroomnetten, beginnend op lokaal niveau, om uiteindelijk een betrouwbare structuur op te bouwen. Door de inrichting van actieve 'slimme netten' kunnen netbeheerders ook de opwekking en het verbruik van elektriciteit bij consumenten bijsturen.

- **Nederland als gasrotonde.** Nederland speelt een belangrijke rol in transport, opslag en distributie van gas in Noordwest-Europa. Middels pijplijnen en LNG-faciliteiten kan deze rol uitgebouwd worden tot die van een zogenaamde gasrotonde. D66 onderschrijft deze ambitie omdat deze verder bijdraagt aan energie-zekerheid en energie-onafhankelijkheid. Daarbij blijft de ambitie van D66 om Nederland in 2050 volledig onafhankelijk van fossiele brandstoffen te maken uiteraard wel overeind.
- **Internationale samenwerking.** Europa wordt steeds belangrijker, ook als het gaat om energie - en milieubeleid. D66 is een groot voorstander van verdere Europese samenwerking op dit vlak. De energiemarkt is allang niet meer nationaal georiënteerd; onze gas- en elektriciteitsnetwerken zijn sterk verweven met andere landen in Noordwest-Europa. D66 wil zich inzetten om meer inter-connecties zoals de NorNed-kabel van Noorwegen naar Nederland te krijgen. Europa moet internationale samenwerkingsverbanden realiseren om ook investeringen in grootschalige energieopwekking uit hernieuwbare bronnen buiten de EU te stimuleren.

Duurzaamheid en bestuurlijke vernieuwing

Meer daadkracht en minder bureaucratie vragen ook om bestuurlijke vernieuwing. D66 wil dat Energie en Klimaatbeleid in één hand komt, zoals in landen als Denemarken, Verenigd Koninkrijk, en Duitsland. Door bundeling van werkvelden en de daaruit volgende bestuurlijke slagkracht kan de centrale overheid de transitie maken van het formuleren naar het realiseren van ambities.

- **Interregionale regulering.** D66 vindt dat het tijd is om het toezicht en de regulering van de energiemarkten naar een hoger niveau te brengen. Leveranciers en netbeheerders opereren in de praktijk al op Noordwest Europese schaal.

grotere gemeenten / waterschappen en provincies integreren / provincies worden landsdelen / minder ministeries / bestuurders direct gekozen

Anders besturen en beïnvloeden

D66 gaat uit van een samenleving die gebouwd is op vertrouwen. Vertrouwen in mensen, in de keuzes die zij maken en in de verantwoordelijkheden die zij kunnen dragen. Een maatschappij voor en door mensen zelf. Een maatschappij, waarin mensen zoveel mogelijk zelf bepalen hoe hun leven en hun land worden ingericht. En dat betekent dat we mensen vaker dan eens in de vier jaar om hun mening vragen.

De overheid heeft een dienende rol. Zij is er voor de burgers, niet andersom. De overheid moet een betrouwbare partner zijn, transparant en overzichtelijk. De overheid als hulp, niet als belemmering. En als het fout gaat, dan erkent de overheid dat en is zij aanspreekbaar.

In zo'n samenleving hebben burgers en overheid een gedeelde verantwoordelijkheid om – met duidelijke afbakening van taken – de grote problemen van deze tijd aan te pakken.

Burgers worden vaak teleurgesteld in een overheid die belemmeringen opwerpt, in plaats van wegneemt. Teleurstelling over politieke partijen die verwachtingen scheppen, maar deze niet inlossen. Teleurstelling over politici die van alles beloven, maar hun beloftes niet nakomen.

D66 maakt zich zorgen over een overheid die haar status als betrouwbare partner verloren heeft.

Verloren, door stuntelende, niet afrekenbare bestuurders, door onbereikbare loketten en door een ondoordringbare bureaucratie. Een bureaucratie, in stand gehouden door teveel bestuurslagen. Daardoor zijn verantwoordelijkheden versnipperd geraakt. Er wordt zelden of nooit iets afgeschaft in Nederland.

D66 maakt zich zorgen over de verouderde staat van onze democratie. De spelregels van onze democratische rechtstaat zijn geschreven met de ganzenveer en moeten zien te overleven in de tijd van internet. Met als gevolg: kiezers die zich niet meer vertegenwoordigd voelen door bestuurslichamen die daar door de jaren heen voor zijn opgericht.

D66 wil onze democratische rechtstaat vernieuwen; niet als doel op zich, maar als middel. Een middel om de macht – en de controle daarop – zoveel

mogelijk neer te leggen bij de burger. D66 staat voor een democratisch gelegitimeerd en dienstbaar openbaar bestuur. Mensen geven bestuurders verantwoordelijkheid, maar ook de bevoegdheden en middelen om maatschappelijke problemen echt aan te pakken. Het toezicht en de controle daarop organiseren mensen ook zoveel mogelijk zelf.

D66 gaat uit van een overheid, die haar beperkingen kent, maar goed presteert op kerntaken. Daarvoor is een grondige herziening van de omvang en de taken van de verschillende bestuurslagen noodzakelijk. Wat lokaal kan, doen we lokaal. Wat nationaal moet, voeren we nationaal uit. Wat in Europa kan, doen we Europees. Dit heeft gevolgen voor de omvang van de rijksoverheid. Al deze democratische structuren zijn continu betwistbaar. Deelbelangen mogen nooit de overhand krijgen. En bovenal geldt, voortdurend: burgers bepalen en bestuurders zijn aanspreekbaar.

Vrije en verantwoordelijke mensen staan aan de basis van een samenleving die gebaseerd is op vertrouwen, niet op wantrouwen. Zij organiseren macht en tegenmacht, de transparantie van macht en de controle op die macht. Die mensen kiezen hun vertegenwoordigers. Democratisch. Die vertegenwoordigers vormen namens de burgers het bestuur. Niet ver weg van die burgers achter gesloten deuren, maar dichtbij de mensen, toegankelijk en transparant.

Nieuwe schaal en taakverdeling bestuur

Het bestuur in Nederland is versnipperd, ondoorzichtig, inefficiënt en niet aanspreekbaar. D66 wil een bestuur dat dienstbaar en wendbaar is, en zich richt op het aanpakken van de maatschappelijke problemen van deze tijd. Dat vraagt een grondige herziening van de omvang, schaal en taken van alle bestuurslagen. D66 vindt dat de gemeente het eerste gezicht moet zijn van de overheid. Dit betekent decentralisatie van taken: wat lokaal kan, lokaal doen. Om dit mogelijk te maken is gemeentelijke opschaling nodig en een versterking van de lokale democratische structuur. Daarnaast streeft D66 naar een effectief en efficiënt werkend middenbestuur. De provincies moeten zich concentreren op een goede en efficiënte uitvoering van taken op ruimtelijk-economisch en milieugebied. D66 wil de provincies deze kabinetsperiode samenvoegen tot

een beperkt aantal landsdelen. De rijksoverheid kan sterk worden afgeslankt en moet zich richten op strategische vraagstukken van nationale en internationale aard.

- **Slagvaardige gemeenten als voorwaarde voor decentralisatie.** Kleine gemeenten hebben vaak te weinig bestuurskracht om de uitdagingen van de toekomst aan te gaan. D66 wil een aanzienlijke decentralisatie van Rijkstaken naar gemeenten. Daarvoor is versterking van de bestuurskracht noodzakelijk. Dan is wel een aanzienlijke opschaling nodig. Gemeenten krijgen maximaal 2 jaar de tijd om hiervoor zelf met adequate voorstellen te komen. Ook grote steden, vooral die met een regiofunctie, hebben een tekort aan bestuurskracht. Daarvoor kan schaalvergroting eveneens een oplossing zijn. De huidige constructies op basis van de Wet Gemeenschappelijke Regelingen en WGR-plus kunnen in de nieuwe opzet fors worden verminderd: de noodzaak ervan moet steeds opnieuw worden bewezen. De besluitvorming over deze ingrijpende operatie dient binnen de komende kabinetsperiode te worden afgerond. Binnengemeentelijke decentralisatie naar dorpen, wijken en buurten kan de aanspreekbaarheid en zichtbaarheid van het bestuur vergroten, mits daarvoor vanuit de lokale bevolking voldoende draagvlak bestaat. Hervorming van de financiële verhouding tussen Rijk en gemeenten moet aansluiten bij de beoogde taakverzwaring en opschaling. Uitbreiding van het gemeentelijk belastinggebied kan hier deel van uitmaken.

- **Meer gemeentelijke taken.** Het lokale bestuur vormt de primaire bestuurslaag. Veel meer taken dienen te worden gedecentraliseerd naar dat niveau, zoals de AWBZ (welzijnsbeleid), (langdurige) zorg, sociale woningbouw, grote stedenbeleid, jeugdzorg en de sociale zekerheid. Dit biedt ook ruimte om taken en bevoegdheden van ZBO's (Zelfstandige Bestuursorganen, zoals het UWV) geheel of gedeeltelijk over te hevelen naar de versterkte gemeenten.

- **Meer ruimte en vrijheid voor gemeenten.** Gemeenten krijgen meer beleidsvrijheid en financiële middelen. Alle verticale toezichts- en verantwoordingsrelaties en de daaruit voortvloeiende verplichtingen voor decentrale overheden worden drastisch gesaneerd waarbij ook de nog resterende specifieke uitkeringen moeten worden meegenomen. Bestuurders moeten niet voortdurend verantwoording aan elkaar afleggen, maar vooral aan de burgers.

- **Eigen gemeentelijk belastinggebied.** In de lokale democratie moet ook een goede afweging tussen belastingheffing en voorzieningenniveau kunnen worden

gemaakt. Vergroting van het eigen gemeentelijke belastinggebied is daarom gewenst, zeker met het oog op de voorgenomen decentralisatie.

- **Provincies worden landsdelen.** D66 wil een beperkt takenpakket van de provincies en beperkte bevoegdheden in medebewind. D66 wil deze provincies nieuwe stijl in deze kabinetsperiode opschalen tot een beperkt aantal landsdelen, te beginnen met een landsdeel Randstad: de vierhoek Amsterdam - Den Haag - Rotterdam - Utrecht. Hierna volgen andere landsdelen. Binnen de landsdelen moet aandacht blijven voor de culturele eigenheid van de oorspronkelijke provincies. De waterschappen gaan op in deze landsdelen.

- **Rijkstaken decentraliseren.** Zoveel mogelijk Rijkstaken moeten worden verlegd naar decentrale niveaus, met name de gemeentes en het middenbestuur. Dit betekent dat er lokale verschillen zullen ontstaan die decentrale overheden aan hun eigen burgers moeten verantwoorden. De rijksoverheid richt zich op strategische vraagstukken van nationale en internationale aard. Ze houdt zich minder bezig met inrichting en controle van lagere bestuursniveaus. Dit leidt tot afslanking van het rijksapparaat.

Minder ministeries, met heldere verantwoordelijkheden

- **Minder/kleinere ministeries.** D66 wil het aantal ministeries verminderen. Ook worden ministeries afgeslankt. Dit kan omdat D66 kiest voor minder overheidsinterventie en meer eigen verantwoordelijkheid voor burger. Vertrouwen op de eigen kracht van mensen. Vermindering van de controlelast is hiervan een exponent. Verbetering van de prestaties van rijkstaken, zoals de uitvoering van grote projecten, ICT projecten, dienstverleningsprojecten, is nodig.

- **Minder ministers.** Ook het aantal ministers wordt beperkt tot maximaal het geslonken aantal ministeries. Ministers kunnen naast het beheer van een beleidsveld van een ministerie ook de politiek verantwoordelijke worden voor een horizontaal project of programma. Daarin kan de samenhang van vraagstukken van een bestuurlijke aanpak worden voorzien. De departementale organisatie moet deze verantwoordelijkheidstoedeling volgen en ondersteunen. Ook de financiële organisatie moet hieraan worden aangepast. Bij de organisatie en taakverdeling van staatsecretarissen is het van belang dat Nederland zich in de Raad van Ministers van de Europese Unie in elke raad kan vertegenwoordigen.

Democratischer bestuur

Naast dienstbaar, efficiënt en resultaatgericht moet het bestuur in Nederland ook democratisch zijn. D66 hecht daarom aan een democratische verankering van dit nieuwe bestuurlijke bestel. Actieve democratische controle moet worden gewaarborgd. D66 wil dat burgers meer bij het openbaar bestuur betrokken worden: één stem per vier jaar schept onvoldoende basis voor een gezaghebbend en stabiel bestuur. D66 streeft ernaar dat op termijn bestuurders op alle niveaus door burgers gekozen worden.

- **Kiesstelsel.** D66 wil het kiesstelsel hervormen. De sterk wisselende stembusuitslagen en de moeilijker geworden meerderheidsvorming geven de D66-analyse van de gebrekkige legitimiteit van onze democratie hernieuwde geldigheid. Bovendien onderstreept deze problematiek het belang van een ander kiesstelsel dat de binding tussen kiezer en gekozene versterkt.
- **Gekozen bestuurders op alle niveaus.** Politici en bestuurders moeten bereid zijn verantwoording af te leggen over bereikte resultaten. Daarom vindt D66 dat de belangrijkste politieke bestuurders rechtstreeks moeten worden gekozen (burgemeester, commissaris van de Koningin, minister-president, voorzitter Europese Commissie). Deze gekozen bestuurders kunnen vervolgens hun eigen kabinet of college samenstellen. Overigens vindt D66 dat de minister-president alleen meer macht krijgt (zoals een aanwijzingsbevoegdheid) als deze direct verkozen wordt.
- **Inspraak en referendum.** Bestuurders moeten er voor zorgen dat burgers op meer manieren dan alleen via de verkiezingen betrokken zijn bij beslissingen die zij nemen. Dit versterkt het draagvlak voor beleid. De betrokkenheid van burgers kan ook leiden tot kwalitatief betere besluiten. Daarom wil D66 dat burgers op alle niveaus in een vroeg stadium worden betrokken bij besluitvorming. Die inspraak moet geschieden met de nieuwste communicatiemiddelen. Ook kunnen via raadplegende middelen burgers met eigen initiatieven of alternatieven komen voor beleid (bijvoorbeeld door meerkeuzereferenda en preferenda). Hiermee kan vooral lokaal recht worden gedaan aan de betrokkenheid en creativiteit die onder burgers bestaat. Als het hele democratische proces is doorlopen, moet als noodrem de mogelijkheid van het correctief referendum bestaan.
- **ICT en burgerparticipatie.** D66 vertrouwt erop dat inwoners van Nederland prima in staat zijn om te beslissen wat nodig is hun directe leefomgeving. Sterker nog, het uitwisselen van meningen en het

vinden van gedeelde grond versterkt de sociale binding in buurten. Het is aan de overheid om met behulp van ICT mensen in staat te stellen zelfbestuur vorm te geven. Die inzet van ICT is ook bruikbaar voor het verzamelen van input voor lokaal beleid.

- **Alle overheidswebsites dienen toegankelijk te zijn voor visueel beperkten.**
- **Minderheidsenquêterecht** De gang van zaken rond de parlementaire enquête over de Irak-kwestie laat zien dat het enquêterecht tekort schiet. Het is te gemakkelijk voor een kabinet en aanverwante coalitiefracties om mogelijk pijnlijke enquêtes te blokkeren. D66 pleit daarom voor de invoering van een minderheidsenquêterecht. Indien ten minste een derde deel van de Tweede Kamer dat wenst, moet een parlementaire enquête worden gehouden.
- **Huidig commissiesysteem Tweede Kamer hervormen.** D66 wil een hervorming van het huidige commissiesysteem van de Tweede Kamer. De commissies overstijgen geen departementen en versterken zo de verkokering. Het huidige commissiestelsel moet worden vervangen door themacommissies - jeugd, kennis-economie etc. – die de departementen overstijgen.
- **Meer zeggenschap Tweede Kamer bij belangrijke benoemingen.** D66 pleit voor instemmingsrecht van de Tweede Kamer bij de benoeming van bestuurders van uitvoeringsgerichte, zelfstandige bestuursorganen (ZBO's). Ook de publieke verantwoording door ZBO's dient te worden verbeterd: de Kamer moet directeuren van ZBO's kunnen horen. Grote uitvoerings-ZBO's krijgen burgerraden met ruime controlerende en initiërende bevoegdheden.
- **Kamer neemt initiatief bij formatie.** D66 vindt dat de Tweede Kamer na de verkiezingen het initiatief moet nemen bij het formatieproces. Niet het staatshoofd, maar bij voorkeur het parlement zelf moet een informateur of formateur voordragen. Het staatshoofd bekrachtigt deze voordracht. Wanneer in de toekomst de minister-president rechtstreeks wordt gekozen, heeft deze zelf de verantwoordelijkheid voor het formatieproces.
- **Ambtenaren gehoord door volksvertegenwoordiging.** Ambtenaren moeten door de volksvertegenwoordiging kunnen worden gehoord. Dit is een nuttig aanvullend instrument voor informatievoorziening aan de Tweede Kamer.

- **Ceremonieel Koningschap.** D66 wil dat het staatshoofd een ceremoniële rol speelt in ons staatsbestel. Het staatshoofd moet geen deel meer uitmaken van de regering. Daarmee kan zijn onschendbaarheid worden afgeschaft. Ondertekening van wetten en 'Koninklijke' besluiten is dan overbodig. De formateur wordt niet langer door de Koning aangewezen maar door de Tweede Kamer, of liever nog: direct gekozen door de burgers. De Koning is niet langer voorzitter van de Raad van State.

Transparant en dienstbaar bestuur

Naast het versterken van de democratie wil D66 meer openheid en transparantie in het openbaar bestuur: beslissen en besturen dient niet plaats te vinden buiten het zicht van de burgers, maar in de openbaarheid. Openbaarheid en transparantie zijn ook van groot belang voor goede nieuwsgaring. Alleen als overheidsinformatie vrij beschikbaar is, kan de pers haar controlerende functie uitoefenen. De huidige praktijk is nog weinig transparant. Geheimhouding is de standaard en openbaarmaking vindt alleen plaats op verzoek. Het gevolg: bestuur en burgers touwtrekken over de openbaarheid van overheidsinformatie. De openbaarheid van overheidsinformatie is de laatste vijftien jaar niet aangepast. Ontoegankelijkheid blijft overheersen. Een bestuur dat zich verhuut is niet aanspreekbaar. D66 wil de wet Openbaarheid van Bestuur aanpassen. Ook wil D66 een verbetering in de openbaarheid van de Europese instellingen (Eurowob).

- **Verminderen regeldruk.** Burgers en bedrijven moeten minder last van regels krijgen door onder meer de dienstverlening te verbeteren. Wel zal de overheid de rol van marktleider steviger moeten invullen om te toetsen op de werking van markten publieke belangen schaaft. Ook consumentenbelangen moeten aldus worden geborgd.
- **De overheid is dichtbij en servicegericht.** D66 vindt servicegerichtheid, bereikbaarheid en dienstbaarheid belangrijke criteria in de opstelling van de overheid richting burgers. Openingstijden, bereikbaarheid via telefoon en internet en een snelle afhandeling van vragen zijn hierin belangrijke graadmeters. Dienstverlening via internet moet altijd mogelijk zijn, maar is niet de enige optie.
- **Normen dienstverlening concreet en meetbaar.** De overheid moet zichzelf dwingende mechanismen opleggen. Servicenormen bij dienstverlening moeten concreet en meetbaar zijn. Goede dienstverlening betekent ook dat de overheid op eigen initiatief de burgers moet wijzen op mogelijkheden of voordelen.

- **Archieven transparant.** D66 wil, naar Brits voorbeeld, geheime archieven transparanter maken. Er moet een inventarislijst komen van geheime stukken, zodat bij uiteindelijke ontsluiting van de stukken er gericht naar documenten kan worden gevraagd. Nu is de inhoud van de archieven volstrekt ondoorzichtig, zelfs wanneer geheime stukken worden vrijgegeven.

Nederland als onderdeel van Europa

Denken over bestuurlijke vernieuwing blijft wat D66 betreft niet beperkt binnen onze landsgrenzen. De rol van Nederland in Europa moet niet door Buitenlandse Zaken maar door Algemene Zaken worden gecoördineerd. Dit ligt voor de hand, vooral nu in het Lissabon-verdrag de positie van de Europese Raad als hoogste besluitvormingsorgaan van de Unie is vastgelegd - en daarmee de doorslaggevende rol van de premier voor de positie van Nederland in Europa. Bovendien kunnen zo de standpunten van de ministers in de verschillende EU-Raadsformaties beter op elkaar worden afgestemd, wat de samenhang tussen de verschillende beleidsterreinen zou vergroten. Een grotere samenhang van beleid zal ervoor zorgen dat Nederlands positie in Europa wordt versterkt.

- **Grotere betrokkenheid van de Tweede Kamer bij totstandkoming van EU-regelgeving.** De betrokkenheid van de Tweede Kamer bij de totstandkoming van EU-regelgeving is noodzakelijk. Betrokkenheid bij supranationale regelgeving bevordert de democratische legitimatie ervan. De Tweede Kamer moet zich daarom tijdig en intensief bemoeien met Europese besluitvorming.

Koninkrijksrelaties

D66 stoort zich aan het dominante, negatieve beeld over Aruba en de Nederlandse Antillen en wil dat Nederland een betrouwbare partner binnen het koninkrijk is. Het proces van staatkundige verandering is inmiddels vergevorderd. Curaçao en Sint Maarten worden, onder voorwaarden, zelfstandige landen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Bonaire, Saba en Sint-Eustatius (de BES-eilanden) worden 'bijzondere' gemeenten van Nederland. In 2010 wordt de gefaseerde overdracht van taken van het land Nederlandse Antillen naar de nieuwe landen en Nederland voortgezet. D66 blijft voorstander van een nieuw statuut dat kansen biedt op economische ontwikkeling van en door de eilanden in een nieuwe staatkundige verhouding tot Nederland.

- **Herfinanciering staatsschuld.** D66 is voor herfinanciering van de staatsschuld onder voorwaarde dat er plannen komen voor de opbouw van de economie, perspectief voor de ontwikkeling van de democratie,

verbeterde wetgevingskwaliteit, een goed functionerende rechtstaat en integer bestuur. De rijkswetgeving op het terrein van veiligheid en politie en de staatkundige vormgeving van het bestuur van de BES-eilanden verdienen hiervoor steun.

Punten voor de toekomst

In 2009 is de Staatcommissie Grondwet ingesteld. D66 wil de ruimte die ontstaat naar aanleiding van het advies van de commissie voor eventuele wijzigingen van de Grondwet aangrijpen om de volgende punten te realiseren:

- **Aanpassen procedure grondwetswijziging.** Wetsvoorstellen worden door een gewone meerderheid in de Tweede en Eerste Kamer aangenomen. Grondwetswijzigingen echter behoeven twee lezingen met verkiezingen ertussen met respectievelijk een gewone en een tweederde meerderheid. Dit is een zware en tijdrovende procedure die niet langer houdbaar is in een tijd waarin veranderingen zich bijzonder snel voltrekken. De procedure voor een grondwetswijziging moet daarom worden vereenvoudigd. Daarbij wil D66 echter niet voorbijgaan aan het feit dat de verandering van de grondwet van een andere orde is dan die van een gewone wet en er waarborgen moeten bestaan voor wijziging door een toevallige meerderheid. Daarom is D66 van mening dat een grondwetswijziging in één kabinetsperiode moet kunnen worden afgerond (slechts één lezing dus), maar dat in die kabinetsperiode dan wel een tweederde meerderheid (in beide Kamers of in een verenigde vergadering) moet bestaan voor het voorstel. Daarnaast zou een nader te bepalen categorie van fundamentele wijzigingen vervolgens door een referendum moeten worden bezegeld.
- **Afschaffen verplichte advisering Raad van State.** Nederland is één van de weinige landen waar een adviesorgaan dient te adviseren over alle wetsvoorstellen. Om de snelheid van het beleidsvormingsproces te versnellen, wil D66 afschaffing van deze verplichte advisering door de Raad van State. Alleen wanneer het kabinet dat wenselijk acht of op verzoek van de Tweede Kamer, wordt nog het advies van de Raad ingewonnen. Dat laat onverlet dat de Raad van State ongevraagd advies kan uitbrengen.
- **Wetgevende macht bij het parlement.** De Nederlandse bestuurscultuur kenmerkt zich traditioneel door een veelheid aan benoemde ambten, vormen van collegiaal bestuur en samengestelde organen. De regering bijvoorbeeld bestaat uit het staatshoofd en de ministers, en de wetgevende macht bestaat uit regering

(staatshoofd en ministers) en Staten-Generaal (Tweede en Eerste Kamer). Dit past historisch goed in onze polderconstitutie, maar niet bij een moderne machtscheiding. Een volwassen democratie gaat uit van een stelsel waarin de belangrijkste bevoegdheden worden uitgeoefend door organen met de zwaarste legitimatie, dat wil zeggen een rechtstreeks democratisch mandaat van de kiezer. In een consistent systeem van 'checks and balances' behoort het zo te zijn dat de regering regeert en de volksvertegenwoordiging de wetten maakt.

- **Eerste Kamer afschaffen.** De Eerste Kamer is ooit ingesteld om als 'chambre de réflexion' de wetsvoorstellen uit de Tweede Kamer nogmaals te bestuderen. In de werkelijkheid van alledag is het politieke karakter echter gaan overheersen, terwijl de Eerste Kamer niet direct wordt gekozen. Daarom wil D66 de Eerste Kamer afschaffen. Het beoordelen van de kwaliteit en uitvoerbaarheid van wetgeving laten we dan over aan hen die ervoor toegerust zijn: juristen en praktijkdeskundigen. Hun beoordeling is zowel een uitvoerings-toets als een toets op kwaliteit van wetgeving. Totdat de Eerste Kamer is afgeschaft dient zij een eenmalig terugzeggerecht te krijgen. Wel onderschrijft D66 het belang van een volledig en volwaardig systeem van constitutionele toetsing.

meer aandacht voor zorgnetwerken / sparen voor voorzienbare zorgkosten / verantwoorde zelfbeschikking over het levenseinde

Anders zorgen en verzorgen

De patiënt vindt in Nederland zorg van hoog niveau. Maar het kan altijd beter. Goede zorgverlening is volgens D66 opgebouwd langs drie lijnen: zorgzaam, zinnig en zuinig. De kwaliteit van de zorg is een belangrijke graadmeter van onze beschaving en toegang tot goede basiszorg is een onvervreemdbaar recht. Ook illegalen, gedetineerden, daklozen, chronisch psychiatrische patiënten en asielzoekers hebben recht op noodzakelijke zorg.

De patiënt, het individu, staat te allen tijde centraal in de zorgverlening. D66 pleit voor meer regie van het individu over de keuze van zorg en zorgverleners. Zo kunnen mensen bewuster hun eigen keuzes voor gezondheid, zorg en zorgkosten maken. Mensen voelen zich in ons complexe zorgsysteem te vaak onmachtig. Ouderen voelen zich onzeker over hun oudedagsvoorzieningen. Kinderen, die aangewezen zijn op jeugdzorg, vallen tussen wal en schip. Ouders zien instellingen verantwoordelijkheden op elkaar afschuiven.

De houdbaarheid en betaalbaarheid van de zorg zijn in het geding. Door de vergrijzing leven we gemiddeld steeds langer. Dat is prachtig, maar het brengt ook met zich mee dat steeds meer ouderen steeds meer zorg nodig hebben. Een dreigend tekort aan zorgprofessionals en gebrekkige transparantie van en toezicht op de kosten van zorg dragen bij aan stijgende kosten. In de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) gaan miljarden om, zonder dat iemand precies weet waar het geld aan uitgegeven wordt. In een tijd dat de betaalbaarheid van de zorg onder druk staat, is dat onverantwoord. De groei in zorguitgaven kan niet onbegrensd blijven, waardoor doelmatigheid vereist is.

D66 wil patiëntgestuurde zorg. Met keuzevrijheid en het zelf beheren van de toegang tot je eigen zorgdossier. Patiënten sparen zelf, in tijden dat zij geen zorg nodig hebben, voor de periode dat er wel zorg nodig is. De zorg moet zinnig, zuinig en toekomstzeker zijn. En biedt ook ruimte aan professionals. Zij leveren zorg op maat en organiseren die naar vereiste deskundigheid. Zorgaanbieders en zorgverzekeraars nemen hun verantwoordelijkheid om de zorg transparant te organiseren. En dit alles met minder administratieve lasten, waardoor er meer tijd over is voor de directe zorgverlening aan de patiënt.

Waarbij de relatie tussen vragers, aanbieders en financiers in balans is.

Voor D66 staat, zeker in de zorg, de mens centraal. Het individu neemt waar mogelijk zelf beslissingen over zijn of haar lichaam en psychisch welzijn. Het zelfbeschikkingsrecht van ieder mens staat voor D66 hoog in het vaandel. Dat houdt ook in dat mensen zelf de consequenties dragen van hun keuzes en leefstijl. Opvoeden is een eigen verantwoordelijkheid van ouders. Als er problemen ontstaan die niet door de opvoeders kunnen worden opgelost, moet professionele hulp voorhanden zijn. Gericht op het versterken van de eigen kracht.

Met onderzoek en innovatie valt nog veel winst te behalen. Zowel op het gebied van kwaliteit van de zorg als van arbeidsproductiviteit en kostenbeheersing. Concurrentie biedt ruimte voor initiatief, innovatie en keuzevrijheid, met voldoende prikkels voor efficiëntie en verbetering. De overheid houdt haar algemene verantwoordelijkheid voor kwaliteit en toegankelijkheid van de noodzakelijke gezondheidszorg. Ondernemen met zorg, met zorg ondernemen.

De patiënt centraal

Patiënten kunnen doorgaans prima zelf keuzes voor zorg maken, al dan niet met behulp van een persoonsgebonden budget (PGB). Soms is aanvullend advies en begeleiding van de zorgverlener nodig, maar wel in een zo gelijkwaardig mogelijke relatie. Voor kwetsbare patiënten geldt: regie waar het kan, ondersteuning waar het moet. Meebeslissen kan hier middels geïnformeerde toestemming ('informed consent').

• **Informatie over kwaliteit.** D66 kiest voor onlinekeuzeplatforms waarbij de patiënt onafhankelijke informatie krijgt over prestatie, kwaliteit en kosten om zo een zorgaanbieder te kunnen kiezen. D66 investeert mede in het kader van emancipatie van de patiënt in E-health en 'mobile-health'. Innovatieve inzet van internet leidt tot transparantie over diagnoses, behandelmogelijkheden en kosten. D66 wil de toepassing van Gezondheid 2.0 versnellen door ook het aanbieden van digitale zorg te financieren en door patiëntenorganisaties gericht te subsidiëren voor het ontwikkelen en in stand houden van digitale platforms.

• **Elektronisch Patiënten Dossier.** Met het Elektronisch Patiënten Dossier (EPD) is de patiënt eigenaar van zijn

eigen medische informatie. D66 is voorstander van invoering van het elektronisch toegankelijk maken van patiëntgegevens, vanwege de effectiviteit en gezondheidswinst die hiermee valt te behalen. De privacy van de patiënt moet echter wel goed worden beschermd. De technische oplossing van een EPD voor heel Nederland, dat een nationale communicatiestandaard voor de zorg zet, is noodzakelijk. D66 wil eerst een succesvolle proef evalueren van delen van het EPD, zoals het Elektronisch Medicatiedossier. De patiënt is de enige die kan bepalen wie daar toegang toe krijgt. De patiënt moet altijd kunnen traceren wie wanneer zijn gegevens heeft ingezien.

• **Patiëntenorganisaties.** Patiëntenorganisaties dragen bij aan zelfbewustzijn en autonomie van patiënten en zorggebruikers. De patiëntenbeweging is financieel nog te afhankelijk van subsidies en is ook te versnipperd. Zij moet haar krachten bundelen en betaald worden uit de zorgpremies.

Kwaliteit van de zorg

De kwaliteit van de zorg kan verder worden verhoogd door een combinatie van het organiseren van zorg dicht bij patiënten, en door het gericht specialiseren. Vaak gaan deze kwaliteitsverhogingen gepaard met toenemende doelmatigheid.

• **Huisarts als poortwachter.** D66 wil de poortwachterrol van de huisarts versterken. De toegankelijkheid van de huisarts moet worden verbeterd. D66 stimuleert flexibele openingsuren van huisartsenpraktijken die aansluiten bij een eigentijdse dagindeling waarin ouders vaak allebei werken. Iedere huisartsenpraktijk is bijvoorbeeld minimaal één werkdag per week in de avonduren open. Gaan mensen op eigen initiatief naar duurdere zorg als bijvoorbeeld de Eerste Hulp, dan betalen zij zelf het verschil.

• **Zorgnetwerken.** In plaats van verdere schaalvergroting en fusies van instellingen en verzekeraars wil D66 een snelle uitbreiding en financiering van zorgnetwerken rondom specifieke zorgvragers en hierin gespecialiseerde experts, zoals nu bij Parkinsonpatiënten.

• **Zorgservicepunten.** D66 pleit voor de combinatie van zorg- en dienstverleningsservicepunten in wijken waar daar behoefte aan is. Ook gemeentelijke diensten, woningcorporaties en zorginstellingen kunnen hier een plaats krijgen.

• **Deskundigheidscentra.** D66 is tegen versnippering van expertise over te veel locaties en pleit voor het samenbrengen van specialistische kennis en professionals.

• **Nieuwe vormen van zorginstellingen.** D66 vindt dat de overheid geen rol heeft in het 'redden' van zorginstellingen, wel in het borgen van cruciale zorg. Ziekenhuizen zijn niet zonder meer het antwoord op de curatieve zorgvraag van morgen. D66 pleit voor nieuwe vormen van zorg(instellingen) tussen eerste en tweede lijn in; 'anderhalfdelijnsinstellingen' voor onder andere de chronische zorg en inloopcentra in de wijken.

• **Goede, patiëntgerichte en betaalbare zorg.** Zorgverzekeraars zijn verantwoordelijk voor goede, patiëntgerichte en betaalbare zorg voor al hun verzekerden. D66 wil door met de ZVw maar wil wel een aantal verbeteringen aanbrengen. Zo moet het langjarige contracten afsluiten met verzekeren mogelijk worden en de ex-post risicoverevening worden afgeschaft (compensatie voor de extra kosten die een patiënt met een hoog gezondheidsrisico met zich meebrengen) en wil deze meer baseren op goede zorgresultaten. Dat maakt zorgverzekeraars kritischer over de kwaliteit van zorg en stimuleert een langdurige band met de verzekerden.

• **Eén kwaliteitsinstituut.** D66 wil meer onderlinge afstemming en concentratie van de sectorspecifieke toezichthouders in de zorg. Ook het bestuur en governance in de zorgsector moeten verbeteren. Om te voorkomen dat cruciale zorg wegvault, is een 'early-warningsysteem' nodig. Alle zorgorganisaties die zich met kwaliteit en transparantie bezig houden moeten opgaan in één gezaghebbend kwaliteitsinstituut.

Zorg: Zinnig en Zuinig

De zorg moet zinnig, zuinig en toekomstzeker zijn. Zonder aanvullend beleid zullen de kosten van de zorg de komende jaren sterk stijgen. Net als andere beleidsterreinen, zal ook de zorg geconfronteerd worden met druk op beschikbare middelen. De groei in zorguitgaven moet de komende jaren worden geremd. De beschikbare middelen moeten doelmatig en zinnig worden besteed. Ook met bewustere eigen keuzes over gezondheid, zorg en zorgkosten en door innovatie is nog veel winst te behalen.

• **Reële prijzen in de zorg.** Reële prijzen voor zorgprestaties (prestatiebekostiging door DBC- en ZPP-systeem) zijn leidend. D66 vindt dan ook dat vóór 2012 de planbare zorg in het ziekenhuis (het B-segment) in stappen via 50% tot het maximum (ongeveer 70%) kan worden uitgebreid.

• **Afschaffen eigen risico, invoeren eigen bijdrage.** Met eigen bijdragen worden mensen zich beter bewust van hun eigen keuzemogelijkheden, gerelateerd aan

kwaliteit en kosten. D66 wil dat iedereen 10% van elke zorgrekening zelf betaalt, met een inkomensafhankelijk maximum per jaar. Hiervan worden de kosten van huisartsenbezoek uitgesloten. Voor chronisch zieken wordt een passende tegemoetkoming gevonden. Daarnaast voert D66 zorgsparen in. Wie een tijd geen zorg nodig heeft, spaart voor de tijd dat er wel zorg nodig is. Dit maakt mensen keuze- en kostenbewust en stimuleert een gezonde levensstijl.

- **Toelaten privaat kapitaal.** Om de financiële positie van zorginstellingen zo te verbeteren dat noodzakelijke investeringen kunnen worden gedaan, wil D66 privaat kapitaal, door middel van lange-termijn beleggers, in de zorg mogelijk maken. De door het vorige kabinet voorgestelde juridische inbedding van een instelling als 'maatschappelijke onderneming' biedt geen meerwaarde en is in internationaal verband onlogisch. Wel vindt D66 dat er een verantwoorde norm moet komen voor het rendement op het geïnvesteerde vermogen.
- **Scheiden zorg en service in zorgbudget.** D66 schaft de 'kaasschaaf' als bezuinigingsmiddel af. Zorg die niet noodzakelijk is, gaat uit het basispakket. D66 wil wonen, zorg en service onderscheiden: de zorg wordt vergoed; wonen, verblijf en service worden niet uit het zorgbudget betaald.
- **Ruimte voor innovatieve toetreders.** D66 is er van overtuigd dat de nieuwste wetenschappelijke inzichten, toegepast op zowel het voorkomen als behandelen van ziekten, de kwaliteit van zorg zal verhogen en de kosten zal verlagen. Om nieuwe initiatieven de ruimte te geven wil D66 de 'Wet marktordening zorg' aanpassen van een 'nee, tenzij'-regime naar een 'ja, mits'-regime. Innovatieve zorgaanbieders kunnen zo makkelijker toetreden.
- **Investeren in innovatie.** D66 wil innovatie in biomedische ontwikkelingen zoals biobanken, nanotechnologie en stamcelonderzoek ruim baan geven door een ruimhartig beleid en door onderzoeks- en implementatiegelden ter beschikking te stellen. Zorgconsumenten moeten nauw bij innovaties betrokken zijn.
- **Europese afstemming.** In de zorg wordt nu geen BTW betaald. Dat geeft versturende effecten en de schatkist loopt inkomsten mis. Omdat de regels over BTW vastliggen in een Europese verordening wil D66 dat dit in Brussel aan de orde wordt gesteld. Intussen wordt onderzocht of in Nederland een constructie vergelijkbaar met het gemeentelijk compensatiefonds kan worden opgezet.

Ruimte voor de professional.

D66 wil meer ruimte bieden aan zorgprofessionals om de zorg te organiseren en te verlenen naar deskundigheid van henzelf en van collega professionals.. De registratie binnen de zorg moet vereenvoudigd worden met minder administratieve lasten waardoor er meer tijd over is voor de directe zorgverlening aan de patiënt.

- **Ruimte voor verpleegkundigen.** D66 wil het verpleegkundig beroep versterken, mede door een goede samenhang tussen onderwijs, zorg en arbeid. D66 vindt dat de verpleegkundige meer medische en organisatietaakken over kan nemen (substitutie) en stimuleert het opleiden en inzetten van meer gespecialiseerd verpleegkundigen en verpleegkundig specialisten. Dit leidt aantoonbaar tot hogere tevredenheid onder patiënten, betere kwaliteit en lagere kosten. Het vergroot de carrièremogelijkheden van de verpleegkundigen; zij blijven op deze manier behouden voor de zorg en de deskundigheid aan het bed gaat niet verloren.
- **Ruimte voor de wijkverpleegkundige.** De wijkverpleegkundige wordt weer de centrale figuur voor de patiënt. Managers zullen hier een stap terug moeten doen: hun werk is faciliterend voor de professional en niet andersom.
- **Doorstroom basisartsen en specialisten.** Door drempels in de opleiding te verminderen komt er een grotere in- en doorstroom van basisartsen en medisch specialisten. D66 wil de numerus fixus voor de studie geneeskunde afschaffen.
- **Management en beloning.** De aansturing door bestuurders in ziekenhuizen van medische specialisten schiet tekort en beantwoordt vaak niet aan algemeen geldende bedrijfsmatige principes. De beloning van zowel bestuurders als medische specialisten moet passen in de beloningsstructuur en daar niet totaal los van staan. Medische maatschappen lopen weinig ondernemersrisico en maken vaak kosteloos (en daarmee onbelast) gebruik van de faciliteiten van een ziekenhuis.

Begin van het leven.

D66 vertrouwt erop dat vrouwen heel goed zelf weten wanneer er in hun leven en dat van hun partner de wens en de ruimte is voor het opvoeden van een kind. Sommige vrouwen worden te vroeg overvallen door een zwangerschap. Andere vrouwen ontdekken dat het te laat is om eenvoudig zwanger te worden. In beide gevallen moeten ze bij een arts terecht kunnen.

- **Preconceptiezorg.** D66 verbetert de preconceptiezorg, onder andere door de vorming van een laagdrempelig

preconceptiespreekuur, met name voor allochtone vrouwen en kwetsbare groepen meisjes. De pil blijft in het basispakket tot 18 jaar. Voorkomen van ongewenste zwangerschap blijft noodzakelijk.

- **Abortus en overtijdbehandeling.** D66 is voor het afschaffen van de wettelijke bedenktijd voor abortus van 5 dagen. Als een vrouw ongewenst zwanger raakt beslist zij in samenspraak met de arts of zij haar zwangerschap wil voortzetten of niet. Goede informatie is van belang voor een afgewogen beslissing. D66 ziet geen reden de overtijdbehandeling onder de abortuswet te laten vallen. D66 wil dat de toegankelijkheid van medicamenteuze abortus verbetert, bijvoorbeeld doordat de huisarts de abortuspil voor kan schrijven.
- **Invriezen eicellen.** Indien bewezen veilig en effectief, ziet D66 in principe geen bezwaar tegen het (op eigen kosten) invriezen van eicellen op sociale indicatie. Deze procedure moet plaatsvinden na zorgvuldige voorafgaande informatie over de gezondheidsrisico's van het moederschap op hogere leeftijd. Vrouwen beslissen zelf over het invriezen van eicellen. D66 wil wel de maatschappelijke drempels voor het 'op tijd' krijgen van kinderen afbreken. D66 stimuleert de mogelijkheden voor vrouwen om het moederschap te combineren met een maatschappelijke carrière (Zie ook het hoofdstuk 'Anders verdienen en verdelen').
- **Wetenschappelijk onderzoek embryo's.** Voor D66 is wetenschappelijk onderzoek met embryo's onder voorwaarden aanvaardbaar, ook als deze embryo's speciaal gekweekt moeten worden voor wetenschappelijk onderzoek, bijvoorbeeld naar ernstige genetische aandoeningen. D66 pleit voor afschaffing van het verbod hierop. Voorwaarden hiervoor zijn: toestemming van de donoren, groot wetenschappelijk of maatschappelijk nut en de onmogelijkheid om hetzelfde onderzoek op een andere manier uit te voeren.
- **Embryoselectie.** D66 geeft mensen met een kind-wens die het risico lopen een ernstige genetische aandoening door te geven aan hun nageslacht de mogelijkheid om in samenspraak met de arts te bepalen of pre-implantatie genetische diagnostiek ('embryoselectie') zinvol kan zijn. Het is niet aan de overheid om vast te stellen hoe ernstig de aandoening, of hoe groot het risico op de aandoening moet zijn om voor PGD in aanmerking te komen.
- **Zinvolle prenatale screening.** D66 wil dat zinvolle prenatale screening wordt aangeboden én vergoed aan alle zwangeren, ook aan vrouwen onder de 35 jaar. De

screening kan uitgebreid worden naar specifieke aangeboren afwijkingen. D66 handhaaft het aanbieden van structureel echoscopisch onderzoek (SEO) op 20 weken aan alle zwangere vrouwen. Ook daarbij is goede voorlichting vooraf essentieel.

- **Sterfte moeders en baby's.** De sterfte van vrouwen tijdens of kort na de geboorte is in Nederland toegenomen. Daarnaast is de sterfte van baby's onder nieuwe bevolkingsgroepen beduidend hoger dan gemiddeld. Dit komt veelal door gebrekkige kennis over zwangerschap, geen gebruik van foliumzuur en het feit dat de kraamzorg te veel op afstand wordt gehouden. Consultatiebureaus en kraamzorg hebben een rol in het doorbreken van dit patroon.

Midden in het leven

Het voorkomen van gezondheidsproblemen bij mensen is cruciaal. D66 wil veel aandacht voor goede voeding, het belang van bewegen en sport. Wetenschappelijk onderzoek toont aan dat 50 tot 70% van alle ziekten zijn te voorkomen, te beheersen of uit te stellen door een gezondere levensstijl. Een gezonder consumptie- en beweegpatroon moet gestimuleerd worden met informatie en voorlichting, maar ook met financiële prikkels.

- **Belonen gezond gedrag.** D66 steunt financiële beloningen van gezond gedrag in de zorgverzekeringswet.
- **Roken ontmoedigen.** D66 steunt het tabaksontmoedigingsbeleid en is voor het rookverbod in de horeca.
- **Screenen borstkanker.** D66 wil snel laten onderzoeken of de screeningsleeftijd voor borstkanker moet worden veranderd.

Jeugd en opvoeding

Tussen het consultatiebureau en de eerste schooldag zit veel tijd. Voor die periode wil D66 dat gemeenten laagdrempelige opvoedingsondersteuning ter beschikking stellen. Ouders kunnen hier terecht voor advies, maar ook voor actieve hulp bij het bevorderen van een gezond eetpatroon, de motorische ontwikkeling en een goede taalkennis van hun kind. Ook kan hier actief op de mogelijkheden van voor- en vroegschoolse educatie worden gewezen. Indien nodig kan zwaardere hulp ingeroepen worden van collega's van de jeugdzorg.

- **Avond- en weekendbereikbaarheid instellingen.** D66 wil dat instellingen voor jeugd en gezin niet alleen overdag, tijdens schooltijd, open zijn. D66 wil stimuleren dat artsen en geestelijke hulpverlening meer in de avonden en het weekend bereikbaar zijn.

- **Seksuele voorlichting.** Het geven van seksuele voorlichting op school is verplicht. Informeren over seksuele diversiteit – zoals homoseksualiteit – is min of meer verplicht, maar wordt vaak ontdoken. Daarnaast is er te weinig aandacht voor de seksuele zelfstandigheid van meisjes. D66 heeft een voorstel ingediend waarin deze eisen worden aangescherpt en zorgde in de Tweede Kamer voor meer geld om dit soort lokale projecten te financieren.
- **Schoolarts.** Het is van groot belang dat, met name op scholen met veel leerlingen uit sociaal-economisch zwakkere gezinnen, de schoolarts regelmatig langskomt. Hier mag niet op worden bezuinigd. D66 vindt dat leerlingen makkelijk maatschappelijke zorg moeten kunnen krijgen op school. Dat ontlast ook leraren die hier niet deskundig in zijn.
- **Jeugdzorg: het kind centraal.** Opvoeden is de verantwoordelijkheid van ouders. Als er problemen ontstaan die niet door de opvoeders kunnen worden opgelost, moet professionele hulp voorhanden zijn. D66 vindt dat die ondersteuning altijd gericht moet worden op het versterken van de eigen kracht.
- **Regie bij gemeente.** D66 wil dat de taken van het Centrum voor Jeugd en Gezin en een deel van de taken van het Bureau Jeugdzorg (de vrijwillige jeugdzorg) onder één regie worden gebracht en door één instelling worden uitgevoerd. Om versnippering van middelen en zorgaanbod tegen te gaan moeten verantwoordelijkheid en financiering in handen komen van één overheidslaag: de gemeente. Dat geldt ook voor de provinciaal gefinancierde jeugdzorg en de AWBZ-gefinancierde jeugdzorg.
- **Meer keuze.** D66 vindt dat ook in de geïndiceerde jeugdzorg meer keuzemogelijkheden moeten komen. Indicatieaanvragen moeten lokaal en in dialoog worden afgegeven door een indicatieorgaan voor de jeugdzorg met steekproefsgewijze toetsing achteraf. Ouders moeten hierbij kunnen kiezen voor het inzetten van een PGB of PVB voor jeugdzorg. Ook in de jeugdzorg lonen preventie en vroegbehandeling.
- **Vrijwillige jeugdzorg.** D66 pleit voor het bevorderen van vrijwillige jeugdzorg onder allochtonen. Dit om te voorkomen dat zij – zoals nu – vaak direct in de kostbare en niet-effectieve gesloten jeugdzorg terecht komen.
- **Toezicht naleving omgangsregelingen.** D66 is voorstander van invoering van tuchtrecht in de jeugdzorg.

- **Duomoeders.** Het ouderschap wordt van rechtswege opengesteld voor de lesbische duo moeder.

Genees- en hulpmiddelen

Verschaffing van geneesmiddelen dient passend, zorgvuldig en kostenbewust te zijn.

- **Generieke geneesmiddelen.** Op basis van door de beroepsgroep ontwikkelde richtlijnen wordt gebruik van generieke geneesmiddelen gestimuleerd. De Regieraad ziet hierop toe. De geadviseerde medicatie is leidend en een arts wijkt alleen gemotiveerd hiervan af. Om het gewenste voorschrijfgedrag verder te bevorderen wil D66 ondersteuning geven aan de ontwikkeling van beslissingsondersteuning, bijvoorbeeld binnen een elektronisch dossier. Dit zal ook de veiligheid van het voorschrijven van geneesmiddelen bevorderen.
- **Zorg apotheek.** D66 vindt dat de apotheek zijn rol van zorgverlener actiever moet invullen, onder andere door bij patiënten die verschillende medicijnen slikken in afstemming met de huisartsen en medisch specialisten een reguliere medicijn-check te doen. De veiligheid en therapietrouw worden hiermee verhoogd en verspilling van medicijnen tegengegaan.
- **Beperken reclame.** Reclamerichtlijnen voor geneesmiddelen dienen veel strikter te worden gehandhaafd: zelfregulering is daarvoor ontoereikend. Direct op de gebruikers gerichte (sluik)reclame van receptgeneesmiddelen en het problematiseren van kleine kwalen (bijvoorbeeld schimmel nagels) moeten verboden blijven.
- **Medicinale cannabis.** D66 wil de beschikbaarheid van medicinale cannabis vergroten door het op te laten nemen in het basispakket. Ook moeten er meer soorten worden gekweekt. Op dit moment kunnen patiënten met MS, Kanker, HIV en spierziekten gebruik maken van legaal geproduceerde medicinale cannabis. De kosten hiervan zijn hoog en de diversiteit beperkt.

AWBZ en WMO: beperkt, maar sociaal

De AWBZ (Algemene wet bijzondere ziektekosten) is niet langer betaalbaar als er geen fundamentele keuzes gemaakt worden. D66 brengt de AWBZ terug naar de kern; zware langdurige zorg. Wat daar niet onder valt gaat ofwel naar de ZVw ofwel naar de WMO. Zo blijft een 'andere' AWBZ over, beperkt, maar sociaal.

- **Steekproefsgewijs en achteraf toetsen.** D66 pleit voor het steekproefsgewijs achteraf toetsen van indicaties voor AWBZ-zorg. Dit moet door een onafhankelijk orgaan gebeuren (wellicht het CIZ in zeer afgeslankte vorm) waar partijen ook voor beroep terecht kunnen.

- **Persoonsgebonden budget.** D66 pleit voor verdere uitbouw van de regie van het individu over de keuze van zorg en zorgverleners en maakt zich daarom sterk voor persoonsgebonden en persoonsvolgend budget (PGB/PVB). Fraude wordt krachtig bestraft.

- **De WMO is geen zorgwet.** D66 bepleit ook tussen Zvw en WMO een helder onderscheid: zorg, welzijn en vervoer. Op het gebied van hulpmiddelen betekent dit dat middelen ter ondersteuning van de zelfredzaamheid binnen de WMO horen en middelen die met zorg of verpleging te maken hebben bij de Zvw. Indicatiestelling moet eenvoudiger, sneller en daadwerkelijk klantgericht. Gemeenten moeten worden gesteund om maatwerkoplossingen te leveren. Daarbij pleit D66 voor een integrale context voor de WMO in combinatie met andere beleidsterreinen. Dit vergt grote deskundigheid en vindingrijkheid van de gemeente(ambtenaren) en kan worden gerealiseerd in gecombineerde loketten.

- **Mantelzorg.** D66 stimuleert mogelijkheden om de werkdruk op mantelzorgers te verlichten. Met mantelzorg investeer je in sociale cohesie en worden tegelijkertijd kosten bespaard in de zorg.

- **Na AWBZ.** D66 wil dat de gemeente een actieve rol speelt bij het opstarten en ondersteunen van vrijwilligersinitiatieven voor mensen die niet meer onder de AWBZ vallen. Zij zijn nu aangewezen op hun eigen, soms beperkte, netwerk.

- **Thuiszorg.** De selectie van thuiszorgaanbieders moet ook gebeuren op basis van prijs, maar vooral op basis van kwaliteit. D66 wil dat iedere gemeente expliciete kwaliteitscriteria opstelt bij het aanbesteden van thuiszorgcontracten.

Eind van het leven

- **Consultatie ouderen.** Naast de bekende consultatiebureaus voor jonge kinderen wil D66 meer consultatiemogelijkheden voor ouderen. Klachten en vragen die te maken hebben met het ouder worden kunnen daar eenvoudig worden neergelegd en verdere hulpverlening kan er worden ingeschakeld.

- **Palliatieve zorg.** D66 geeft ruim baan aan de ondersteuning van wetenschappelijk onderzoek naar betere vormen van palliatie en ondersteuning in de laatste fase van het leven.

- **Euthanasie blijft keuzemogelijkheid.** Met de protocollering van palliatieve sedatie dreigt het gevaar

dat dit voor artsen een alternatief wordt voor euthanasie. Euthanasie is echter een andere praktijk. Daarom moet euthanasie naast palliatieve sedatie een reële keuzemogelijkheid voor patiënten blijven. Ook niet-lichamelijke aandoeningen kunnen een grond voor euthanasie of hulp bij zelfdoding zijn. De huidige euthanasiewet en -regelgeving, met melding en toetsing, voldoet en hoeft niet worden aangepast. Voortzetting van de steun en consultatie aan artsen door middel van 'Steun en consultatie bij euthanasie in Nederland' (SCEN) is gewenst omwille van zorgvuldigheid en het voor artsen zeer belastende karakter van de handeling.

- **Voltooid leven.** Zelfbeschikking strekt zich voor D66 uit tot het einde van het eigen leven. D66 wil voor alle wilsbekwame volwassenen zoeken naar verantwoorde wegen waarlangs die zelfbeschikking gerealiseerd kan worden, zonder direct een verantwoordelijkheid of claim te leggen bij artsen. D66 staat open voor een volwassen debat over hulp bij zelfdoding aan bejaarden die een hardnekkige en invoelbare doodswens hebben.

- **Pasgeborenen.** Ernstig, ondraaglijk en uitzichtloos lijden komt sporadisch voor bij pasgeborenen. Soms is er sprake van zo'n ernstige en uitzichtloze aandoening dat ouders en neonatologen in samenspraak kunnen besluiten tot actieve levensbeëindiging.

- **Actief donorregistratiesysteem (ADR).** Ondanks dure overheids campagnes sterven jaarlijks 150 mensen op de wachtlijst voor orgaandonatie. Er zijn dus meer donoren nodig. D66 wil het ADR invoeren. Dit is een systeem van orgaandonatie waarin iedereen die zich na herhaalde oproepen niet laat registreren in het Donorregister, als donor geregistreerd wordt. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen mensen die zich actief als donor hebben geregistreerd en donoren die geen bezwaar hebben gemaakt. Als een actief geregistreerde donor overlijdt, hoeven artsen geen toestemming te vragen aan de nabestaanden. Nabestaanden hebben geen vetorecht over de autonome keuze van hun dierbare, maar worden uiteraard wel respectvol betrokken. Daarnaast moet levende nierdonatie, binnen Nederland, eenvoudiger worden.

- **Gelijke behandeling.** Ongelijke behandeling van homo- en biseksuele mannen bij bloed- en orgaandonatie moet zoveel mogelijk worden voorkomen.

- **Homovriendelijke zorginstellingen.** D66 wil dat ook onder ouderen en in de ouderenzorg aandacht is voor tolerantie voor homo's en lesbiennes. Er komt een keurmerk voor homovriendelijke zorginstellingen.

We stimuleren zorginstellingen te investeren in een homovriendelijke omgeving.

Drugs en alcohol

Alcohol- en drugsgebruik ziet D66 allereerst als een kwestie van volksgezondheid. Het beperken van gezondheidsschade, zeker bij jongeren, vindt D66 belangrijker dan de strafrechtelijke kant. De repressie van de ene drug kan een aanmoediging zijn om een andere, soms schadelijker drug juist meer te gebruiken. De nadruk moet liggen op het bestrijden van overmatig alcohol- en drugsgebruik bij jongeren.

- **Voorlichting.** D66 wil specifieke voorlichting over alcohol- en drugsgebruik voor ouders en docenten zodat ze sluimerende problemen bij kinderen op tijd kunnen identificeren. Ook jongeren moeten extra geïnformeerd worden op school en feesten over de schade van overmatig alcoholgebruik. Eventueel kunnen alcohol- en drugspoli's op scholen worden ingericht.
- **Handhaving leeftijdsgrens alcohol.** D66 wil strenger toezien op de handhaving van de leeftijdsgrens voor verkoop van alcohol aan kinderen onder 16 jaar.

Geestelijke gezondheidszorg

Stigmatisering van psychiatrische patiënten moet voorkomen worden en chronisch psychiatrische patiënten moeten worden verleid tot hulp te accepteren (bemoeizorg). Het bevorderen van de GGZ verdient zich direct terug in de kwaliteit van leven en op financieel en sociaal-maatschappelijk terrein. D66 pleit voor een vroegtijdige en adequate diagnostiek en behandeling.

- **Behandelen jongeren.** D66 wil een betere investering in de geestelijke gezondheid van jongeren. Dat voorkomt onnodig schoolverlaten, verval in crimineel gedrag, langdurige afhankelijkheid van een (Wajong-) uitkering of een hoge zorgconsumptie bij volwassenheid. Vroegtijdig opsporen en behandelen is cruciaal.

Ambitieuze sport

Sport verbindt mensen, stimuleert zelfvertrouwen, ambitie en een gezonde levensstijl. Sporten op school en sportverenigingen moet vroeg gestimuleerd worden.

- **Gymles.** Gymles moet een vast onderdeel zijn van de Pabo-opleiding. Scholen moeten voldoende en gekwalificeerde gymles geven en naschools beter samenwerken met sportverenigingen.

- **Financieel steunen sportdeelname.** Gemeenten moeten burgers die door geldgebrek niet kunnen sporten hiervoor financieel steunen. Zorgverzekeraars moeten een deel van hun budget reserveren voor het stimuleren van bewegen.

- **Steun WK18 en het Olympisch Plan.** D66 steunt het streven van Nederland om in 2018 het Wereldkampioenschap Voetbal naar Nederland en België te halen. Ook steunen wij het Olympisch Plan en het streven om in 2028 de Olympische Spelen hier te organiseren. D66 investeert geen belastinggeld in betaald voetbalclubs maar liever in de brede ontwikkeling van sportinfrastructuur voor internationale sportevenementen.

Zorg voor iedereen

Wie in Nederland verblijft, heeft recht op noodzakelijke medische zorg. Dat geldt voor illegalen, maar ook voor gedetineerden, daklozen, chronisch psychiatrische patiënten en asielzoekers. Wat 'noodzakelijk' is, moeten uitsluitend artsen in deze gevallen bepalen. De overheid moet hulpverleners in staat stellen om deze zorg te geven en hen daarvoor een passende vergoeding garanderen.

- **Zorg in achterstandswijken.** D66 wil dat informatie over gezondheid beter aansluit bij bewoners van achterstandswijken. Als voorlichting in een andere taal frequent nodig blijkt, zal die beschikbaar worden gesteld. Wijkverpleegkundigen moeten bijscholing krijgen in effectieve maatregelen om gezondheidsproblemen in achterstandswijken aan te pakken. Hulpverleners van de GGZ krijgen een specifieke training.

- **Daklozen en verslaafden.** Overlast moet bij de kern worden aangepakt. D66 is voorstander van het creëren van gebruikersruimten en het medisch verstrekken van harddrugs binnen een afkickprogramma. Het medisch verstrekken van drugs voorkomt ook veel criminaliteit. Door goede afstemming met omwonenden over de locatie kan overlast effectief worden vermeden, zo blijkt uit ervaring. Door goede opvang te bieden met medische en psychologische zorg, wordt de omgeving veiliger en verbetert het leven van verslaafden.

Overige voorstellen voor de zorg

- **Zorg in buitenland.** D66 vindt dat mensen het recht hebben om zorg in een ander land dan Nederland te krijgen. Verzekeraars en zorgaanbieders moeten eraan meewerken dat deze zorg beschikbaar komt, zolang de kosten gelijk of lager zijn dan in Nederland, of indien ze bereid zijn om het verschil bij te betalen. Dit recht moet vastgelegd worden in een Europees charter.

- **Onderzoek en dierproeven.** Dierproeven dienen tot het uiterste worden beperkt, bijvoorbeeld tot onderzoek naar ernstige aandoeningen waarvoor uitsluitend via dierexperimenteel onderzoek therapie kan worden ontwikkeld. Alternatieven en onafhankelijke voorlichting daarover moeten actief gestimuleerd worden. D66 wil het publiek/privaat fonds 'Alternatieven voor dierproeven' opzetten, waarmee Nederland ook in Europees verband het voortouw neemt.

- **Transgenders.** D66 wil dat transgenders ook de behandeling van secundaire geslachtskenmerken vergoed krijgen. Transgenders moeten nu nog voldoen aan de onvruchtbaarheidseis. D66 wil aan deze eis zo snel mogelijk een eind maken.

- **Onderzoek.** D66 wil dat medisch wetenschappelijk onderzoek meer gericht wordt op tot nu toe onderbelichte groepen: kinderen, zwangere vrouwen, ouderen, en mensen met zeldzame of psychiatrische aandoeningen. D66 wil ook medisch onderzoek stimuleren dat onvoldoende interessant is voor commerciële financiering.

- **Alternatieve geneeskunde.** D66 wil dat burgers in vrijheid kunnen kiezen voor alternatieve genezers, maar hecht aan een duidelijk onderscheid tussen het reguliere en het alternatieve circuit en aan goede 'evidence-based' voorlichting. Zorgverzekeraars moeten alternatieve geneeswijzen duidelijk in aparte modules aanbieden. Hiermee kunnen verwarrende signalen aan verzekeren worden voorkomen.

politie achter bureau vandaan / rechtzaken sneller behandelen / pakkans vergroten / sterke bescherming privacy / geweld tegen homo's onacceptabel

Anders veilig en samen leven

Te veel mensen voelen zich soms onveilig. In ons land is het vertrouwen in organen die met rechtshandhaving zijn belast – de rechtspraak, het openbaar ministerie en de politie – tanende. De politieagent is zijn natuurlijk overwicht verloren, het gezag van de rechter is niet meer vanzelfsprekend, zelfs, helaas, niet meer bij bestuurders en volksvertegenwoordigers.

Voor D66 is de rol van de politie cruciaal in het bewaken en beschermen van de veiligheid van individu en samenleving. De aanpak van criminele en overlastgevende jeugd is een samenspel van repressie en preventie. Bovenal geldt: je houdt je aan de wet. Waar die wet wordt overtreden, wordt opgetreden. Zonder onderscheid. Voor het overige zijn opvoeding, onderwijs en werk de sleutels naar minder criminaliteit. D66 wil blijven investeren in de kwaliteit van de politie en niet bezuinigen op 'blauw op straat'. Op die manier moet vertrouwen herwonnen worden. Van de rechterlijke macht mag verwacht worden dat zij midden in de samenleving staat, transparant is en van hoge kwaliteit. Een uitspraak van de rechter moet boven elke kritiek verheven zijn.

In ons land heeft het individu de afgelopen jaren steeds meer persoonlijke gegevens af moeten staan aan de nationale of internationale overheid. Die privégegevens worden vaak lang bewaard en zijn kwetsbaar voor diefstal. De overheid dringt steeds verder binnen in de privésfeer van haar burgers. Het kleine individu lijkt zijn identiteit steeds meer te moeten prijsgeven aan een grote overheid. Voor D66 is bescherming van de persoonlijke levenssfeer van groot belang. In Nederland en daarbuiten.

Nederland is een democratische rechtsstaat, waarin alle burgers rechten en plichten hebben. De overheid staat garant voor de grondrechten van elk individu. Het is volgens D66 zelfs de eerste voorwaarde om ontwikkeling en ontplooiing voor ieder individu mogelijk te maken. De Nederlandse samenleving is een mozaïek van culturen met burgers van verschillende herkomst. Van iedere burger wordt naar vermogen een bijdrage aan de samenleving gevraagd, zonder daarbij uit te gaan van een éénvormige identiteit. Het zijn de waarden van de Nederlandse democratische rechtsstaat

waarvan wordt uitgegaan. Dáár moet iedereen zich aan houden. De Nederlandse taal, onderwijs en concrete kansen zijn daarbij de beste garantie voor zelfredzaamheid, participatie en ontplooiing. Voor D66 moet het Nederlandse asielbeleid sporen met de Europese richtlijnen. Het recht op bescherming, en Europese solidariteit moeten centraal staan. D66 ziet in de herziening van de Vreemdelingenwet een positieve ontwikkeling, al valt er met name op het terrein van het Europese asielbeleid, nog veel te verbeteren.

Als zich een probleem aandient, moet als eerste de vraag gesteld worden: is het een taak van de overheid om dit probleem aan te pakken? En zo ja, hoe? Als wetgeving de oplossing kan bieden, moet deze zo worden ingericht dat de regels helder, goed toepasbaar en te handhaven zijn. Ongenuanceerd praten over 'te veel regels' is zinloos. Tegelijkertijd hebben politiek en bestuurders de reflex om teveel zaken vast te leggen in regels. Bij voorkeur in regels die op elke uitzondering voorbereid zijn. D66 wil regeldruk terugdringen. Daarom is het goed om bij nieuwe wetgeving, waarvan het effect onzeker is of die bedoeld is voor een tijdelijk probleem, een einddatum te bepalen, waarna de noodzaak van de wet opnieuw bekeken wordt.

Criminaliteit en veiligheid

Het is voor D66 onaanvaardbaar als er in Nederland 'no go areas' zouden zijn waar gewone mensen niet meer durven te komen uit angst voor hun veiligheid. Wij accepteren het ook niet dat er gebieden of specifieke gebeurtenissen zijn waar een groep mensen de macht overneemt en de overheid wijkt. Natuurlijk zijn gebeurtenissen als de rellen op het strand van Hoek van Holland onaanvaardbaar. Wij willen een politie- en justitieapparaat dat aanpakt, oppakt, vervolgt, straft, maar ook voorkomt. Zonder onderscheid. D66 wil consequenter optreden bij wetsovertredingen: verhoging ophelderingspercentage, snellere berechting, aangerichte schade vergoeden.

Daarom doen wij concrete voorstellen voor meer blauw in de buurt en een stijging van oplossingspercentages. Wij geloven hierbij vooral in het investeren in meer en betere mensen en zijn voorzichtiger in het uitbreiden van machtsmiddelen of het invoeren van symboolmaatregelen. Honderd procent veiligheid kan niet worden gegarandeerd. Van het strafrecht kan niet alle heil verwacht worden.

- **Betere opsporing na aangifte.** Het is goed als aangifte wordt gedaan. Maar het is minstens zo belangrijk dat er vervolgens ook echt actie komt, daders opgespoord worden en vervolging plaatsvindt. Daarvoor moet worden geïnvesteerd in politie en zijn onder andere meer rechercheurs en forensisch deskundigen nodig.
- **Agenten meer op straat.** Voor degenen die strafbare feiten begaan, moet het strafrecht snel, consequent en streng worden gehanteerd. Niet door superzware straffen, maar wel door veel daders op te pakken en zichtbaar, snel en consequent op te treden. Daarvoor moeten agenten meer op straat zijn. Dit verhoogt immers de pakkans en een snellere reactie na het delict.
- **Georganiseerde criminaliteit is niet altijd zichtbaar, maar ondermijnt de samenleving.** D66 meent dat de aandacht voor overlast gevende jongeren niet ten koste moet gaan van de aanpak van georganiseerde criminaliteit.
- **Prostitutie.** D66 is tegenstander van het verbieden van prostitutie. Een legale prostitutiebranche is noodzakelijk om de grote misstanden in deze sector effectief te bestrijden. D66 wil mensenhandel hard aanpakken, hoge eisen stellen aan gezondheid en hygiëne en criminele inmenging in de branche voorkomen. Het moet prostitutees makkelijk worden gemaakt uit hun beroep te stappen als zij dat wensen. Verdwijnen in sectoren met beperkt toezicht, zoals escort- en internetservices, moet voorkomen worden. Gemeenten moeten streven naar geharmoniseerde eisen die nageleefd worden.
- **Preventieve maatregelen.** Criminaliteitsbestrijding, ook van georganiseerde misdaad en terrorisme, kan niet zonder preventie. Het bieden van kansen, het serieus nemen van problemen, voor en van iedereen, in werken, leren en wonen, zijn van onschatbare waarde in het voorkomen van criminele carrières. Teruggeleiden van gedetineerden in de samenleving hoort daar ook bij. D66 wil dat de overheid prioriteit geeft aan preventieve maatregelen waarvan de werking onderzocht en onderbouwd is. D66 geeft de voorkeur aan de aanpak van verloedering en onveilige plekken en de inzet van politiemensen en andere handhavers zoals stadswachten op straat, boven de inzet van ineffectieve instrumenten zoals cameratoezicht en de uitbreiding van repressieve bevoegdheden.
- **Homofob geweld.** D66 wil homofobe geweldsincidenten herkenbaar registreren om daders eerder op te sporen.

- **Identificatieplicht.** D66 blijft tegen de identificatieplicht.
- **Veroorzaakte schade zelf vergoeden.** D66 meent dat vergoeding van aangerichte schade door daders of hun ouders vanzelfsprekend moet zijn.
- **Geweld tegen publieke diensten niet tolereren.** Mishandeling van professionals die hun werk doen in het belang van de samenleving moet stevig worden aangepakt. Er moet consequent meer toezicht komen in het openbaar vervoer. Verbetering van de kwaliteit van de openbare ruimte, waaronder trein-, bus- en metrostations, draagt ook bij aan preventie.
- **Geen minimumstraffen.** Opgelegde straffen moeten gerelateerd zijn aan daad, persoon en omstandigheden. Daarvoor geeft de wet maximumstraffen. D66 is tegenstander van de invoering van minimumstraffen. Daarmee zou de rechter de mogelijkheid ontnomen worden om in het individuele geval een passende straf op te leggen. Een taakstraf moet passen bij het delict en de dader, de controle op de uitvoering ervan moet beter.
- **Regulering cannabisteelt.** Handel in en kweek van cannabis zijn belangrijke bronnen van criminaliteit. D66 wil dat de teelt van cannabis wordt gereguleerd, zodat teelt en verkoop worden geregeld via een gesloten keten, waaruit criminelen worden geweerd. Het grootste probleem van het Nederlandse softdrugsbeleid vormen de illegale dealers die aan minderjarigen verkopen en ook harddrugs verkopen. Door teelt en verkoop verder te reguleren kan de kwaliteit van de cannabis worden verbeterd en de hoogte van de hoeveelheid THC in de cannabis worden gereguleerd.

Jongeren

Voorals het gaat om jongeren zal steeds een tweesporigenbeleid gevoerd moeten worden: preventie en repressie moeten hand in hand gaan. Opvoeding en onderwijs, hulpverlening een probleemgezinnen en –jongeren zijn essentieel. Maar daar waar de wet wordt overtreden, moet ook duidelijk zijn dat dit niet wordt getolereerd. De pedagogische doelstelling blijft leidend beginsel in het jeugdstrafrecht.

- **Alternatieve opvang voor gedragsgestoorde jongeren.** Jongeren die geen strafbare feiten hebben begaan moeten niet in één groep worden geplaatst met veroordeelde jongeren.
- **Agenten 's avonds op straat.** Om overlast en

crimineel gedrag effectief aan te pakken zijn voldoende handhavers op straat nodig, niet alleen tijdens kantooruren, maar juist ook 's avonds als het wangedrag het meeste voorkomt.

- **Ouders aansprakelijk.** Als een minderjarige wordt gestraft, moeten de ouders verplicht aanwezig zijn bij de rechtszitting. Als de jongere niet zelf kan betalen, worden de ouders financieel aansprakelijk gesteld voor de aangerichte schade.
- **Gezinszorg betrekken.** D66 wil dat er naast de straf ook meteen gezinszorg wordt opgestart. Zo kan het probleem bij de bron worden aangepakt.

Rechtshandhaving

Een democratische rechtsstaat staat en valt niet alleen met een vitale democratie, maar ook met het vertrouwen van burgers in het recht en de rechtshandhaving. Handhaving van het recht is bij uitstek een taak van de overheid, evenals de zorg voor de kwaliteit van de organen die met rechtshandhaving zijn belast: de rechtspraak, het openbaar ministerie en de politie. Het vertrouwen van burgers in de rechtspraak en rechtshandhaving wordt op de proef gesteld. Het gezag van de rechter is niet meer vanzelfsprekend, zelfs, helaas, niet meer bij bestuurders en volksvertegenwoordigers.

- **Kerntaken OM.** D66 wil dat het Openbaar Ministerie zich weer richt op haar kerntaak: het leiding geven aan de opsporing en het vervolgen van strafbare feiten. Alle andere taken die er in de laatste jaren zijn bijgekomen moeten kritische tegen het licht worden gehouden en waar mogelijk afgebouwd.
- **Rechtspraak dicht bij de burger.** Het aantal zittingplaatsen (rechtbanken) moet niet zonder meer worden verminderd. Er moet dicht bij de burger recht gesproken worden. Dit vereist flexibiliteit van personeel en efficiënte inzet van digitaal data verkeer.
- **Snelle behandeling.** D66 wil dat rechtszaken binnen een redelijke termijn worden behandeld, dat de procedures toegankelijk en betaalbaar zijn.
- **Geen belangenverstrengeling.** Elke schijn van belangenverstrengeling moet worden tegengegaan, dus moet zorgvuldig worden bezien welke rechter op welke zaak wordt gezet. Intervisie en collegiale toetsing binnen de rechterlijke macht zijn noodzakelijk.
- **Begrijpelijke taal.** D66 wil dat rechterlijke uitspraken beter worden gemotiveerd. De externe communicatie

moet worden verbeterd. Vonnissen moeten in begrijpelijke taal worden uitgelegd. Intervisie en collegiale toetsing binnen de rechterlijke macht zijn noodzakelijk.

- **Klachten over de rechtspraak.** Klachten over de rechtspraak (niet over de inhoud van een uitspraak, maar over optreden van een rechter bv), moeten, door een objectieve instantie worden behandeld. Burgers met klachten over de overheid kunnen terecht bij de Ombudsman; D66 wil dat er onafhankelijke commissies (per ressort) komen waar burgers met klachten over de rechterlijke macht terecht kunnen.
- **Loopbaan rechters.** De carrièrekansen in de professie moeten vergroot worden; niet meer alleen promotie bij beleid en management, maar ook als inhoudelijk specialist. In financiële en milieustrafzaken worden de rechtbanken uitgebreid met niet-juridische deskundigen, zoals bijvoorbeeld bij de penitentiaire kamer bij het gerechtshof in Arnhem.
- **Mediation.** D66 wil dat alternatieve geschillenbeslechting bevorderd wordt (mediation, geschillencommissies).

Politie

De politie is cruciaal als het gaat om veiligheid. De politie, met zijn geweldsmonopolie, is een publiek orgaan, onder democratische controle. Het gezag over de politie berust bij de burgemeester als het gaat om openbare orde en hulpverlening; het openbaar ministerie heeft het gezag bij de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde. Dit duaal gezag is de kern van de organisatie van de politie. Het beheer van de politie dient te worden hervormd. Dat vraagt opschaling van alle belangrijke beheersbeslissingen en het beheer van alle voorzieningen tot nationaal niveau. Landelijke en regio-overstijgende beleidsprioriteiten kunnen aan de politieorganisatie worden opgedragen. Dit mag echter niet ten koste gaan van veiligheid en van de rol van de lokale democratische controle. D66 wil blijven investeren in de kwaliteit van de politie. Nieuwe expertise is nodig om problemen als digitale criminaliteit aan te pakken en de ondermijnende financiële criminaliteit het hoofd te bieden. Internationale samenwerking is een voorwaarde voor de bestrijding van georganiseerde en grensoverschrijdende misdaad.

- **Blauw op straat.** D66 wil dat er niet bezuinigd wordt op 'blauw op straat'.
- **Aangifte eenvoudiger.** Het doen van aangifte kan volgens D66 eenvoudiger en met meer aandacht en service. Elektronische aangifte voor eenvoudige

misdrijven moet tot de standaard mogelijkheden behoren.

- **Meer tijd voor echt politiewerk.** D66 is voor minder bureaucratische verantwoording binnen de politie. Politieambtenaren die zijn opgeleid voor het echte politiewerk, moeten dat ook doen. D66 wil niet dat politie taken doorgeschoven krijgt van andere overheden.
- **Geen perverse prikkels.** D66 wil af van eenzijdige managementprincipes gebaseerd op prestatie-indicatoren om het werk van de politie te sturen. Het gaat er niet om een bepaald aantal verdachten aan te leveren, het gaat erom het werk te doen dat op dat moment nodig is.
- **Flexibilisering van de CAO is nodig om aan de noden van de tijd tegemoet te komen.** Beloningsdifferentiatie moet mogelijk zijn.
- **Politie in Europese context.** D66 streeft naar versterking van de politie- en justitiesamenwerking binnen de EU. De EU moet een rechtsruimte worden. Daartoe moet nog veel gebeuren op het gebied van gemeenschappelijke regels, maar ook en vooral op het gebied van wederzijds vertrouwen. Samenwerking tussen Nederland, Europol en Eurojust moet hiervoor in de komende periode worden gemaximaliseerd.

Bescherming persoonlijke levenssfeer

Het recht op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer is een grondrecht, onder meer vastgelegd in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. D66 maakt zich al langer zich sterk voor dit recht: ze verzette zich tegen het verstrekken van passagiersgegevens aan de Verenigde Staten, en ze bepleit het invoeren van een Europees Meldpunt Identiteitsdiefstal. Privacy is ook een publiek goed. Een aantasting van privacy tast dus ook het weefsel van de samenleving aan. Bescherming van de persoonlijke levenssfeer is bij uitstek een probleem dat nationale grenzen overschrijdt. D66 zet zich daarom in voor het Europees en ook mondiaal vastleggen van maatregelen die persoonsgegevens beschermen.

- **Privacy impact analyses.** Projecten waarbij de opslag van persoonlijke informatie een rol speelt, moeten worden onderworpen aan 'privacy impact analyses'. Voor publieke partijen is dit verplicht (vergelijkbaar met een milieueffectrapportage). Private partijen moeten desgevraagd kunnen aantonen dat ze verantwoord met risico's omgaan en niet in strijd handelen met de Wet Bescherming Persoonsgegevens.

• **Horizon wetgeving.** D66 wil dat wetten en regelgeving die op gespannen voet staan met de privacy van burgers na een van te voren vastgestelde periode actief moeten worden verlengd en anderszins worden stopgezet. D66 wil ook een geregelde evaluatie en (eventuele) herziening van bestaande regelgeving die de privacy raakt.

• **Niet zonder toestemming koppelen dossiers.** D66 meent dat verschillende dossiers niet zonder toestemming gekoppeld mogen worden en dat burgers altijd hun eigen data moeten kunnen inzien: persoonsgegevens zijn eigendom van het individu, niet van de overheid.

• **Bewaarduur van gegevens.** De kosten van opslag en gebruik van persoonsgegevens voor wetshandhaving en veiligheid moeten worden gedragen door de vragende instantie.

• **Meer bevoegdheden CBP.** Het College Bescherming Persoonsgegevens krijgt de bevoegdheid direct boetes op te leggen bij het overtreden van de Wet Bescherming Persoonsgegevens en de bevoegdheid deze overtredingen ook publiek te maken. Een lek of diefstal van persoonlijke gegevens moet door de beheerder van die gegevens bekend worden gemaakt. Het CBP wordt omgedoopt tot de Nederlandse Data Autoriteit. D66 wil de capaciteit van de Nederlandse Data Autoriteit vergroten om klachten over privacy-schending in behandeling te kunnen nemen en hulp te kunnen bieden aan slachtoffers van schending van de persoonlijke levenssfeer.

• **Gezamenlijk procederen.** Het schenden van privacy levert bijna altijd immateriële schade op voor betrokkenen. Het optreden van burgers daartegen is helaas geen vanzelfsprekendheid. Zij zouden daarom de mogelijkheid moeten krijgen om in groepsverband te procederen tegen onrechtmatig gebruik van persoonsgegevens.

• **Laagdrempelige klachtenregeling.** Private partijen die persoonsgegevens gebruiken voor commerciële doeleinden moeten verplicht een eenvoudig toegankelijke klachtenregeling opzetten. Hetzelfde geldt voor publieke organisaties die persoonsgegevens gebruiken voor een efficiënte bedrijfsvoering. Dit betekent dat burgers niet direct hoeven te kiezen voor een civiele procedure of voor het aankloppen bij de Autoriteit Bescherming Persoonsgegevens.

• **D66 wil een Meldpunt voor Slachtoffers Identiteitsfraude.**

Asielbeleid

Als gevolg van conflict, oorlog en vervolging vluchten vele mensen landsgrenzen over op zoek naar een veilig heenkomen. D66 vindt de bescherming en opvang van deze mensen een teken van beschaving.

De afgelopen kabinetsperiode is het beleid voor asielzoekers en vluchtelingen in Nederland verhard. Groepsbescherming voor mensen uit oorlogslanden als Irak werd afgeschaft, het Europees Hof voor de Rechten van de Mens tikte Nederland regelmatig op de vingers en asielzoekers werden onnodig lang gedetineerd. Ook waren er onvoldoende opvangplekken voor asielzoekers. D66 vindt dat veel asielzoekers en vluchtelingen onnodig lang in onzekerheid verkeren over het wel of niet in Nederland mogen blijven. De langdurige onzekerheid heeft een negatieve invloed op zowel de integratie in de Nederlandse samenleving alsook de terugkeer naar het land van herkomst. D66 vindt dat het Nederlandse asielbeleid moet sporen met de Europese richtlijnen. Het recht op bescherming en Europese solidariteit moeten centraal staan. D66 ziet in de herziening van de Vreemdelingenwet een positieve ontwikkeling, al valt er met name op het terrein van het Europese asielbeleid, nog veel te verbeteren.

- **Snelle afhandeling procedures.** D66 vindt dat de overheid uiterlijk binnen drie jaar moet beslissen over het verblijfsrecht van de asielzoeker. Een sanctie, bijvoorbeeld in de vorm van een dwangsom, verschaft daarbij de nodige prikkels voor snelheid. Daarnaast moet het voor asielzoekers in deze periode mogelijk zijn om te leren en te werken. Dit bevordert hun zelfstandigheid en is tevens in het belang van de Nederlandse samenleving.

- **Succesvolle terugkeer uitgeprocedeerden.** Als na een asielprocedure blijkt dat er geen recht op bescherming bestaat, moet de overheid duidelijk zijn: de vreemdeling moet terug naar zijn land van herkomst. D66 wil dat Nederland de succesvolle terugkeer van uitgeprocedeerde asielzoekers ondersteunt.

- **Europese context.** D66 vindt dat Nederland zich moet inzetten voor het ontwikkelen van een Europees Asielsysteem. De nadruk moet hierbij komen te liggen op een eerlijke verdeling van asielzoekers over de lidstaten. Nu worden lidstaten aan de buitengrens van Europa, zoals Italië en Griekenland, te zwaar belast. Dit leidt tot illegaliteit, mensenrechtenschendingen en onzichtbare migratiestromen. Ook moet er volgens D66 bij het bewaken van de buitengrenzen van Europa meer aandacht komen voor het naleven van mensenrechtenverdragen. D66 vindt dat het Nederlandse asielbeleid

zich niet moet beperken tot Europese minimumnormen. Dit betekent dat zoveel mogelijk moet worden voorkomen dat asielzoekers in detentie geplaatst worden.

- **Kinderen.** D66 wil geen kinderen in de cel; voor hen moet altijd een alternatief gezocht worden.
- **Duur van detentie.** Asielzoekers mogen, in afwachting van de uitkomst van hun asielprocedure, niet langer dan vier weken aan de grens gedetineerd worden.
- **Homoseksualiteit.** Vluchtelingen die vanwege hun homoseksuele geaardheid aantoonbaar worden vervolgd kunnen in beginsel een asielaanvraag doen. In de inburgeringscursus moet aandacht zijn voor de gelijke behandeling tussen hetero's en homo's.
- **Leges verlagen.** De leges van verblijfsvergunningen dienen op korte termijn verlaagd te worden naar een bedrag dat in verhouding staat tot de aanvraag van een paspoort. Het heffen van leges mag er niet toe leiden dat het recht op gezinsleven beperkt wordt.
- **Gezinshereniging.** D66 wil geen nieuwe obstakels voor gezinshereniging en -vorming en afschaffing van alle regels op dit punt die strijdig zijn met verdragsrechtelijke verplichtingen.

Een pluriforme samenleving

De Nederlandse samenleving is de laatste decennia in snel tempo veranderd en die veranderingen zullen zich doorzetten. Burgers van verschillende herkomst vormen een mozaïek van culturen, die met elkaar deze samenleving gestalte geven. Van iedere burger wordt naar vermogen een bijdrage aan de samenleving gevraagd, zonder daarbij uit te gaan van een éénvormige identiteit. Het zijn de waarden van de Nederlandse democratische rechtsstaat waarvan wordt uitgegaan. Daar moet iedereen zich aan houden. De Nederlandse taal is het voertuig van de samenleving. Het is daarom belangrijk dat iedereen die voor langere tijd hier woont zich de Nederlandse taal eigen maakt. Niet omdat de taal in de verdrukking dreigt te komen, maar omdat taalvaardigheid de beste garantie biedt voor zelfredzaamheid, participatie en ontplooiing.

Op buurt- en wijkniveau leven mensen van verschillende herkomst en met uiteenlopende leefstijlen met elkaar en accepteren zij elkaar, ondanks problemen, die in het debat vaak de boventoon voeren. Problemen ontstaan wanneer er sprake is van overlast. Van hangjongeren, lawaai, van mensen die dicht op elkaar wonen en elkaar het leven moeilijk maken. De kwaliteit van de openbare ruimte is essentieel voor de leefbaarheid van stad, dorp

en buurt. Zowel burgers als overheid zijn daarvoor verantwoordelijk en kunnen daarop worden aangesproken.

- **Gelijke behandeling.** De fundamentele waarden van Nederland staan in onze Grondwet. Daarin staat dat mensen in gelijke situaties gelijk moeten worden behandeld. Ongelijke behandeling van mannen en vrouwen of racisme is niet toegestaan. Ook zijn mensen vrij in hun godsdienst, levensovertuiging of politieke gezindheid. D66 wil aan het eerste artikel van de grondwet ook de gelijke behandeling van gehandicapten en van homo's toevoegen.

- **Vrijheid van meningsuiting.** D66 vindt dat de grenzen van de vrijheid van meningsuiting voor iedereen gelijk moeten zijn, ongeacht de religieuze, culturele of maatschappelijke achtergrond. Haatzaaien en het oproepen tot geweld is strafbaar. Voor het overige vindt D66 dat de botsing van meningen het maatschappelijk debat rijker kunnen maken. Vooringenomen opvattingen, religieuze dogma's en politieke stellingnames moeten altijd betwist kunnen worden. Er mag dus een grote mate van incasseringvermogen worden verwacht van mensen. In het publieke debat mag en moet men echter elkaar ook houden aan ongeschreven beschavingsnormen en respect. D66 vindt dat de wettelijke regelingen die stellen dat religieuze opvattingen beschermwaardiger zijn dan andere opvattingen moeten worden geschrapt.

- **Scheiding kerk en staat.** Voor D66 is de scheiding van kerk en staat een belangrijk richtsnoer. In een samenleving die steeds veelzijdiger wordt, moet de overheid staan voor de gemeenschappelijke waarden. Hoe diverser het land, hoe neutraler de staat.

- **Mensen zijn vrij in hun kledingkeuze.** Echter, als het gaat om werk mogen eisen gesteld worden. Zo kan er kleding worden voorgeschreven omwille van de hygiëne, de veiligheid of de neutraliteit die een bepaalde functie moet uitstralen. Personen die door het dragen van uniforme kleding de neutraliteit van het overheidsgezag symboliseren (zoals rechters, politiemensen, militairen) mogen geen religieuze symbolen dragen. Als iemand, bijvoorbeeld door het dragen van bepaalde kleding, zijn of haar religieuze opvattingen op een nadrukkelijke wijze naar buiten wil brengen en daarom geen passende arbeid kan vinden, is de betrokkene zelf verantwoordelijk voor de gevolgen hiervan.

- **Radicalisering tegengaan.** Radicalisering van religieuze groepen, extreem-rechtse en extreem-linkse

groepen, moet op tijd worden opgespoord. Signalen van onderwijsinstellingen, politie en maatschappelijk werk moeten effectief worden samengebracht. Landelijke en lokale diensten moeten nauwer samenwerken.

- **Geweld tegen vrouwen eerder signaleren.** Het meeste geweld tegen vrouwen vindt plaats in de eigen familie. Scholen, zorginstellingen en de politie moeten nauwer samenwerken om dit geweld eerder op te sporen.

- **Uithuwelijken strafbaar.** D66 wil dat het uithuwelijken strafbaar wordt.

- **Geweld tegen homo's onacceptabel.** Verbaal of fysiek geweld tegen homo's of lesbiennes is voor D66 onacceptabel. Homofoob geweld moet apart worden geregistreerd om daders beter te kunnen opsporen en vervolgen. Daarnaast wil D66 voorlichting rond seksuele diversiteit op scholen, om homofoob geweld te voorkomen.

- **Het COC moet lokale belangenorganisaties kunnen trainen tot deskundige gesprekspartners voor de lokale veiligheidsdriehoek.**

- **Homohuwelijk niet weigeren.** D66 vindt een nieuwe ambtenaar niet aanvaardbaar als deze weigert een huwelijk te sluiten tussen mensen van hetzelfde geslacht.

hervormen publieke omroepen / geen download verbod / privacybescherming op internet / register voor gestolen kunst en antiek / aanmoedigen particuliere investeringen

Anders kijken en creëren

Kunst, cultuur en media dragen voor D66 in belangrijke mate bij aan verhoging van de kwaliteit van leven. Een samenleving met een bloeiende kunst- en cultuursector en een belangrijke plaats voor de media kenmerkt zich door openheid en tolerantie.

Kunst geeft vorm aan onze beschaving. Nederland moet een baken zijn in de internationale kunstwereld. Met goede opleidingen. Met optimale kansen voor talentontwikkeling. Met een gezonde financiering. Want kunst inspireert, biedt verdieping, vermaak en verstrooiing. Kunst stemt tot nadenken, houdt je een spiegel voor en stimuleert je op een andere manier te kijken. Nederland moet streven naar een kwalitatief hoogstaand en divers cultureel aanbod.

Cultuur heeft een wezenlijke invloed op het karakter en de kwaliteit van onze samenleving. Cultuur is veelomvattend – van historische musea tot videogames. Cultuur geeft uitdrukking aan wat er in een samenleving leeft. Cultuur verbindt. Nederland moet een voorvechter zijn van een breed, onafhankelijk en gevarieerd medialandschap, ook buiten onze landsgrenzen. Media verbinden ideeën, informatie en mensen. Ze zijn van groot belang voor het goed functioneren van een democratie. In de verhouding tussen macht, tegenmacht, transparantie van macht en de controle op macht, zijn media – in het bijzonder de onderzoeksjournalistiek – onmisbaar.

Het belang van kunst en cultuur wordt niet altijd voldoende onderkend. Dit terwijl de toegenomen complexiteit, technologisering en bureaucrativering van onze samenleving de noodzaak tot en de behoefte aan kunstenaars die inspireren, ontroeren of juist relativeren alleen maar sterker maken. Kunst- en cultuurbeleid wordt te vaak gereduceerd tot een simpele kosten-batenanalyse. Het gaat om meer dan alleen de vragen wat het aan subsidie kost en wat het aan inkomsten oplevert. In de onbegrensde mogelijkheden van de nieuwe media, internet voorop, schuilen ook gevaren. Veel informatie is niet juist, of niet controleerbaar. En onze privacy kan worden aangetast, doordat eenmaal ingevoerde gegevens vaak moeilijk te verwijderen zijn.

D66 hecht veel waarde aan kunst en cultuur. Voor de ontwikkeling van het individu, voor een aantrekkelijk vestigingsklimaat en voor de (culturele) rijkdom van de samenleving als geheel. D66 staat voor een cultureel klimaat waarin talentvolle internationale individuen en toonaangevende creatieve ondernemingen zich willen vestigen. Talent moet zich kunnen ontwikkelen en aansluiting vinden bij het internationale speelveld. De creatieve industrie en cultureel ondernemerschap worden gestimuleerd om zo pluriformiteit en een hoogwaardig aanbod van kunst, cultuur en media te bevorderen.

D66 is voor het ondersteunen van 'onrendabele' kunstvormen om zo het aanbod breed en gevarieerd te houden. Een rijk cultureel veld maakt ons aantrekkelijk voor anderen en het biedt de mogelijkheid Nederland ook buiten onze landsgrenzen op de kaart te zetten. Ondanks het bestaan van private geldstromen vormen subsidies nog altijd de ruggengraat van veel initiatieven en instellingen. Dat is nodig om een breed aanbod te houden en verschralling te voorkomen. En om kunst en cultuur ook voor lagere inkomensgroepen toegankelijk te houden.

D66 staat voor een significante rol voor kunst en cultuur in onderwijs. Momenteel bereikt kunst en cultuur onze jeugd maar mondjesmaat. Door kinderen al op jonge leeftijd in aanraking te laten komen met en bewust te maken van kunst en cultuur, bevordert je hun creativiteit en stimuleer je hun denkvermogen.

D66 staat voor een sterke onafhankelijke publieke omroep met een hoogwaardige programmering en gegarandeerde pluriformiteit. Ook binnen het publieke bestel moeten we echter wel durven nadenken over wat wel en niet moet, wat beter en efficiënter kan en waar samenwerking mogelijk is.

D66 staat voor een pluriforme pers. Op het speelveld van de media gaat het nadrukkelijk om gelijke kansen voor zowel de geschreven en gedrukte pers, als voor radio en televisie, internet en nieuwe media. Diversiteit moet gewaarborgd zijn. D66 staat voor een open en democratisch Nederland. Daarvoor is nodig dat zoveel mogelijk informatie voor burgers open en toegankelijk is. Onafhankelijke, kritische geluiden zijn van groot belang. De ruimte daarvoor wordt nadrukkelijk beschermd.

Media: gelijke kansen

Onder invloed van technologie en nieuwe businessmodellen is het aanbod van multimediale toepassingen groter geworden en toegankelijker gemaakt. De convergentie van de media is onmiskenbaar. Diverse media overlappen elkaar en de verschillen worden steeds kleiner. Kranten hebben ook videoreportages op hun websites, tv-zenders zijn ook online te zien, filmaatschappijen verkopen ook direct aan kabelexploitanten, telecombedrijven werken nauw samen met contentleveranciers. En steeds vaker opereren bedrijven in dezelfde branche vanuit verschillende landen met grote verschillen in regelgeving.

- **Afschaffen onrechtvaardige regels.** D66 wil oneerlijke concurrentie tussen verschillende media bestrijden door onrechtvaardige regels voor toetreding af te schaffen en tegelijkertijd zorgvuldig omgaan met de posities van gevestigde spelers. Programma's op het internet zijn grotendeels ongeregeerd, voor programma's op televisie gelden grote beperkingen.
- **Samengaan toezichthouders.** D66 vindt dat toezichthouders als het Commissariaat voor de Media, Opta en het Agentschap Telecom moeten samengaan om het volledige spectrum van de media te kunnen blijven beheersen. Dat is bovendien efficiënter en draagt bij aan een kleinere publieke sector. De NMA dient separaat te blijven om te voorkomen dat partijen te dominant worden.

Internet: vrij en toegankelijk

Internet is een infrastructuur voor communicatie en interactie, waar (de meeste) informatie open en vrij toegankelijk is.

- **Privacy bescherming.** D66 wil dat de privacy op internet wordt beschermd. Het vastleggen van surfgedrag, invullen van formulieren etcetera, dient beperkt te worden.
- **Tegen downloadverbod.** D66 is tegen een downloadverbod. D66 wil de vrijheid op internet garanderen. D66 is dan ook tegen het 'three-strikes-out'-principe waarbij consumenten na drie vermeende inbreuken op het auteursrecht van het internet worden afgesloten.
- **Auteursrecht.** D66 heeft tegelijkertijd wel oog voor het auteursrecht van makers. Een kleine aanvulling op het abonnementsgeld voor internet zou een inkomstenbron kunnen creëren waaruit auteursrechthebbers kunnen worden vergoed.

Auteursrecht en digitale wereld

In het auteursrecht moeten de belangen van de makers van audio, video, tekst en beeld die recht hebben op een adequate vergoeding voor hun prestatie, in evenwicht worden gebracht met de belangen van gebruikers. De keten tussen makers en gebruikers moet worden vereenvoudigd.

- **Samenwerken auteursrechtorganisaties.** D66 wil dat auteursrechtorganisaties als Buma/Stemra en Sena samenwerken zodat er voor grote (groepen van) gebruikers of één loket ontstaat waar de afdracht op grond van heldere, liefst gezamenlijke criteria kan geschieden. Deze samenwerkende organisaties moeten een onafhankelijke, transparante beroepsmogelijkheid kennen om onrechtvaardige afdrachten te voorkomen.
- **Harmonisatie regels.** Nederland moet internationaal, en in het bijzonder in Europa, sterk aandringen op een zo groot mogelijke harmonisatie van auteursrechtelijke regels.
- **E-boeken.** De komst van goedkopere e-boeken heeft veel impact op het aanbod voor lezers, de positie van schrijvers en de omzet van boekhandels en uitgeverijen. D66 vindt dat de lezer bepaalt welk boek hij langs welke weg en tegen welke prijs afneemt. D66 vindt dat schrijvers en uitgeverijen zelf bepalen hoe zij voorzien in deze behoeften. Voor schrijvers mag het economisch niet uitmaken of hun boeken in druk of in e-versies worden verkocht. D66 wil nadrukkelijk waken tegen sterke marktpartijen die hun positie als 'portal' zouden kunnen misbruiken.

Publieke omroep

D66 is voor een sterke onafhankelijke publieke omroep met een hoogwaardige programmering. Het is van groot belang dat er in programmering een helder onderscheid bestaat tussen publieke en commerciële omroepen. Nu betaalt de publieke omroep in feite mee aan de salarissen van internationale topvoetballers en ligt de nadruk te veel op vermaak. Wat D66 betreft behoren programma's met culturele of nieuwswaarde, onderzoeksjournalistiek en de orkesten tot de kerntaken van een publieke omroep. De komende jaren valt echter ook binnen het publieke bestel niet aan bezuinigingen te ontkomen.

- **Hervormen publieke omroep.** Publieke middelen moeten efficiënter worden ingezet om de doelstelling van de publieke omroep te bereiken. Hervormingen zijn onvermijdelijk. Taken van de Wereldomroep kunnen bijvoorbeeld worden voortgezet door de NOS. D66

streeft naar een verdere fusering van de bestaande omroepen, waarbij een maximum van tien de gewenste pluriformiteit op de lange termijn waarborgt. Ons omroepbestel is momenteel te versnipperd en nog teveel gestoeld op de verzuilde samenleving. Nu is het voor bestaande omroepen financieel ongunstig om te fuseren. D66 wil daarom de regels voor fusies aanpassen om bestaande omroepen die inhoudelijk veel gemeen hebben te prikkelen samen te gaan. D66 vindt dat de kleine levensbeschouwelijke omroepen een meerwaarde hebben. Een eigenstandige organisatie is echter niet nodig. Deze omroepen moeten organisatorisch aansluiten bij grotere omroepen.

- **Toegang fondsen.** D66 wil dat commerciële omroepen net als de publieke toegang krijgen tot fondsen ter stimulering van Nederlands drama en documentaire series. Deze zijn zeer gewild bij de kijker. Ook online-partijen moeten hiervan gebruik kunnen maken. Toekenning van fondsen dient bovendien zo transparant mogelijk te gebeuren en in alle gevallen te kunnen worden betwist.
- **Digitale televisie.** Om alle marktpartijen gelijk te behandelen en ruimte te geven aan innovatieve projecten moet de analoge kabel distributie op een ruim van te voren duidelijk gecommuniceerd moment worden afgeschakeld. Hierdoor komt een derde van de beschikbare ruimte op de kabel vrij voor nieuwe initiatieven en HDTV.
- **Onafhankelijke nationale programmaraad.** D66 wil een onafhankelijke nationale programmaraad. Deze neemt de plaats in van de meer dan 50 regionale programmaraden en moet de pluriformiteit van het aanbod in het wettelijk basispakket garanderen. De kijker moet zelf de volgorde van zijn voorkeurszenders kunnen bepalen en niet de distributeur.
- **Onafhankelijke lokale omroep.** Lokale omroepen zijn nu financieel onafhankelijk van de lokale politiek. D66 wil dat het Commissariaat voor de Media toeziet op de naleving van de daarvoor geldende afspraken.

Pluriforme pers

D66 is voor een pluriforme pers, maar ziet die nadrukkelijk breder dan alleen de gedrukte vorm. Radio en televisie en ook websites en weblogs dragen eraan bij.

- **Openstellen bedrijfsfonds.** Het bedrijfsfonds voor de pers moet voor alle soorten media worden opengesteld.

- **Samenwerking.** D66 is voor een nauwere samenwerking tussen kranten mits deze de pluriformiteit niet aantast. D66 is voor een gezamenlijk distributiesysteem waarmee geld en het milieu worden gespaard. D66 wil innovatie stimuleren en kranten en tijdschriften - redactioneel onafhankelijk - stimuleren tot samenwerking bij nieuwe verdienmodellen met onafhankelijke berichtgeving. Websites, e-papers en e-readers zorgen voor een milieuvriendelijke verspreiding van content.
- **Geen mediacode.** Media moeten vrij zijn van censuur en midden in de samenleving kunnen staan. D66 is tegen een mediacode en wil de verantwoordelijkheid voor mediagedrag van minderjarigen bij ouders leggen en niet vatten in verboden.

Kunst en Cultuur

D66 wil dat in alle maatschappelijke lagen wordt geïnvesteerd in kunst en cultuur. Het in stand houden van een culturele infrastructuur is een taak van zowel burgers, bedrijven en overheid. Wat van grote waarde is, maar economisch niet rendabel, kan door de overheid worden gesteund met subsidies, leningen en investeringen.

- **Investeren in kunst en cultuur stimuleren.** D66 wil fiscaal vriendelijke instrumenten continueren of introduceren die het voor meer mensen en bedrijven mogelijk maakt zelf in kunst en cultuur te investeren. D66 wil meer gebruik maken van koppelsubsidies, en cultureel beleggen kan worden uitgebreid.
- **Investeringsfonds.** D66 wil een substantieel deel van subsidies omzetten in een investeringsfonds voor kunst en cultuur waarbij toegankelijkheid en waardering bepalend zijn. Dit investeringsfonds participeert in kunstprojecten op basis van het verwachte rendement in economische maar ook in maatschappelijke en culturele zin. Dit fonds dient met zo transparant mogelijke toekenningcriteria en zo weinig mogelijk bureaucratie te werken.

Cultuur verbindt...

Cultuur is veelomvattend: het gaat over erfgoed, gebouwen, tuinen, musea, over immaterieel erfgoed, zoals muziek en theatertradities. Maar ook over nieuwe ontwikkelingen in muziek, games, dans, mode en architectuur. Cultuur is van grote waarde voor onze samenleving en heeft een wezenlijke invloed op het karakter en de kwaliteit ervan. Cultuur verbindt, en geeft uitdrukking aan wat er leeft.

D66 wil dat de Nederlandse creatieve industrie in 2020

tot de meest vooraanstaande van Europa behoort. Vrijheid van expressie is voor D66 het belangrijkste uitgangspunt van haar cultuurbeleid. Cultureel ondernemerschap dient te worden ontdaan van blokkerende regels, gebrekkige vaardigheden en een tekort aan ondersteuning.

- **Modern erfgoedbeleid.** D66 is van mening dat er sprake moet zijn van een helder selectiebeleid voor ons cultureel erfgoed. Industrieel en naoorlogs cultureel erfgoed verdient meer aandacht. D66 wil het evolueren en moderniseren van architectuur en landschap niet onnodig remmen.
- **Filmindustrie.** De Nederlandse film en filmindustrie moet worden gestimuleerd. D66 wil dat er productiehuisen voor film komen die (beginnende) filmmakers in staat stellen met minder rompslomp films te maken. Animatiefilmers hebben voor Nederland een grote potentie en kunnen via coproducties met omroepen worden versterkt. Er moet een apart fonds komen voor de maatschappelijke documentaire. Gemeenten moeten filmopnames beter faciliteren. Publieke filmfondsen moeten ook voor commerciële partijen toegankelijk zijn. Filmproducenten moeten tegelijkertijd publiek en privaat geld in een film kunnen investeren.
- **Verbeteren uitlenen museale collecties.** D66 wil dat de overheid zich garant stelt voor de niet-verzekerde uitlening van museale objecten. Door een zogenoemde indenniteitsregeling wordt het makkelijk voor musea om collecties uit te lenen en zelf tentoonstellingen te organiseren. Dit werkt als een stimulans voor de (internationale) uitwisseling van kunst en kennis en zelfs ook voor de marketing van Nederland en Nederlandse kunstenaars. Een uitwisseling van kunstwerken en erfgoed draagt bij aan een (culturele) integratie van EU-lidstaten.
- **Nationaal Historisch Museum.** Een fusie met het Huis voor Democratie en Rechtsstaat versterkt de relevantie van beide musea.
- **Games als speerpunt.** Nederland speelt een opvallende rol bij het ontwikkelen van games. D66 wil het ontwikkelen van kunstzinnige games verder stimuleren. D66 ziet het tegelijkertijd niet als taak van de overheid om beleid te ontwikkelen voor de inhoud van games.
- **Mode en design stimuleren.** D66 wil de financiering van startende mode- en designondernemingen stimuleren met fiscaal aantrekkelijke regelgeving. In het mode- en designonderwijs is in de voorgaande periode

wel ruim geïnvesteerd, maar dat was niet het geval bij het doorontwikkelen van talentvolle jonge ontwerpers tot succesvolle entrepreneurs.

- **Culturele aanwezigheid in buitenland.** Het huidige beleid om Nederlandse kunst, cultuur en historie te promoten is niet effectief genoeg. Bovendien is het beleid versnipperd over verschillende ministeries. D66 wil het internationaal cultuurbeleid bundelen en in een gericht aantal landen en steden inzetten, zodat de culturele en economische potentie wordt benut.

Aandacht voor jongeren

D66 ziet creativiteit als cruciaal in de ontwikkeling van ieder mens. Daarom dient kunst en cultuur in het onderwijs en in de samenleving een significante rol te spelen. Zowel het jong kennismaken met kunstbeoefening als het leren van een kunstzinnig ambacht moet toegankelijk zijn en van hoge kwaliteit.

- **Culturele vorming op school.** D66 wil kinderen al op jonge leeftijd bewust laten omgaan met kunst en cultuur. Op school moeten zij kennismaken met bijvoorbeeld performance, theater, beeldende kunst, dans en muziek.
- **Uitgaansleven.** Voor jongeren tussen de 12 en 16 jaar is er te weinig te doen. Vaak kunnen zij nog nergens uit en dat leidt ertoe dat ze op straat gaan hangen. D66 wil investeren in activiteiten voor juist deze leeftijdsgroep. Met name in kleine gemeenten moet meer aandacht komen voor uitgaan voor de groep kinderen onder de 16.
- **Nachtlevens.** D66 wil dat het nachtlevens als een kans wordt gezien voor creatieve dynamiek en een gunstig economisch vestigingsklimaat in steden. Vrijere sluitingstijden, aandacht voor cultureel nachtondernemerschap en stimuleren van nachtelijke openstelling van musea kunnen hieraan bijdragen.

...Kunst spiegelt

Kunst spiegelt, inspireert. De kunstenaar houdt ons voor wat wij zijn, waar wij vandaan komen en wat vóór ons ligt. Het beleven van kunst biedt vermaak, verstrooiing maar ook verdieping, hernieuwd (veranderd) inzicht. Kunst is een teken van beschaving en komt voort uit een diep verlangen verbanden te leggen en universele waarden te delen. Kunst ontregelt en vervoert. Stemt tot nadenken en zet deelnemers en toeschouwers aan tot die belangrijke, onmisbare menselijke eigenschap: creativiteit.

In de toekomst kijkt D66 uit naar Nederland als baken in de internationale kunstwereld. Met kunstopleidingen op het hoogste niveau, goede doorstroming, kansen voor (top-)talent, professionele ondersteuning, een heldere bestuurslaag en gezonde financiering.

- **Kunstexport versterken.** Nederland moet kunstenaars en kunstinstellingen die in het buitenland actief zijn beter begeleiden. Door meer samen te werken met internationale onderwijsprogramma's, met Holland-marketing en met het bedrijfsleven. Subsidies moeten openstaan voor internationale besteding.
- **Aanmoedigen particuliere investeringen.** D66 wil particuliere investeringen in de kunst aanmoedigen. De overheid moet particuliere fondsenwerving stimuleren door middel van gunstige BTW-tarieven voor schenken, erven en sponsoring en door het beschikbaar stellen van koppelsubsidies en voordelen van cultureel beleggen.
- **Een register voor gestolen kunst en antiek.** Er moet een landelijk toegankelijk (digitaal) register komen voor gestolen kunst en antiek. In aansluiting op de internationale registers moet het voor particulieren, handelaren, houders van collecties en politie en justitie beter mogelijk worden om gestolen objecten terug te vinden en misdrijven op te lossen.
- **Kunstarchieven.** D66 wil dat deze zoveel mogelijk worden gedigitaliseerd en met elkaar verbonden. Niet alleen vanwege de lagere kosten maar vooral omdat het de toegankelijkheid vergroot.
- **Tegengaan versnippering kunstonderwijs.** Het is van groot belang strenge kwaliteitseisen aan opleiding en studenten te stellen. Daarom moet het Toetsingscriterium Hoger Onderwijs worden geëvalueerd op geschiktheid voor kunstopleidingen. De kwaliteit van kunst-vooropleidingen moet worden verbeterd.
- **Kunstvakonderwijs als HBO-apart.** Eén bachelor en één master systeem is zeer bedreigend voor (beeldend) kunstonderwijs, de internationale en academische achtergrond sluit niet aan bij dit systeem. Aanpassing is wenselijk.
- **Flexibiliteit in CAO's voor kunstonderwijs.** De HBO-CAO maakt het moeilijk voor kunstacademies om goede docenten aan te trekken. Deze CAO's zijn gericht op bescherming en persoonlijke ontwikkeling van docenten. Dit is geen uitgangspunt bij kunstenaars die ook lesgeven.

meer invloed van Tweede Kamer op EU-regelgeving / meer Europese defensie samenwerking / gezamenlijke ambassades met EU-landen / versterking Europese Unie

Anders handelen in de wereld

D66 denkt en handelt internationaal. Nationale besluiten strekken zich bijna altijd uit tot over onze landsgrenzen. En wat elders beslist wordt, heeft ook voor ons betekenis. De wereld beïnvloedt ons, wij beïnvloeden de wereld.

Internationale samenwerking is de drijvende kracht achter veiligheid, welvaart en de transitie naar een duurzame samenleving. De kaders van het internationale recht en een eerlijke en vrije wereldmarkt zijn voor D66 basisuitgangspunten. D66 ziet binnen die internationale samenwerking een leidende rol voor Europa. Europa is ons binnenland. De Europese Unie heeft ons vrede, stabiliteit en welvaart gebracht. Een sterk Europa is nodig, zodat lidstaten gezamenlijk kunnen optreden, zeker in tijden van economische neergang en onveiligheid. Nederland speelt een actieve rol binnen de Europese Unie (EU), maar ook binnen de Verenigde Naties (VN) en NAVO. Nederland deelt in de collectieve verantwoordelijkheid voor een veilige wereld en een wereld waarin voortdurend gewerkt wordt aan verbetering van het lot van de zwaarst getroffen.

De internationale samenwerking wordt op de proef gesteld. De mondiale financiële crisis, het opraken van fossiele brandstoffen, de schaarste aan voedsel en water, ingrijpende demografische ontwikkelingen, klimaatveranderingen en het internationale terrorisme hebben de noodzaak van gezamenlijk optrekken verder vergroot. Tegelijkertijd wordt die collectieve verantwoordelijkheid nog onvoldoende omgezet in internationaal beleid – dat werd weer eens bewezen bij de VN-klimaatconferentie in Kopenhagen. De machtsbalans in de wereld verschuift. Ook in Nederland ervaren mensen hiervan de consequenties en dat maakt onzeker over identiteit, baan of toekomst. Er wordt met argwaan, en soms zelfs angst, gekeken naar de opkomst van nieuwe mogendheden als China, India en Brazilië. In een kleiner wordende wereld schept fysieke nabijheid vaak mentale afstand. Hoewel conflicten in de wereld van alle tijden zijn, is de aard ervan wel sterk veranderd. Aanvallen op digitale netwerken kunnen samenlevingen ontwrichten, grensoverschrijdende criminaliteit is moeilijk aan te pakken, fragiele staten zijn een

gevaarlijk broeinest voor terrorisme, conflicten en onderdrukkende regimes brengen enorme vluchtelingenstromen op gang.

Voor D66 staan mensenrechten altijd centraal, ook bij het bestrijden van terrorisme. Nederland dient een actief beleid te voeren gericht op het nakomen van de Rechten van de Mens in de hele wereld. D66 bepleit een hervormingsgerichte buitenlandse politiek die inspeelt op de ingrijpende Europese en mondiale veranderingen. Ons land oefent via de EU maximale invloed uit op die internationale hervormingsagenda. D66 wil de EU verder versterken, politiek en economisch. Alleen een verenigd Europa is een machtsfactor, en kan zo bijdragen aan de oplossing van grote problemen in de wereld. Nederland voert een actieve politiek voor verregaande Europese krachtenbundeling, zowel civiel als militair. D66 onderkent het belang van het in stand houden van de krijgsmacht. We zijn het verplicht aan onze internationale partners – en aan de rest van de wereld – een evenredig deel van de internationale verantwoordelijkheid op ons te blijven nemen. D66 pleit voor betere en meer doelgerichte ontwikkelingshulp. Het lot van minder bedeelden in de wereld gaat ons allen aan. Nederland draagt ook de komende jaren bij aan de ontwikkeling van arme landen. Niet minder investeren, wel beter. D66 is voor een fundamentele herziening van de taken en werkverdeling van mondiale (VN) en regionale (EU, NAVO) organisaties. De wereld verandert, maar de mondiale instituten zijn grotendeels hetzelfde gebleven.

Voor D66 staan de rechten van het individu overal in de wereld centraal. We moeten actief aansturen op het nakomen van het Verdrag voor de Rechten van de Mens wereldwijd. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar het recht op een schone omgeving, schoon en beschikbaar drinkwater, gelijke behandeling tussen man en vrouw en tussen hetero en homo.

Voor D66 staat de eigen kracht van het individu voorop. Hulp aan anderen heeft steeds als uitgangspunt: het streven om mensen hun lot in eigen handen te laten nemen. Door middel van eerlijke handelsbetrekkingen, educatieprogramma's, gezondheidszorg, bevorderen van de rechtsstaat en

door het geven van een stem aan ontwikkelende landen op internationale fora.

Voor D66 geldt: samen staan we sterk. Als land alleen begin je niet zo veel in de wereld, bundeling van krachten in verschillende verbanden versterkt ook de positie van elk land op zich.

Een veilige wereld: EU, NAVO en VN

Conflicten in de wereld zijn van alle tijden. De aard van de veiligheidsrisico's en dreigingen is de laatste jaren wel sterk veranderd. Er worden nieuwe 'krijgsmethoden' ontwikkeld: aanvallen op digitale netwerken waardoor krijgsmachten of zelfs delen van samenlevingen kunnen worden ontwricht.

Lang niet alle bedreigingen vragen om een militair antwoord. Voor de bestrijding van terrorisme is met name nauwkeurig politie- en inlichtingenwerk van doorslaggevend belang. In sommige zwakke landen met een groot veiligheidsrisico voor de omgeving zal dit niet zonder vredes- of stabilisatie- operaties kunnen.

- **Ontwikkel een Europese veiligheidsmacht.** D66 wil dat Nederland een actieve politiek voert om tot Europese krachtenbundeling te komen, zowel civiel als militair. De defensie van Europese lidstaten moet drastisch worden hervormd ten behoeve van collectieve slagvaardigheid en kosteneffectiviteit.
- **Rol van de NAVO.** De NAVO zal zich, behalve op de veiligheid van haar lidstaten, vooral moeten richten op stabilisatie-operaties, op verzoek en onder mandaat van de VN. Er moet meer aandacht zijn voor de haalbaarheid en uitvoerbaarheid van militaire missies. D66 wil dat lidstaten naar draagkracht meebetalen aan de NAVO en EU-missies, ook als ze niet aan die missies deelnemen.
- **Samenwerking tussen EU, NAVO en VN.** D66 wil de samenwerking en afstemming tussen de EU, NAVO en de VN verbeteren. Inlichtingen- en veiligheidsdiensten moeten beter samenwerken en de politieke besluitvorming moet nadrukkelijk gebaseerd zijn op een coherente internationale strategie.
- **Kernwapenvrije wereld.** Kernwapens worden uit Nederland verwijderd. D66 steunt initiatieven om ook in de rest van de wereld het aantal kernwapens sterk terug te dringen of volledig te verwijderen. Handhaving van afspraken over non-proliferatie hoort hier bij. Daarnaast bepleit ons land beperking van ontwikkeling en bezit van kleine wapens en landmijnen en strenge maatregelen tegen wapensmokkel.

• **Afghanistan.** D66 wil dat de NAVO de operatie in Afghanistan in samenspraak met de internationale partners geleidelijk afrondt. Nederland doet militair in Uruzgan niet meer mee, maar blijft wat D66 betreft wel bij Afghanistan betrokken en levert een bijdrage op het gebied van (weder)opbouw, goed bestuur en opleiding van militairen en politie.

• **Conflict Midden-Oosten.** Nederland moet in lijn met de EU een eenduidige politiek voeren in zake het Israëliisch-Palestijns conflict, waarbij wordt toegewerkt naar een twee staten oplossing. Uitbreiding van Israëliische nederzettingen in Palestijns gebied (inclusief delen van Jeruzalem) is ontoelaatbaar evenals de beperking van de Palestijnse economie en bewegingsvrijheid in Gaza en op de Westelijke Jordaanoever. Europa moet zich inzetten voor humanitaire ondersteuning van Palestijnse burgers. Europa moet bijdragen aan de bestrijding van wapenhandel in deze regio en aan de bestrijding van terroristische netwerken en geldstromen.

Terrorismebestrijding

Het is in ons belang terrorisme en haar oorzaken te bestrijden. Dit vraagt een gebalanceerde mix van ingrijpen, ondersteuning van democratie en sociaal economische ontwikkeling.

- **Terroristische organisaties worden niet gesteund.** Nederland sluit aan bij het Europees beleid waarbij alleen wordt onderhandeld met partijen die geweld afzweren. Daarbij wordt de uitdaging om de Europese inzet te formuleren ten aanzien van verkiezingen in landen en regio's waar terroristische organisaties participeren. Het initiatief om deze organisaties te integreren in een democratisch stelsel ligt bij de lokale autoriteiten of strijdende partijen.
- **Terrorisme wordt bestreden en voorkomen.** Internationale terroristische netwerken vormen een bedreiging van de stabiliteit en veiligheid in verschillende regio's. Nederland moet met de EU werken aan de vermindering van die dreiging. Een heldere diplomatieke strategie is vereist voor het omgaan met de huidige conflicten in Afghanistan, Irak, ten aanzien van Iran en ten opzichte van het Israëliisch Palestijns Conflict. Daarnaast moet er meer diplomatieke en humanitaire aandacht komen voor fragiele staten, hun economische ontwikkeling en de (politieke) participatie van hun burgers, zoals Somalië, Pakistan, Soedan en in Noord Afrika.
- **Burgerrechten centraal in bestrijding terrorisme.** Bij de bestrijding van (internationaal) terrorisme moet

voortdurend een evenwicht worden gevonden tussen het beschermen van burgerrechten tegen terroristen, en het beperken van burgerrechten om terroristen te bestrijden. D66 meent dat het anti-terrorismebeleid te vaak doorslaat naar ineffectief beleid dat burgerrechten uitholt. D66 verzet zich daarom tegen ongecontroleerde uitwisseling van persoonlijke gegevens en de beperking van bewegingsvrijheid van Nederlandse burgers. Het onrechtmatig vasthouden of vervoeren van burgers of verdachten wordt niet gesteund.

Veiligheid en defensie: rol van Nederland

Nederland deelt in de collectieve verantwoordelijkheid voor een veilige wereld. Nederland stelt het militaire ambitieniveau bij. De krijgsmacht concentreert zich meer op stabilisatie- en normalisatiemissies. Dit betekent een groter accent op taken van 'special forces' en minder op de traditionele verdedigingstaken in het hoge geweldspectrum.

- **Functioneren krijgsmacht.** De landmacht, luchtmacht en marine moeten binnen een missie elkaar kunnen aanvullen of ondersteunen. Nederland moet kiezen voor inrichting van de krijgsmacht ter ondersteuning van 3D (Development, Diplomacy & Defence)-beleid. Nederland moet zich binnen de EU actief inspannen om defensiestructuren aan te passen en militaire middelen op een veel efficiëntere en effectievere wijze in te zetten. D66 wil door het Europese veiligheids- en defensiebeleid substantiële intensivering van de samenwerking, taakspecialisatie en 'pooling' van beschikbare capaciteit. Onnodige duplicaties worden in kaart gebracht en aangepakt. Er worden gemeenschappelijke Europese defensiebudgetten ingezet voor onderzoek, technologische ontwikkeling, wapenaankoop en onderhoud van materieel.
- **Strengere eisen aan militaire inzet.** D66 wil dat er strengere eisen worden gesteld aan Nederlandse militaire inzet. Nederlandse militaire inzet kan alleen onder strikte voorwaarden plaatsvinden. Het toetsingskader is leidend, een internationaal mandaat of een inwerking-treding van artikel 5 van de NAVO is noodzakelijk, inzet past alleen binnen een heldere (internationale) strategie en lange termijn visie op het conflict of de dreiging, militaire inzet of politieke steun aan een conflictsituatie behoeft een ruime meerderheid in de Tweede Kamer en alle militaire of politieke steun aan een conflict (-operatie) moet worden geëvalueerd in de Tweede Kamer.
- **Vervanging F16 op lange termijn.** D66 wil de komende kabinetsperiode geen aanschaf van de JSF. Nederland trekt zich terug uit het testprogramma. Het moment van vervanging van de huidige F16's kan

worden uitgesteld. Als na een grondige analyse van taken, ambities en organisatie van de krijgsmacht alsnog tot aanschaf worden besloten wil D66 dat enkel via een Europees consortium.

- **Verbetering veteranenzorg.** D66 wil dat veteranen binnen en buiten dienstverband ruimhartiger worden begeleid. Verwerking van ervaringen bij missies moet nadrukkelijke aandacht krijgen. D66 wil dat er ook op andere momenten dan Nationale Veteranendag ruimte is voor het eren van veteranen, bijvoorbeeld tijdens het Bevrijdingsdefilé in Wageningen.
- **Bescherming klokkenluiders.** D66 wil zich sterk maken voor bescherming van klokkenluiders binnen defensie.
- **Diversiteit krijgsmacht.** D66 meent dat de krijgsmacht een goede afspiegeling moet zijn van de samenleving. Tevens moet het een plaats zijn waar jonge mensen een gedegen opleiding kunnen genieten die ook hen ook buiten de krijgsmacht van nut kan zijn.

Internationale samenwerking

De armere delen van de wereld hebben de afgelopen decennia een enorme ontwikkeling doorgemaakt. Honderden miljoenen mensen zijn ontsnapt aan de diepste armoede en er is in veel landen voor veel mensen enorme vooruitgang geboekt in voedselzekerheid, gezondheidszorg, onderwijs en economische ontwikkeling. De belangrijkste motoren achter deze vooruitgang zijn vrede en economische ontwikkeling, ingebed in politieke stabiliteit en beter bestuur. Investerings- en Ontwikkelings-samenwerking door onder andere Nederland heeft zeker ook een bijdrage geleverd, maar deze is onvoldoende geweest. Onderzoek van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid toont aan dat doelmatigheid en effectiviteit vaak tekort zijn geschoten. D66 neemt deze conclusie en ook de verbetervoorstellen ter harte. Tegelijkertijd voelt D66 een grote noodzaak om ook in de toekomst solidair te zijn met de zwaksten in de wereld. Zeker nu zij de grootste klappen van klimaatcrisis, voedselcrisis en energiecrisis zullen moeten verwerken. D66 gebruikt de teleurstelling over resultaten uit het verleden niet als excuus voor een bezuinigingsoperatie. D66 wil wel grote verbeteringen doorvoeren in de doelmatigheid en effectiviteit van deze investeringen. Met een nadrukkelijke focus op aantoonbare resultaten. Voor D66 geldt hierbij als uitgangspunt het streven dat mensen hun lot in eigen handen kunnen nemen door middel van eerlijke handelsbetrekkingen, en door het geven van een stem aan ontwikkelende landen op internationale fora.

- **0.8% van het BNP voor ontwikkelingssamenwerking.** D66 wil dat Nederland dit percentage handhaaft voor het ontwikkelingsbudget. Dit percentage geldt als gemiddelde voor een vierjaarlijkse periode, om ongezone bestedingsdruk aan het einde van een begrotingsjaar te voorkomen.
- **Optimale donorcoördinatie.** De regering stelt na grondige analyse - en in overleg met het ontvangende land en met de andere donoren - haar specifieke bilaterale ontwikkelingsbijdrage vast. Zo mogelijk wordt hierbij vooral specifiek Nederlandse deskundigheid ingezet. Ten behoeve van de effectiviteit blijft het aantal bilaterale relaties beperkt.
- **Verbeteren multilaterale hulp.** D66 pleit voor het doorlichten en verbeteren van multilaterale hulp via de VN. Afstemming binnen de EU kan en moet nog sterk worden verbeterd, met behulp van de nieuwe Europese diplomatieke dienst.
- **Goed bestuur en corruptiebestrijding integraal onderdeel beleid.** Het bevorderen van goed bestuur en het tegengaan van corruptie verdient de hoogste prioriteit. Scheiding van politieke, economische en militaire macht is van het hoogste belang. Stabiliteit, de ontwikkeling naar een democratische rechtsstaat, een maatschappelijk middenveld, een juridisch beschermd bedrijfsleven en onafhankelijke politieke partijen is vast onderdeel van elke ontwikkelingsstrategie. Alleen vasthoudend streven naar verbeteringen kan de talloze blokkades uit de weg ruimen.
- **Kennisontwikkeling bestuur.** D66 wil dat Nederland ten behoeve van ontwikkelingslanden een 'Universitair Instituut voor Goed Bestuur' opzet, waarin politici, ambtenaren en justitiële autoriteiten worden opgeleid. Hierbij wordt optimaal gebruik gemaakt van de diensten van reeds bestaande instellingen.
- **Terugdringen van versnippering van middelen.** Particuliere hulporganisaties (Ngo's) kunnen een duidelijke meerwaarde bieden vanwege hun ruime kennis en ervaring. D66 steunt het tegengaan van versnippering en wil het aantal te subsidiëren organisaties drastisch te verminderen. De grotere Ngo's krijgen voldoende beleidsruimte om effectief te kunnen opereren.
- **HIV-AIDS bestrijding heeft prioriteit.** Nederlandse ontwikkelingshulp moet zich ook richten op die programma's die in andere donorlanden onder vuur liggen. Daarom hebben zaken als de bescherming

tegen HIV-AIDS en de versterking van vrouwenrechten en rechten van seksuele minderheden prioriteit.

- **Hervorming multilaterale instellingen.** Nederland moet zich inzetten voor de hervorming van multilaterale instellingen zoals de VN, het IMF, de Wereldbank en de WTO. Ontwikkelingslanden moeten grotere inspraak krijgen in deze organisaties. De rol van de Veiligheidsraad moet meer recht doen aan actuele internationale verhoudingen."
- **Overdragen kennis.** Voortbouwend op het vertrouwen in de eigen kracht van mensen, wil D66 een inhoudelijke focus op kennisoverdracht en economische ontplooiing. De aanwezige kennis in Nederland moet vaker aangeboord en overgedragen worden. D66 denkt hierbij aan investeren in samenwerking en uitwisseling tussen het Nederlandse landbouw en voedsel kenniscluster en universiteiten, onderzoekscentra en scholen in Afrika. En het investeren in digitaal en online beschikbaar maken van vertalingen van boeken en leerinstrumenten.
- **Handel.** We blijven ons inzetten voor vrije toegang tot onze markten en voor de verspreiding van fair trade principes.
- **Natuurbehoud.** De Millenniumdoelstellingen richten zich ook op behoud van biodiversiteit en natuur. Deze doelstelling is vooral een uitdaging voor de armste landen. D66 vindt het oneerlijk van hen te verwachten dat zij de afweging tussen natuurbescherming, onderwijs, ontwikkeling en gezondheidszorg volledig binnen hun eigen middelen maken. Daarom reserveert D66 een deel van het ontwikkelingssamenwerkingbudget voor behoud van natuur en biodiversiteit. Bij voorkeur in samenwerking met gespecialiseerde Ngo's en lokale overheden.

- **Milieuaspecten in WTO-onderhandelingen.** De aantasting van ecosystemen is een barrière voor het realiseren van de millenniumdoelen. D66 pleit voor het opnemen van milieuaspecten in WTO-onderhandelingen op een zodanige manier dat zij niet contraproductief uitpakken voor ontwikkelingslanden.

De EU en het buitenlands beleid

Voor D66 is het van elementair belang dat Europa een leidende rol speelt in de totstandkoming van een veilige wereld. Europa is ons binnenland. De Europese Unie heeft ons vrede, stabiliteit en welvaart gebracht. En D66 wil dit ook voor andere landen in de wereld. D66 wil de EU verder versterken, politiek en economisch. Alleen een

verenigd Europa is relevant en kan bijdragen aan de oplossing van grote problemen in de wereld.

D66 wil dat het primaat van ons buitenlands beleid loopt via de Europese Unie. Maar ook bilaterale betrekkingen zijn zeer nuttig en Nederland moet investeren in de familie van democratieën. Zowel in haar (natuurlijke) bondgenoten, zoals de lidstaten van de Europese Unie en de Verenigde Staten, als in andere landen waar we ook handelsbetrekkingen mee onderhouden. Het beschermen van de mensenrechten staat bij al deze relaties centraal en vormt ook de leidraad bij de Nederlandse inzet in het beleid van de Europese Unie.

- **Europese integratie.** D66 kiest voor een verdergaan van de Europese integratie. De EU vraagt om sterke democratische waarborgen. Daarom moeten de bevoegdheden van het Europees parlement verder worden versterkt op het gebied van wetgeving en controle. Ook is D66 voorstander van een direct gekozen voorzitter van de Europese Commissie.
- **Intensievere betrokkenheid bij Europa.** De coördinatie van de inzet van Nederland in Europa moet door Algemene Zaken gebeuren, in plaats van Buitenlandse Zaken. Naar Deens model dient de Tweede Kamer eerder bij Europese besluitvorming te worden betrokken. Ingrijpende wijzigingen van het Europees verdrag kunnen alleen bij Europees referendum worden goedgekeurd.
- **Toetreding.** De Europese Unie staat wat D66 betreft altijd open voor nieuwe leden. Landen – zoals ook Turkije – kunnen toetreden mits ze voldoen aan de toetredingscriteria.
- **EU afdrachten.** D66 pleit ervoor afdrachten van de lidstaten te baseren op het bruto nationaal inkomen. Op termijn komen er Europese belastingen, onder de voorwaarde dat burgers per saldo niet meer zullen afdragen.
- **Volwaardige diplomatieke dienst.** D66 meent dat de EU een volwaardige diplomatieke dienst dient te krijgen die geleidelijk de taken van nationale ambassades overneemt. Op termijn moeten de nationale veto's ten aanzien van de Europese buitenlandse politiek komen te vervallen en zal de EU in de VN-veiligheidsraad een eigen zetel moeten krijgen.
- **Consulaire zaken Europees bundelen.** EU-burgers buiten de EU moeten voor consulaire bijstand bij alle EU-missies terecht kunnen en de administratieve lasten

voor burgers voor deze hulp moeten worden teruggebracht.

- **Guantánamo Bay:** D66 accepteert het opnemen van gevangenen uit Guantánamo Bay, in Nederland en Europa.
- **Kiesrecht in het buitenland.** Nederlandse burgers in het buitenland (expats) en Nederlandse militairen op missie moeten beter in de gelegenheid gesteld worden om deel te nemen aan verkiezingen.
- **Bijstand van ambassades.** Nederlanders in buitenlandse gevangenissen, Nederlandse mensenrechtenactivisten (inclusief Ngo's) in het buitenland en ontvoerde kinderen behoeven betere bijstand van ambassades.
- **Mensenrechten centraal:** Nederland dient een actief beleid te voeren gericht op het nakomen van de Rechten van de Mens in de hele wereld. D66 wil dat Nederland agenderend optreedt.
- **HLBT-emancipatie.** Het verbeteren van de mensenrechtenpositie van homoseksuelen blijft een integraal onderdeel en een prioriteit binnen het Nederlandse ontwikkelingssamenwerkingsbeleid en in de bilaterale relaties. Als traditioneel voorstander van een sterke internationale rechtsorde en bescherming van mensenrechten, versterkt Nederland zijn leiderschapsrol in de internationale HLBT-emancipatie. Nederland bepleit in de Europese Unie stevige antidiscriminatie wetgeving voor alle burgers.
- **Nederland en internationaal recht.** Rechtspraak en waarheidsvinding maken een belangrijk deel uit van het bereiken en implementeren van een oplossing in het Midden-Oosten en andere conflicten. Nederland levert hier, vanuit haar positie als gastland van het internationale recht, een belangrijke bijdrage aan.

Financieel kader: Plan 2020

Wat wil D66?

D66 wil Nederland hervormen, met 5 concrete speerpunten: werken, onderwijs, wonen, duurzaamheid en kwaliteit van de overheid. Tegelijkertijd willen wij de overheidsfinanciën in twee kabinetperiodes weer op orde brengen. Wij kunnen komende generaties niet opzadelen met onze financiële problemen. Daartoe heeft D66 'Plan 2020' ontwikkeld, een programma waarin we echte keuzes durven te maken. Deze bijlage geeft een korte samenvatting van het financiële kader van Plan 2020. Zie voor het gehele document www.d66.nl.

Overheidsfinanciën niet op orde

De overheidsfinanciën staan er slecht voor. Nederland kampt door onder meer de staatssteun aan banken en de stilstand van de afgelopen drie jaar met een staats-schuld van 350 miljard euro. Het jaarlijks tekort op de begroting is groot: Nederland geeft dit jaar ruim 35 miljard meer uit dan dat het binnenkrijgt. De rente op de staatsschuld stijgt alleen al in 2010 met ruim 1 miljard per jaar. Daarbij zullen de kosten voor AOW en zorg de komende jaren fors toenemen, terwijl de aardgasinkomsten wegvallen. 'Pappen en nathouden' is geen optie. We zullen moeten ingrijpen om de overheidsfinanciën weer op orde te krijgen. De Europese begrotingsregels dwingen ons daartoe, onze kinderen en kleinkinderen verplichten het ons.

Plan 2020

In de periode tot aan 2015 verbetert D66 de overheidsfinanciën met €15 miljard. D66 doet dit door te hervormen, te investeren en te bezuinigen. Hiermee zet D66 een forse stap richting een evenwichtige begroting. Maar dit is nog niet voldoende. D66 streeft naar een overschot op de begroting in 2020 zodat de overheidsfinanciën op lange termijn duurzaam zijn. Om dit te bewerkstelligen voert D66 een aantal hervormingen geleidelijk over een langere periode door. Concrete voorbeelden zijn de geleidelijke aanpassing van de hypotheekrenteaftrek (in 22 jaar) en de stapsgewijze verhoging van de AOW-leeftijd naar 67 jaar (in 12 jaar). Op de langere termijn bedraagt de omvang van deze hervormingsagenda €29 miljard. Hiermee bereikt D66 houdbare overheidsfinanciën na 2020.

Uitgangspunten voor gezond financieel beleid

D66 hanteert de volgende uitgangspunten voor financiële beleid in de komende jaren:

- **D66 hecht aan financiële duurzaamheid.** We hebben oog voor de rechtvaardige verdeling van lusten en lasten over generaties. Uitgangspunt is dat we in

2020 een overschot op de begroting hebben én dat de overheidsfinanciën weer houdbaar zijn.

- **D66 wil slim hervormen en bezuinigen.** Hervormingen en bezuinigingen zijn noodzakelijk en onvermijdelijk. Door de maatregelen slim vorm te geven, kunnen we gezond financieel beleid combineren met het sterker maken van onze economie. Zo zorgen we er voor dat we ook in de toekomst voldoende handen aan het bed hebben en voldoende leraren voor de klas. Door de hervormingen geleidelijk in te voeren, voorkomen we dat het economische herstel in de knop wordt gebroken. De economie zal door de D66-hervormingen sterker uit het dal komen.
- **D66 wil investeren in het menselijk kapitaal.** D66 wil mensen stimuleren om in zichzelf te blijven investeren. Door de sociaal-economische fundamenten voor ondernemerschap en zelfredzaamheid te leggen maken we niet alleen de overheidsfinanciën maar ook de fundamenten onder onze maatschappij steviger. Daarom wil D66 extra investeren in onderwijs, onderzoek en innovatie.
- **D66 is terughoudend met lastenverzwaringen.** Voor het groeivermogen van onze economie op de langere termijn vindt D66 het onwenselijk dat we onze economie frustreren met te hoge lasten. Er is geen taboe op gerichte lastenverzwaring, vooral wanneer dit bevordert dat 'de gebruiker betaalt' of 'de vervuiler betaalt' en we mensen stimuleren om hun gedrag te veranderen. D66 is dan ook voorstander van het verder vergroenen van ons belastingstelsel, via hogere belastingen op milieuvriendelijk gedrag. Tegelijkertijd vindt D66 dat werken moet lonen. Daarom verlichten wij de lasten op arbeid, vooral voor de lagere inkomens. Dit stimuleert meer mensen om actief te worden op de arbeidsmarkt, vergroot de economische zelfstandigheid en bevordert de integratie.
- **D66 wil dynamische en concurrerende markten:** onze welvaartsgroei is gebaat bij goede marktwerking en concurrentie. Marktwerking dus als middel, niet als doel. Een sterke markt heeft een sterke overheid nodig die de randvoorwaarden zet en effectief toezicht houdt.
- **D66 staat voor een goede kwaliteit van de publieke dienstverlening en een solide sociaal vangnet voor diegene die dit het hardst nodig hebben.** Dit betekent noodzakelijke zorg voor zieken en een

gegarandeerd minimuminkomen voor de zwakkeren in de samenleving.

- **D66 wil een krachtig openbaar bestuur met minder bestuurlijk drukte.** Door de bestuurlijke drukte tussen overheidslagen te verminderen kan de dienstverlening aan de burgers worden verbeterd en tegelijkertijd efficiënter worden gewerkt.
- **D66 wil het trendmatige begrotingsbeleid handhaven:** er is een vast plafond voor de overheidsuitgaven en de overheidsinkomsten ademen mee met de conjunctuur. Hierdoor heeft de overheid een stabiliserende werking op de economie.

Investeren, hervormen en bezuinigen

Centraal staan vijf speerpunten: onderwijs, arbeidsmarkt, woningmarkt, duurzaamheid en democratie.

- **Onderwijs:** bij D66 staat onderwijs op één. D66 investeert structureel €2,5 miljard extra in het onderwijs. Goed onderwijs is de basis voor de zelfontplooiing van ieder individu en voor de toekomstige welvaart en het welzijn van Nederland. D66 wil, juist in deze economisch moeilijke tijden, investeren in onderwijs en kennis, omdat dit de beste belegging is voor de toekomst. Investeren in het salaris, de opleiding en de arbeidsvoorwaarden van docenten, in voor- en vroegschoolse educatie, in vermindering van schooluitval en in kennis en innovatie. Zodat ieder individu de kans krijgt het beste uit zichzelf te halen. Een leven lang.
- **Arbeidsmarkt:** de komende jaren zullen we slimmer, langer en flexibeler moeten gaan werken, met een hogere toegevoegde waarde. Immers, steeds minder werkenden zullen de oude dag van steeds meer gepensioneerden moeten betalen. En dat kan. Door verhoging van de AOW-leeftijd, met twee maanden per jaar, naar 67. Door een modern ontslagrecht. Door een kortere, maar hogere WW. Door te blijven investeren in kennis en vaardigheden van werknemers. Door een gelijk speelveld te creëren voor insiders en outsiders. Door te stoppen met dure, maar nauwelijks effectieve re-integratietrajecten. En door de belastingen in de onderste belastingschijven te verlagen. Want werk moet lonen. Door dit pakket steunt D66 de economische groei en verbeteren de overheidsfinanciën in 2015 met bijna €2 miljard en op de lange termijn met €6,5 miljard.

- **Woningmarkt:** De woningmarkt zit op slot. Te veel mensen wonen niet zoals ze zouden willen en kunnen. D66 gaat hervormen. Het uitgangspunt van D66 is een

goede, bereikbare woning voor iedereen. Daartoe zijn hervormingen op zowel de huur- als de koopmarkt noodzakelijk. Minder overheidssturing, dat wil zeggen minder regels en subsidies, en meer concurrentie. Een jaarlijkse inkomensstoets voor huurwoningen gaat 'scheefwonen' tegen en bevordert doorstroming. Het geleidelijk inperken en rechtvaardiger maken van de hypotheekrenteaftrek bevordert de solidariteit en remt het prijs- en schuldopdrijvend effect van de huidige regeling. Huurliberalisatie zorgt voor meer doorstroming en kortere wachtlijsten. En kleinere woningcorporaties versterken hun publieke taak en stoten commerciële activiteiten af. Zo maken we de woningmarkt weer bewoonbaar. Door de hervorming van de woningmarkt verbetert D66 de overheidsfinanciën in 2015 met bijna €1 mrd en op de lange termijn met circa €6,5 mrd.

- **Duurzaamheid:** voor D66 geldt: je laat je land na zoals je het aantrof, en liefst iets beter. Ook generaties na ons hebben recht op een schone leefomgeving en een duurzame energievoorziening. Het echeq van Kopenhagen heeft de noodzaak tot harde, internationale afspraken met betrekking tot duurzame energieproductie verder vergroot. Maar ook mensen zelf moeten zich meer bewust worden van hun eigen gedrag. Door energiebesparing. Door een 'kiloknallertax', een extra belasting op vlees. Door het aanschaffen van een auto goedkoper, maar het gebruik ervan duurder te maken. Door extra investeringen in het openbaar vervoer. En dit alles onder het motto: de vervuiler betaalt. D66 gaat daarom verder met het vergroenen van de belastingen en het verduurzamen van onze infrastructuur en energievoorziening. Door deze maatregelen verbeteren de overheidsfinanciën in 2015 met €2 miljard en op de lange termijn met €3,5 miljard.
- **Kwaliteit van overheid en bestuur:** de overheid is er voor u, niet andersom. Met die gedachte is D66 ruim veertig jaar geleden opgericht. En nog steeds is deze gedachte actueel. D66 staat voor een beter en efficiënter openbaar bestuur. Met minder ministeries, door het samenvoegen van departementen. Met minder bestuurslagen, door provincies en waterschappen samen te voegen tot landsdelen. Met minder bureaucratie. Alleen zo kan de overheid haar status als betrouwbare partner herwinnen. Door het openbaar bestuur efficiënter en beter te maken, bespaart D66 ruim € 3,5 mrd structureel.

Naast deze vijf speerpunten zullen meer keuzes gemaakt moeten worden. Voor meer concurrentie en efficiency in de zorg waarbij van mensen een grotere eigen bijdrage wordt gevraagd. Voor meer internationale samenwerking

met onder andere EU-ambassades. Voor een herstructurering van de krijgsmacht. Voor een kleinere publieke omroep. Voor minder traditioneel gezinsbeleid. En voor een lagere rijksbijdrage aan gemeenten en provincies als onvermijdelijk gevolg van de verslechterende overheidsfinanciën. In totaal bezuinigt D66 door deze maatregelen ruim €9 miljard in 2015 en ruim €11 miljard structureel.

Lastenontwikkeling

D66 laat de lasten in 2015 per saldo niet stijgen. Tegenover de hogere belastingen als gevolg van de vergroening ('de vervuiler betaalt') en de geleidelijke aanpak van de hypotheekrenteaftrek staat een even grote lastenverlichting op arbeid.

Tot slot

D66 schuift geen openstaande rekening door naar de toekomst. Bovendien wordt dankzij de hervormingsagenda van D66 de structuur van de Nederlandse economie versterkt en het groeivermogen op de lange termijn vergroot.

Colofon

Dit verkiezingsprogramma is tot stand gekomen onder auspiciën van de Permanente programma commissie van D66, bestaande uit:

Joris Backer – voorzitter
Ad van Vugt – algemeen coördinator
Frank van Mil - secretaris

De inhoud van dit programma is geleverd door tal van mensen die meedachten, meeschreven of redigeerden:

Hoofdstukvoorzitters:

Bob van den Bos
Marjolein Demmers
Ruud Hendriks
Jan Willem Holtslag
Wouter Koolmees
Jurriaan Pröpper
Winnie Sorgdrager
Michiel Verkoulen
Frans Versteeg

Hoofdstuksecretarissen:

Ouke Arts
Annelien Bredenoord
Gerhard Mulder
Frederique Petit
Tim Rosendahl
Casper Thomas

Redactie en review:

Thijs van Bijlouw
Daan Bonenkamp
Annelou van Egmond
Maurice Eykman
Corina Hendriks
Sven-Ake Hulleman
André Meiresonne
Kirsten Nienhuis
Marty Smits

En verder:

Walter Amerika
Erwin Angad-Gaur
Sjoerd Arlman
Annet Aris
Bert Bakker
Marc Berg
Ben van Berkel
Tjeerd Bijnsdorp
Bas Bloem
Els Borst
Caroline Bos
Dick Braam
Gérard Brockhoff
Linda Carton
Patrick Cramers
Ben Crul
Matthijs Dierckx Kuijper
Duane van Diest
Boris Dittrich
Marianne Douma

Erik Eljon
Hans Engels
Ingrid van Engelshoven
Han Entzinger
Rob van Esch
Robert Farla
Joke Geldhof
Gerben Jan Gerbrandy
Marita van Gessel
Bibi van Ginkel
Thom de Graaf
Ad 's-Gravesande
Richard Grol
Axel Groothuis
Nick Guldemond
Boris van der Ham
Fons van der Ham
Pieter Hasekamp
Michiel Herter
Marc Hertogh
Bernadette Hoekstra
Thomas Hoffhuis
Petra Hoogerwerf
Peter IJzerman
Maartje Jansen
Ries Jansen
Simon Kalf
Ilona Kalksma
Laura Kaper
Marianne Ketting
Meine Henk Klijnsma
Ernst van Koesveld
Floris van der Kolk
Marga Kool
Fatma Koer Kaya
Carla Kramer
Roy Kramer
Andre Kreutzen
Paut Kromkamp
Simone Kukenheim
Stefan Kuks
Marije van der Laan
Medy van der Laan
Jeroen Lammers
Jan Wouter Langenberg
Martijn Leisink
Marusjka Lestrade-Brouwer
Gijs van Loef
Evert du Marchie van Voorthuysen
Anne van Meer
Christa Meindersma
Ronald Meijers
Yolande Melsert
Jeroen Mimpfen
Pieter Mulder
Eva Olde Monnikhof
Peter Oei
Olivier Oosterbaan
Alexander Pechtold
Frans Penninx
David Peters
Klaartje Peters
Jan Petit

Irma van der Pluijm
Patrick Poelman
Dick Polman
Ton Poppes
Niels Rood
Wouter Saes
Mark Sanders
Marietje Schaake
Erik Schilp
Maarten Schurink
Joel Schuyler
Gerard Schouw
Mark Sluiter
Robbert Smet
Henk Smid
Paul Smits
Joost Sneller
Hélène Steenhoff
Thomas Steffens
Harry Stokman
Duncan Stutterheim
Judith Swinkels
Ashley Terlouw
Jan Terlouw
Henk-Willem Tiktak
Kees Tukker
Merlijn Twaalfhoven
Pieter Tordoir
Sophie in 't Veld
Antoon Verhaak
Jacqueline Versteeg
Piet de Vey Mestdagh
Hans Vijlbrief
Joris Visser
Inge van der Vlies
Henk de Vries
Ralph de Vries
Ib Waterreus
Han Weber
Geertjan Wenneker
Paul Wessels
Angelique Westerhof
Steven van Weyenberg
Saskia Wildemors
Harry de Winter
Ron Wit
Marxo Witsche
Maaïke Witteveen
Menno Witteveen
Gerrit Jan Wolffensperger
Anette Wolthers
Gerard Wuisman
Kees Zegers
Harmen Zijp
Joan de Zwart-Bloch

Vormgeving:

Zabriski.nl

Druk:

Quantes